

Раде Јакшић, Никола Андрић

Војно-политичка ситуација у Бирчу у вријеме формирања бригаде

Политичка и војна ситуација у Бирчу и шире у јесен 1943. године, у вријеме формирања Деветнаесте бирчанске НОУ бригаде, била је веома повољна. Био је то период када су јединице Народноослободилачке војске ишле из побједе у побједу чистећи сјевероисточну Босну од окупаторових снага и легионарско-четничких група. У тим офанзивним операцијама јединица Народноослободилачке војске била је ослобођена Власеница; од легије и четника је очишћена долина ријеке Спрече, а у ширем региону цијело подручје Семберије, Посавине, Мајевике и Требаве са градовима Бијељином, Грачаницом, Босанским Шамцем, Градаццем и Модричом.

Када је септембра 1943. године у источну Босну стигао штаб 3. корпуса НОВЈ са Другом крајишком бригадом, у овом крају наше земље оперисало је шест бригада НОВЈ (три источnobосанске и три војвођанске) и шест партизанских одреда, од којих су Бирчански и Мајевички већ били толико ојачали да су се од њих могле формирати и нове бригаде.

Након што су 2. октобра 1943. године, послје вишедневних жестоких борби, јединице 3. корпуса НОВЈ и 16. војвођанске дивизије ослободиле Тузлу и тузланско-рударски индустријски базен, створени су услови и за формирање нових дивизија, бригада, и партизанских одреда у источној Босни. Тако је Врховни штаб НОВ и ПО Југославије издао 10. октобра 1943. наређење о формирању 27. источnobосанске НОУ дивизије, односно Седамнаесте мајевичке, Осамнаесте хрватске и Деветнаесте бирчанске НОУ бригаде, а били су формирани и нови партизански одреди на Мајевци и у Бирчу.

У години која је претходила овим значајним догађајима у развоју народноослободилачког покрета у источној Босни, ваљало је савладати огромне тешкоће, борити се и изборити за превазилажење кризе која је почетком 1942. године захватила устаничке редове и трајала до јесени исте године.

Упркос кризи устанка, оружана и политичка борба против окупатора и домаћих издајника није престајала ни једног дана. Обогаћени новим искуствима, партијски кадрови источне Босне су упорним и стрпљивим радом у најширим народним масама отворили нове процесе у њиховом прегруписавању, дајући им нови полет и замаха у развоју устанка.

Формирањс Шесте бригаде као покретне јединице НОВ, било је одговор на до тада успешно спровођену тактику непријатеља у борби против мањих и за одређену територију везаних партизанских јединица.

Њено повезивање са сремским партизанима и значајни успјеси у заједничким биткама вођеним прво у Срему, а затим на подручју Мајевице и Семберије дали су нови замах устанку на овом подручју источне Босне.

У исто вријеме кад се Шеста бригада вратила у источну Босну - на Мајевицу, слободна бирчанска територија и Бирчански партизански одред били су нападнути од јаких снага Романијског четничког корпуса. Тада је у Одреду било око 300 већ прекаљених бораца, а на добро организованој позадини дјеловали су партијска и скојевска организација, војно-територијални органи нове народне власти на челу са општинским народноослободилачким одбором, организације АФЖ-е, омладине и пионира.

Осим тога, на ширем подручју Бирча дјеловала је доста добро организована и постављена служба са нарочито корисним обавјештајним пунктовима на подручју Хан Пијеска, од које су редовно добиване информације о намјерама непријатеља и покретима усташких и четничких снага.

Тако се благовремено дошло и до обавјештења о концентрацији четничке снага на Малом Пољу и Милан планини, које су намјеравале да упадну на бирчанску слободну територију. Али, Бирчански партизански одред није имао довољно снаге да би се ефикасније одупро далеко бројнијем непријатељу који је наступао са Милан планине, Цикота, Ступара и из правца Папраће.

Због тога се Одред заједно са дијелом народа, након што је нападачима пружио слабији отпор, повукао у Бишину, а четници су упали у Шековиће и околна села гдје су убијали и злостављали симпатизере и сараднике народноослободилачког покрета. Наиме, непосредно пред напад на Бирчански партизански одред, четнички команданти - нарочито Момчило Мићић (командант Власеничке четничке бригаде) издали су наређење својим јединицама да партизанима пале куће, плијене стоку и све друго што им дође до руку.

Након што су ударне групе Бирчанског партизанског одреда ликвидирале Момчила Мићића, терор четника је постао још тежи. Тако је приликом тог четничког дивљања убијено тридесетак чланова КПЈ и сарадника народноослободилачког покрета, док је из Одреда, бранећи народ, у борби против четника погинуо један број бораца. Међутим, знатно је био већи број оних које су четници Романијског четничког корпуса хапсили и мучили.

У ситуацији када су четници по први пут од почетка оружане борбе запосјели бирчанску слободну територију и угрозили тековине дотадашње ослободилачке борбе, одлучено је да се у Семберију и на Мајевицу пошаљу Борће Симић и Рајко Мићић и да обавијесте Покрајинско партијско руководство и Шесту бригаду о нападу четника на Бирач.

Када је одлучено да се пошаљу курири на Мајевицу и Семберију, није се знало каква је тамо ситуација. Истина у доношењу те од-

луке помогли су и четири који су причали по селима како ће они послје уништења партизана у Шековићима продужити на Мајевицу и тамо уништити партизанске снаге које су стигле из Срема. Међутим, Шеста бригада, Сремски и тек формиран Други по реду Мајевички партизански одред, нису им пружили прилику да крену даље од Шековића, јер су на Мајевици уништили концентрисане четничке снаге са Мајевице, Требаве и Посавине.

Наши курири су сретно стигли на Мајевицу, па је 19. децембра 1942. године након успјешно изведених напада на непријатељева упоришта у Шарцима и на Цапардама, Шековиће запосјело око 2000 партизана из Шесте источнбосанске бригаде, Сремског и Мајевичког одреда. Њима се прикључио Бирчански партизански одред, док су четници - чим су чули да иду партизани - побјегли према Милан планини и Романији, односно Олову и сарајевском Озрену.

Шесту бригаду и друге јединице Народноослободилачке војске становништво Бирча одушевљено је дочекало, а партијско руководство и остале организоване снаге оружане борбе предузело је акције за отклањање посљедица петнаестодневног четничког дивљања, али и искориштавања повољне војно-политичке ситуације за учвршћење Бирчанског партизанског одреда, као и за активирање органа нове народне власти, проширења партијске и скојевске организације и осталих антифашистичких организација које су због присуства четника привремено престале са радом.

Захваљујући предузетим мјерама, нарочито је дошло до јачања Бирчанског партизанског одреда, у коме је убрзо - поред већ постојећег Шековљанског и Бирчанског - формиран и Спречански батаљон. Такође су обновљене и Тупанарска и Цикотска чета.

Тако је Бирчански партизански одред већ у фебруару 1943. године био оспособљен и за вођење значајних борби. Посебно значајну улогу одиграо је Спречански батаљон који је приступио чишћењу долине Спрече од легијско-четничких посада и група, што је олакшало обнављање сеоских народноослободилачких одбора и оживљавање политичког рада на придобијању становништва за народноослободилачки покрет.

Осим тога, преко Спречанског партизанског батаљона успостављена је веза са сарадницима народноослободилачког покрета у Зворнику и неким муслиманским селима у долини ријеке Сирече. На другој страни проширена је политичка дјелатност и на подручју Цикота, Папраће и Милића, гдје су се до тада најчешће задржавале четничке групе Јанка Башића, Рајка Бобара, Милоша Челоње и Душана Ковачевића.

У том периоду посебно су били активни органи нове народне власти међу којима се истицао НОО Шековића, који је, поред осталог радио и на збрињавању великог броја бораца обољелих од тифуса, као и на мобилизацији нових бораца за Бирчански одред и 6. бригаду. Осим тога, одбори су се бринули и о смјештају јединица, одређивали одговорне људе за водиче, курирску службу, бринули о исхрани бораца и становништва, прикупљали податке о непријатељу, организовали сеоске страже итд.

Пошто се у Шаковићима у то вријеме налазио и Покрајински комитет КПЈ за Босну и Херцеговину на челу са Исом Јовановићем, у Бирч су стизали ради консултовања и подношења извештаја партијски кадрови са Романије и Планине, курири са Мајевце и из Семберије, Тузле, Сребренице, Братунца и Зворника. Тако је он поново постао један од центара НОП-а у источној Босни.

Захваљујући присуству бројних јединица Народноослободилачке војске у Бирчу, као и релативно повољној и политичкој ситуацији, партијска организација Бирча је тих зимских и прољетних дана 1943. године и сама појачала своју активност. На зборовима, конференцијама и састанцима са становништвом на којима су објашњавани циљеви народноослободилачке борбе и разобличавана сарадња четника са окупатором и усташама, вршено је и упознавање са одлукама Првог засједања АВНОЈ-а, указивано на судбинску потребу учвршћивања братства и јединства, док је културно-умјетничка екипа 6. бригаде приређивала за народ и војску више приредби на којима су извођени скечеве на актуелне теме и пјеване партизанске пјесме.

Да би обезбедио исхрану свих оних који су дан-два или више боравили у Шаковићима, Општински народноослободилачки одбор је организовао пролазну кухињу о којој се бринуло цјелокупно становништво општине, па и шире. Пошто је требало исхранити и јединице и све већи број рањених и од тифуса обољелих бораца, хране је сваким даном било све мање.

Због тога се, чим се за то пружила прилика, од фебруара 1943. године организовало прикупљање намирница коњским караванима из Семберије, а и из Срема, да би се исхраниле јединице и становништво.

И док су органи народне власти и антифашистичке организације политичким акцијама ширили свој утицај и рјешавали бројне проблеме, 6. бригада и партизански одреди извели су више акција и напада на домобранске и легијске посаде и четничке групе око Папраће, Цикота, Милића, Цапарди и Ступара.

У тим акцијама, у којима је учествовао и Бирчански партизански одред, постигнути су значајни успјеси. Тако је у долини Спрече и око Кладња заробљено стотињак четника, на шумској железничкој прузи Олово-Хан Пијесак разрушена су два моста, уништена једна локомотива и шест вагона, а 25. јануара 1943. године нападнути су и Цапарди и околна непријатељева упоришта на путу Зворник-Тузла, која су бројала батаљон домобрана, четника и жандарма. Иако се непријатељ одбранио, у борби је имао значајне губитке (преко 100 избачених из строја).

Крајем јануара 1943. Врховни командант Јосип Броз поручио је преко радио станице »Слободна Југославија« да јединице Народноослободилачке војске широм земље појачају нападе на непријатељеве посаде и гарнизоне и да тако помогну 1. босанском и 1. хрватском корпусу на које је непријатељ предузео офанзиву (операција Вајс I). Шеста бригада и Бирчански партизански одред извршили су нападе на легијске посаде у Калесији и Прњавору 11/12. фебру-

ара, а 2. батаљон 6. бригаде на воз на жељезничкој прузи Хан Пијесак - Олово, у коме је (8. фебруара) разбијена чета усташа.

Неколико дана касније (16/17. фебруара 1943.) заузета су упоришта у Ступарима, Матијевићима и Бргулама, тако да је непријатељ - што се тиче Бирча, - био стјеран у пар упоришта дуж путева који су опасавали Бирач. И четници, застрашени и деморалисани налазили су се у близини усташко-домобранских посада или ближе ријеци Дрини, одакле су лакше могли да побјегну у Србију.

Ста\ни напади на непријатељева упоришта још више су подигли углед Народноослободилачке војске, што је довело до прилива нових бораца и даљег јачања 6. бригаде и Бирчанског одреда. Тако је у другој половини фебруара 1943. године од омладинаца Бирча формиран нови батаљон који је ушао у састав 6. бригаде, док је Милићка партизанска чета укључена у Гласиначки батаљон те бригаде. Још крајем јануара, послје напада на Цапарде, Сремски и Мајевички одред пребацили су се на подручје Мајевице и Семберије.

У то вријеме се Бирчански партизански одред, који је у свом саставу имао три батаљона и неколико самосталних чета (око 500 бораца), углавном задржавао на слободној територији штитећи од непријатеља прије свега болницу са рањеницима, али и становништво и органе народне власти.

У таквој ситуацији дошло је почетком марта 1943. године до поновног напада Романијског четничког корпуса на 6. бригаду и Бирчански одред. Међутим, то више није била она ситуација из децембра 1942. године. Сада су снаге које су се налазиле у Бирчу биле знатно јаче, па су четници испред Шековића и уз велике губитке протјерани према Милан планини и Романији.

Иначе, био је то период у коме је дошло до знатних промјена снага у корист НОП-а, нарочито у долини ријеке Спрече, гдје је почетком марта 1943. године формиран Општински НО одбор за Спречу на челу са Давидом Поповићем. У селима милићке и власеничке општине гдје су такође формиран НОО, било је све више присталица НОП-а. Истовремено, из Бирча се ширио утицај и на сребренички крај.

Значајан успјех постигнут је у ширењу утицаја НОП-а међу муслиманским становништвом у неким спречанским селима, као и у самој Власеници, са којим је одржавана стална веза. Сарадници НОП-а из тог мјеста редовно су слали партизанима у Шековиће, поред обавјештења о непријатељевим снагама, лијекове и остали материјал.

Након што је извршен успјешан напад на непријатељева упоришта у Заклопачи и Милићима, 6. и 15. мајевичка бригада упутиле су се према Фочи гдје се налазио Врховни штаб са Главно*1 оперативном групом. У Бирчу је остао Бирчански партизански одред са 4. батаљоном 6. бригаде. У Одреду су тада извршене и кадровске промјене, па је за команданта - умјесто Милоша Зекића који је отишао на дужност замјеника команданта 6. бригаде - постављен Андрија Марковић.

У прољеће 1943. године формирано је и језгро Обласног комитета КПЈ за источну Босну, а затим је обновљен и Окружни комитет КПЈ за округ Бирчански.

Основни задатак обновљеног Окружног комитета КПЈ за округ Бирчански био је смјелије примање у чланство КПЈ свих оних који су се до тада истакли у многим акцијама и задацима, односно, оних који су од почетка устанка узели активног учешћа у борби против окупатора и његових слугу усташа и четника. Осим тога, пошто се рад дуго времена одвијао само на уском подручју које је обухватило шековљанску општину, гдје је, до недавно, једино било формирано Општинско партијско и скојевско руководство, требало је порадити на томе да се формирају прво општинска а затим и среска руководства, и то најприје на оним подручјима која су већ била ослобођена, а затим и на онима која су још била запосједнута од непријатељевих снага, али гдје је такође било доста присталица народноослободилачког покрета.

У то вријеме (април 1943. године) војвођанске јединице су се најчешће задржавале на Мејевици, па је Бирчански партизански одред вршио само мање акције и нападе на околне четнике, штитећи уједно слободну бирчанску територију и болницу која се ту налазила. Посебно се ангажовао у политичком дјеловању међу становништвом у рејонима распореда његових батаљона и чета.

То је било у духу настојања да се прошири оружано братство и јединство народа и да се у оружану борбу укључе припадници свих етничких категорија које је окупатор са својим слугама усташама и четницима настојао да завади и закрви. Ово тим прије ако се зна за посједице, створене усташким и четничким злочинима, које су довеле до братоубилачког клања и истребљења читавих села.

Због тога су партијско руководство Бирча и штаба Бирчанског одреда одлучили да од бораца из Кладња и других околних села формирају тзв. Кладањску партизанску групу са задатком да политички дјелује на подручју кладањске општине, гдје су усташе Авдаге Хасића и даље имале значајног утицаја на муслиманско, а четници на српско становништво, тј. гдје је дјеловала доста јака Кладањска четничка бригада.

У то вријеме наших настојања да проширимо утицај народноослободилачког покрета и на подручју која до тада нису била обухваћена радом, у Бирач је стигла, спустивши се падобранима, Савезничка војна мисија на челу са нашим земљаком Стевом Сердаром. Глас о њеном доласку брзо се проширио по читавој околини, а сам њен долазак био је још један доказ да подручје Бирча није случајно изабрано и да се за борбу народа овог краја зна и ван граница наше земље.

И док је Бирчански партизански одред у ово вријеме као једина јединица Народноослободилачке војске која је оперисала у Бирчу, чистио терен од четничких група, нападајући и непријатељеве посаде у Калесији и Мемићима, тј. усташке снаге које су покушавале да продру према Недјељишту, Жеравицама и Игришту, партијска организација је настојала да политичким акцијама ојача већ постојеће и

формира нове сеоске и општинске народноослободилачке одборе, што је довело до преваге снага у корист народноослободилачког покрета и укључивања широких народних маса у оружану борбу.

Да би појачали рад међу муслиманским становништвом, из Власенице је изашла на слободну територију група омладинаца Муслимана који су од раније сарађивали са НОП-ом. Они су ангажовани на ширењу утицаја НОП-а у муслиманским селима у долини ријеке Спрече, око Власенице и у селима према Братунцу и Сребреници.

У том периоду посебна пажња је посвећивана сузбијању утицаја четничког покрета Драже Михаиловића на Цикотима, око Папраче и у долини ријеке Спрече, гдје су четници - сарађујући са Нијемцима и усташама - настојали да се одрже. У том погледу нарочито активна је била партијска организација у долини Спрече, којој је (захваљујући између осталог и борбеним дејством Спречанског батаљона) пошло за руком да створи упориште НОП-а у већем броју села тог краја (Калесија, Цапард, Мемлићи, Мећаш и друга), која су била запосједнута од јаких непријатељевих снага.

Преко сарадника НОП-а из тих села партијска организација Бирча је одржавала везу и са Вељком Андрићем који је руководио илегалним радом у Зворнику и околним насељима.

Сличне везе партијско руководство Бирча одржавало је и са члановима КПЈ и сарадницима НОП-а који су под веома отежаним условима дјеловали на подручју општине Хан Пијесак, односно преко којих је Обласни комитет КПЈ за источну Босну одржавао везу са партијским организацијама на Романији.

Тако је крајем маја 1943. године било политичким радом обухваћено подручје које се на сјеверу простирало до пута Зворник - Калесија - Тузла, на југу до линије Кладањ - ријека Ступчаница - Хан Пијесак - Власеница, на западу до пута Тузла - Кладањ, и на истоку до пута Власеница - Милићи - Зворник, мада је активности и резултата било и на подручјима Сребренице и Братунца.

На слободној партизанској територији Бирча одвијао се интензиван друштвено-политички живот и веома разноврстан културно-просвјетни рад, на којој су поред Окружног комитета КПЈ за округ бирчански дјеловале и партијске и скојевске организације, општински и сеоски народноослободилачки одбори, добро организована партизанска болница, омладинска и бројне друге антифашистичке организације. Ту су се такође за једно шире подручје издавале радио-вијести и политички прогласи, у Бирчу је дјеловала јака пионирска организација итд.

У ситуацији кад се непријатељ налазио само у градовима и дуж комуникација које су опасавале бирчанско подручје, у Шековиће је средином маја стигла Прва и Друга војвођанска бригада, тако да се ту и у околним селима нашло око двије хиљаде углавном наоружаних партизана.

Због присуства великог броја партизана у Бирчу, у позадини његових снага ангажованих у петој офанзиви, непријатељ је 6. јуна 1943. године упутио у напад на слободну територију Бирча све своје расположиве снаге из Власенице, Кладња, Зворника и Тузле, са

циљем да разбију и униште јединице Народноослободилачке војске у овом крају. Међутим, вјештим маневром војвођанских јединица и Бирчанског партизанског одреда, избјегнут је главни непријатељев удар у тзв. операцији »Подухват Шековићи«, а затим су Прва и Друга бригада нападе непријатеља на Рудишту, гдје су разбијене двије домобранске чете и добијен богат ратни плијен. Затим су кренуле на Сикиру, одакле је разбијена усташка посада у Сребреници, коју су, потом, ослободили. У том нападу се нарочито истакао Четврти батаљон Шесте бригаде под командом Борђија Симића.

Збуњен изненадним нападом на Рудиште и Сребреницу, командант усташко-домобранских снага пуковник Копачин, који је већ био упао у Шековиће и почео да пали зграде, убија људе и пљачка, повукао је своје јединице у утврђену Власеницу, док су усташе Авдаге Хасића побјегле према Кладњу.

У вријеме ове непријатељеве офанзиве, штаб Бирчанског партизанског одреда налазио се више Крушика. Са њим је био и Родољуб Чолаковић, као и другови из Штаба војвођанских јединица. Одред је имао задатак да нападима узнемирава непријатеља и да штити становништво које се било склонило у Бишину и околне шуме и пећине. Ту је сачекан повратак наших јединица које су учествовале у нападу на непријатељева упоришта на Рудишту и Сребреници, гдје је запљењено неколико стотина пушака, тако да се број наоружаних бораца знатно повећао.

Из Кусача код Хан Пијеска, дошао је и Милош Косорић с обавјештењем да је у источну Босну стигао и Врховни штаб НОВ и ПО Југославије са другом Титом на челу, са више дивизија, које су се послале вишенедељних тешких борби, пробиле из обруча на Сутјесци, и сада развијале своју офанзиву у источној Босни.

Након што је и до нас стигла вијест о пробоју Главне оперативне групе и Врховног штаба у источну Босну, Окружни комитет КПЈ и Штаб Бирчанског партизанског одреда одржали су заједнички састанак о томе шта треба предузети да би се борци са Сутјеске што боље прихватили и смјестили. Када је стигло обавјештење да ће у Шековиће стићи болница Врховног штаба и појединих дивизија НОВЈ приступило се припремама за прихватање рањених и болесних бораца са Сутјеске, као и збијега који се кретао са јединицама Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПО Југославије.

Непријатељеве посаде у вријеме наилаaska Главне оперативне групе Врховног штаба налазиле су се у Власеници, Зворнику, Цапардама, Калесији, Тузли и Кладњу, као и дуж комуникација које су повезивале ова мјеста. Од удаљених мјеста нешто јаче непријатељеве посаде налазиле су се у Олову, Хан Пијеску, Сребреници и Братунцу, из којих је непријатељ намјеравао да брани не само напријед наведене градове, него и комуникације које су за њега биле од великог значаја. Због тога су сва ова мјеста била опасана бетонским бункерима и рововима, ограђена још и бодљикавом жицом.

У таквој ситуацији донета је одлука да Прва и Друга војвођанска бригада и Бирчански одред НОП нападну непријатељеву посаду у Власеници, и да тако потпомогну акцију Главне оперативне групе

која се кретала према Хан Пијеску, Власеници, Олову и Кладњу. Међутим, Власеница није одмах ослобођена јер су у њу почеле пристизати усташке јединице са југа, које су нападале Прва пролетерска дивизија и друге јединице НОВЈ.

Зато су на прилазима Власеници сачекане јединице Прве пролетерске дивизије које су већ биле ослободиле Хан Пијесак, па је заједничким снагама пролетера и Војвођана напад обновљен. Борба је била жестока, Власеница је уз велике губитке непријатеља, 26. јуна 1943. године ослобођена. У њој је поред великог броја усташа и домобрана - заробљен и пуковник Копачин, кога је Војни суд Прве пролетерске бригаде због почињених злочина осудио на смрт.

Само дан-два касније, јединице Друге пролетерске дивизије ослободиле су Кладањ и из њега први пут од почетка оружане борбе, протјерале усташку легију Авдаге Хасића. Ослобођени су Сребреница и Братунац.

Док су још трајале борбе око Власенице и Кладња, у Шековиће су почели да пристижу рањеници и болесници из Централне болнице Врховног штаба и појединих дивизија. На прихватању и збрињавању рањеника биле су - поред Бирчанског партизанског одреда - укључене све антифашистичке организације, чак и пионири који су скупљали љековито биље, јагоде и друге прехранбене артикле за болницу.

Цјелокупно становништво Бирча тих дана је било на ногама. Поред прикупљања хране, рубља, чарапа, одјеће и обуће, исељаване су поједине породице у чије куће је требало смјестити, прије свих, тешке рањенике и изоловати тифусаре. Паралелно с тим, припремана су подземна склоништа у која су одборници и омладина требало да склоне непокрене рањенике и тешке болеснике уколико би дошло до продора непријатељевих снага на слободну територију.

Тих дана је у Шековиће стигао и Владимир Назор, на одмор и опоравак. Док се налазио у Бирчу, био је смјештен у засеоцима Зекићи и Мркајићи, а бригу око његове исхране и смјештаја водили су, посредством Родољуба Чолаковића и Оскара Данона, Роса Јакшић, и скојевке Рајка и Јованка Мркајић.

Иако друг Тито тада није долазио у Шековиће, док се налазио у Плаховићима код Кладња, (гдје је дао наређење да се формира 17. источnobосанска НОУ дивизија), и на Милан планини, одржавао је сталне везе са Родољубом Чолаковићем и члановима Покрајинског комитета КПЈ Босне и Херцеговине, који су се тада налазили у Бирчу. Преко њих се интересовао за безбједност и смјештај рањеника, исхрану и опоравак болесних бораца. Такође је, инсистирао да се што већи број рањеника и болесника пребаци из Бирча на Мајевицу и у Семберију, гдје су услови за исхрану и смјештај били повољнији.

Тих дана је у Шековићима било веома живо. Често су навраћали војни и политички руководиоци наше оружане борбе, курири и нови рањеници. Стигао је санитетски материјал и храна коју су савезници авионима допремали Врховном штабу и Главној оперативној групи. Ту је примљена и вијест о великој побједи јединица Прве пролетерске и Војвођана - да је ослобођен Зворник. Мјесни коми-

*Пионири са чланом енглеске војне мисије у ослобођеној Власеници
1943. године*

*Родољуб Чолаковић у штабу Прве пролетерске дивизије околина Власенице,
јула 1943. године*

тет КПЈ Тузла извијестио је о концентрацији непријатељских снага у сјевероисточној Босни ради предузимања напада на јединице Народноослободилачке војске у Бирчу и околини.

Могућност да непријатељ поново може упасти на слободну територију и угрозити болницу са рањеницима и болесницима, створила је нове обавезе Бирчанском одреду, партијској организацији и осталим антифашистичким организацијама и народноослободилачким одборима. Један дио рањеника повела је са собом Шеста источнобосанска бригада, док се Бирчански одред са око триста рањеника повукао дубље у шуму Бирча. Ту се налазила и Прва војвођанска бригада, која се са већим бројем рањеника у току непријатељеве офанзиве пребацила на Мајевицу. Тешки и непокретни рањеници склоњени су у подземне базе, пећине и шуме, а о њима су се бринули сеоски одборници и чланови КПЈ.

И поред предузетих акција да се рањеници склоне на сигурнија мјеста непријатељу је, ипак, пошло за руком - захваљујући између осталог и четницима Рајка Бобара и Јанка Башића - да пронађу и убију извјестан број најтежих - непокретних.

Док се још налазио на Милан Планини, Врховни штаб НОВ и ПО Југославије и друг Тито, инсистирали су на војном и политичком учвршћењу Бирчанског одреда, као и на формирању нових партизанских одреда тамо гдје нису постојали. Због тога су одмах након протјеривања непријатеља са подручја Бирча предузете припреме да се ово реализује, односно, да се убрза активирање рада народноослободилачких одбора, организација КПЈ и СКОЈ-а, УСАОЈ-а, АФЖ и пионира, које су због упада непријатеља, привремено престале се радом.

Поред учвршћења Бирчанског и формирања нових партизанских одреда, требало је убрзати процес проширења мрежа партијских и скојевских руководства, пошто је оцијењено да постојање само једног (шековљанског) општинског руководства, није реалан одраз приврежености народа овог краја народноослободилачком покрету. Ако се, при томе, има у виду да су неки крајеви (Зворнички, Кладањски и Сребренички срез, на примјер) и даље били ван нашег утицаја, или се тај утицај у тим крајевима тек почео ширити, онда се, с правом, инсистирало на томе да се - у условима веома повољне војне и политичке ситуације - наша активност прошири и на оне крајеве гдје је утицај усташа и четника и даље био знатан.

Поред политичког проширења утицаја народноослободилачког покрета, посебну пажњу требало је посветити мобилизацији нових бораца, нарочито за партизанске одреде (Сребренички, Планински и Кладањски), које је тек требало формирати, али и за Бирчански партизански одред, који је убрзо требало да прерасте у бригаду.

Рачунало се, наиме да ће ова четири партизанска одреда моћи да покрију читаву бирчанску територију, односно, да ће тиме бити створени услови за коначно разбијање четничких и легионарних група које су и даље дјеловале у ближој и даљој околини Бирча. Осим тога, Окружни комитет КПЈ за округ бирчански, рачунао је да ће преко ова четири одреда моћи политички и војнички да лјелује

од Зворника до Тузле, као и од Кладња до Хан Пијеска и Сребренице.

Бирчански одред је у августу 1943. године имао око шест стотина бораца сврстаних у три батаљона и три самосталне чете, док су Цикотски и Залуковачки батаљон били тек у формирању. Тада је на дужност команданта одреда дошао Војо Илић, а на дужност политичког комесара Раде Јакшић.

У исто вријеме кад је завршена попуна Бирчанског партизанског одреда, Обласни комитет СКОЈ-а за источну Босну, донио је одлуку о формирању Окружног комитета СКОЈ-а за округ бирчански, као и о формирању среских и општинских комитета СКОЈ-а, пошто су до тада постојала само општинска руководства у шековачкој и спречанској општини.

Поред предузимања мјера у циљу организационог и кадровског јачања партијских и скојевских организација, народноослободилачки одбори и војнопозадински органи власти настојали су да разријеше и проблеме везане са исхраном болнице и становништва, као и са поправкама, оспособљавањима кућа које је непријатељ поплалио. Пошто хране у Бирчу није било довољно, а требало је створити и одређене залихе, допремана је у великим количинама из Срема и Семберије, а комору од по неколико десетина коња најчешће је пратио и обезбеђивао Бирчански партизански одред.

Тако је ублажен, иако не до краја ријешен, проблем исхране за рањене борце који су се и даље налазили у Шековићима, али и за становништво које је у свему оскудијевало. На срећу, број болесних бораца у шековљанској болници стално се, захваљујући реалтивно добрим условима за лијечење смањивао. Наиме, они који би предржавили одлазили би у неку од борбених јединица, док су тежи рањеници за чије лијечење је требало дуже времена, упућивани на Мајевцу и у Семберију.

Тиме су и јединице Бирчанског партизанског одреда биле у могућности да развију живљу војничку активност, нападајући готово свакодневно четничке групе на Калабачи, Папраћи, Руднику око Ступара и Кладња и Радаве, као и у долини ријеке Спрече. У једној од тих борби убијен је четнички војвода Душан Ковачевић, иначе познати сарадник окупатора и усташа, и један од организатора четничких јединица у долини ријеке Спрече.

Средином септембра 1943. године у источну Босну је стигао Штаб Трећег корпуса НОВЈ са Другом крајишком бригадом, од које је друг Тито тражио да што прије ослободи Тузлу. У исто вријеме су јединице 16. војвођанске дивизије добиле задатак да поново ослободе Власеницу.

Након сузбијања испада усташко-четничких јединица према Папраћи и Николића брду, Војвођани су у ноћи између 10. и 11. септембра 1943. године напали усташе у Власеници, и након краће борбе, ослободили је. За вријеме тог напада, бирчански одред је затварао правац Цапарде - Шековићи - Кладањ - Шековићи, штитећи уједно слободну бирчанску територију од легије из Калесије и Кладња.

Послије ослобођења Власенице, у којој су се смјестиле све институције НОП-а Бирча, војвођанске бригаде су се пребациле у долину Спрече, гдје су уништене усташко-домобранске посаде у Цапардима, на Снагову, Брезицама и Мемићима. Тако су за само неколико дана ликвидирана два јака непријатељева упоришта у Бирчу и околини, од којих су она у долини ријеке Спрече представљала сталну опасност за слободну бирчанску територију, али су била и велика препрека за одржавање везе између партизанских снага у Бирчу и на Мајевици.

Захваљући овим и другим побједама јединица Народноослободилачке војске у сјевероисточној Босни, створени су услови за предузимање ширих војних акција на неослобођена мјеста, од којих је и Тузла са околином била посједнута јаким непријатељевим снагама. Образовањем широке слободне територије са центром у Власеници, створени су услови и за интензиван политички и друштвено-просвјетни живот. Ту су, поред бројног и јаког Бирчанског партизанског одреда, дјеловали Окружни и Општински комитет КПЈ и СКОЈ-а, сеоски и општински народноослободилачки одбори, организације УСАОЈ-а и АФЖ, војно-позадински органи власти, бројне радионице, а у Шаковићима је била формирана пионирска дивизија - јединствена организација те врсте у источној Босни и шире.

Неколико дана прије формирања 19. бирчанске НОУ бригаде, у Шековићима је изабран Иницијативни народноослободилачки одбор за округ бирчански, на челу са Матијом Кнежевићем. За даље обједињавање и руковођење општинским организацијама КПЈ и СКОЈ-а, Окружни комитет КПЈ и СКОЈ-а за округ бирчански, формирао је среска партијска и скојевска руководства за срез власенички и сребренички, на челу са Миленком Савићем и Мујом Делићем.

У тако повољној војно-политичкој ситуацији дошло је и до напада јединица Народноослободилачке војске на непријатељеве посаде у Тузли, а ускоро и до ослобођења свих мјеста у тузланском индустријско-рударском базену. Нешто касније формирана је и 19. бирчанска бригада у Власници.

Танасије Божић

Борбени пут
Деветнаесте бирчанске
НОУ бригаде

Формирање и прва борбена дејства бригаде

*Развој Бирчанског НОП одреда у другој половини
1943. године и припреме за формирање бригаде*

Бирчански партизански одред је након одласка б. источно-босанске бригаде и групе мајевичких ударних батаљона, односно 15. мајевичке бригаде у састав Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ, био на подручју Бирча у априлу и мају 1943. године једина ударна и маневарска снага која је штирила слободну територију и партизанску болницу. Ноћним нападима је разбијао четничке јединице на подручју: Папраће, долине Спрече, Цикота, Кладња и Хан Пијеска. Поред тога, активно је дејствовао на посаде непријатеља у захвату комуникација Тузла-Зворник, Зворник-Нова Касаба-Милићи-Власеница, ка Кладњу и Сребреници. Тако је главнина Бирчанског одреда 29. маја 1943. године водила жестоку борбу са дијеловима 28. усташке бојне (батаљона) готово цијели дан и тек у поподневним часовима непријатељ је био принуђен на повлачење, оставивши на бојном пољу 6 погинулих и 17 рањених.

О овој борби командант 28. усташке бојне натпоручник Јукић, пише у свом извјештају: »Борба је била тако жестока да је и једна и друга страна из непосредне близине употребљавала ручне бомбе, али се партизани услед њихове надмоћности нијесу могли протјерати«.¹

Веома значајне резултате постигао је и Спречански батаљон бирчанског одреда, који се у то време налазио на положајима у долини Спрече. Смелим акцијама је разбијао четничке групе у долини Спрече, нападао усташке посаде у захвату комуникације Тузла-Зворник и тиме паралисао усташке акције на слободну територију.

Поред тога, батаљон је 8. јула заједно са јединицама 1. војвођанске бригаде добио задатак да спроведе други транспорт рањеника Главне оперативне групе из Бирча за Семберију. У овој групи, поред осталих, налазили су се Родољуб Чолаковић, Владимир Назор, Слободан Бајић Паја, и други. У току дана вршено је извићање цесте Тузла-Зворник на сектору Калесија-Мемићи, али ништа посебно није примећено. Око пола ноћи претходница 1. војвођанске бригаде приближавала се цести, а као добри познаваоци терена у претходници налазили су се и делови 2. спречанског батаљона. Међутим, Немци су заједно са легијом из Калесије и Мемића организовали заседу. И када је претходница избила на цесту, развила се жестока

¹ Архив Војноисторијског института, Фонд НДХ, кутија 149-а, рег. бр. 49/6-8 (у даљем тексту АВИИ), Фонд НДХ, К. 149-а, рег. бр. 49/6-8.

борба која је трајала неколико часова. Иако су Немци и легионари били одбачени снажном митраљеском и минобацачком ватром, рањеници у пратњи 1. војвођанске бригаде и делова 2. спречанског батаљона (две чете) вратили су се назад на Ракино Брдо. Те ноћи погинула су три љурута из 1. војвођанске бригаде и Слободан Бајић Паја, а пет другова је рањено.^{1а}

Сем тога, 2. батаљон је заједно са војвођанским јединицама боравећи у долини Спрече створио релативно повољне услове за политичко деловање у многим селима у којима су се раније налазили четници. Партијски радници на терену могли су неометано да делују и објашњавају о циљевима наше борбе, као и четничку издају. Политичка активност на овом подручју била је један од приоритетних задатака партијске организације и СКОЈ-а у батаљону и на терену. Захваљујући доброј организацији и активности партијске и скојевске орагнизације, а посебно Николи Андрићу, политичком комесару 2. спречанског батаљона, који је својим односом према људима и политичким деловањем имао велики утицај, људи су га ценили и вољели, а изнад свега веровали су у оно што каже. Све је то омогућило да се многи људи који су били заведени четничком пропагандом прикључе НОР-у, а неки, који су се налазили у четничким јединицама »војводе« Душана Ковачевића да напусте четнике и пређу у јединице 2. батаљона. Сем тога, у селима Сајтовићи, Осмаци, Ракино Брдо, Гојчин, Борогово и друга, створене су организације КПЈ, СКОЈ-а, УСАОЈ-а, АФЖ и формиран народноослободилачки одбори где их до тада није било.

Окружни комитет КПЈ за Бирач у то време посебну пажњу је посветио политичком деловању и јачању утицаја народноослободилачког покрета према сребреничком срезу и Кладњу, где су у многим селима створени значајни ослонци НОП, а на подручју Кладња концем јуна 1943. године, Штаб бирчанског НОП одреда формирао је Кладањску групу од 5 бораца. Она је за непун месец дана нарасла на 25 људи. То је била основа за реализацију мисли Окружног комитета КПЈ за формирање Кладањског НОП одреда, свакако уз мобилизацију нових људу.² Поред тога, требало је радити на стварању услова за формирање Сребреничког и Планинског НОП одреда.

Штаб Бирчанског одреда, је требало да поред извођења акција на четничке, легијске и усташке групе и упоришта, да интензивно ради и на мобилизацији и попуни јединица новим људством, као и на реорганизацији одреда, који је, одласком већег броја бораца (један батаљон и Ударна чета) у 6. источнобосанску бригаду, био ослабљен.³ Због тога је политичка и борбена активност одреда била од пресудног значаја за извршење постављених задатака. Захваљујући интезивном раду, попуна и реорганизација Бирчанског одреда је завршена у другој половини јула 1943. тако да је одред нарастао на пет батаљона, три самосгалне чете и Власеничко-кладањску гру-

^{1а)} Марко Перичин Камењар, Борбе Војвођана за ослобођење градова источне Босне у лето 1943, Источна Босна у НОБ, књ. II, Војноиздавачки завод, Београд 1971, стр. 222.

² Здравко Антонић и Јеремија Перић, Бирач у НОБ, Универзал, Тузла 1985, стр. 182.

³ Исто.

пу, са укупно 610 бораца и старешина. Истина, 4. цикотски и 5. залуковачки батаљон били су још у фази формирања. Први милићки, 2. спречански и 3. бирчански батаљон били су војнички и политички оспособљени за извођење сложених борбених дејстава.⁴ У одреду је било 57 чланова партије и 25 кандидата организованих у седам партијских ћелија. Скојевска организација је имала 59 чланова. Партијске организације постојале су у 1, 2. и 3. батаљону, Грабовачкој чети и Кладањској групи.⁵

Основни проблем Штаба одреда при формирању Цикотског и Горњозалуковачког батаљона били су недостатак наоружања, посебно аутоматског. Уз то, није било довољно руководећих кадрова, нарочито партијско-политичких, као ни санитетског особља. Због тога је Штаб Бирчанског одреда тражио од Окружног комитета КПЈ за Бирач, да му, по могућству, додели један број партијских кадрова (најмање десет), 300 пушака, 16 пушко-митраљеза, 1 минобацил и санитетско особље.⁶

Замисао Штаба Бирчанског одреда била је да формира групу ударних батаљона од које би се, касније, формирала Бирчанска бригада, а од самосталних чета нови Бирчански партизански одред четног састава.

Упоредо са јачањем бирачког одреда, Окружни комитет КПЈ је радио и на формирању Планинског, Сребреничког и Кладањског НОП одреда. Замисао Окружног комитета била је да са ова четири одреда штити и контролише слободну територију, која се у то време простирала од Зворника до Тузле, и од Кладња и Хан Пијеска до Сребренице.⁷ Доласком Главне оперативне групе са Врховним штабом у источну Босну 1943. године, после пете офанзиве и развојем офанзивних дејстава јединица НОВЈ, створена је велика слободна територија, ослобођени су многи градови: Власеница, Зворник, Кладањ, Сребреница и други. Непријатељ је још држао тузлански базен. Концем јула, после неуспеле контраофанзиве непријатеља, на слободну територију је кренула Главна оперативна група са Врховним штабом ка западној Босни. На подручју источне Босне остале су 16. и 17. дивизија НОВЈ. У Шековићима се тада налазила 6. источнобосанска бригада, која је после партијског саветовања одржаног у Бишини 3. и 4. августа кренула за Мајевицу 5. августа 1943. године. Августа 1943. године, непријатељ је само у околним гарнизонима задржао своје посаде (Власеница, Кладањ, Сребреница, Братунац, Хан Пијесак) и држао под контролом комуникације Тузла-Цапарде-Зворник, Тузла-Ступари-Кладањ, Зворник-Нова Касаба-Власеница-Хан Пијесак и Зворник-Дрињача-Братунац-Сребреница. Средином августа 1943. Немци су повукли своје снаге, па су у тим гарнизонима остале усташе и домобрани, као и четничке групе у појединим селима, а најагресивније су биле на подручју Папраће и Кладња.⁸ Због тога су почетком августа 1943. два батаљона 2. војво-

⁴ Зборник НОР, Том IX, књ. 6, стр. 126.

⁵ З. Антонић и Ј. Перић, н.д. стр. 215.

⁶ Исто, стр. 216.

⁷ Исто, стр. 216.

⁸ Зборник НОР, Том IV, књ. 15, док. бр. 126.

ћанске бригаде и 2. спречански батаљон Бирчанског одреда извршили напад на четнике на подручју: Калабача, Папраћа и Рудник. После жестоке борбе, четници су се повукли у домобранско-усташко упориште Цапарде, оставивши на бојном пољу 20 погинулих и 30 рањених, а из 2. војвођанске бригаде погинуло је 6 и рањено 14 бораца.⁹

Врховни Штаб НОВ и ПОЈ је 10. августа својом наредбом ставио под команду Првог, касније Трећег корпуса све јединице у источној Босни.¹⁰ Штаб Првог корпуса се, поступајући по наредби Врховног штаба, 10. септембра 1943. године, заједно са 2. крајишком бригадом, пребацио на подручју Требаве, где су га прихватиле јединице 17. дивизије."

Почетком септембра је на подручје Бирача пребачена и 1. војвођанска бригада, а 10/11. септембра обе бригаде (1. и 2. војвођанска) после жестоке борбе, ослобиле су Власеницу, одакле су тежиште борбених дејстава пренеле на посаде у захвату комуникације Зворник-Тузла.

Док су војвођанске бригаде нападале на Власеницу, Бирчански партизански одред је са два батаљона на сектору Папраћа, Борогово, Ракино Брдо, а са једним батаљоном затварао цесту Тузла-Кладан, са задатком да спрече интервенцију непријатеља на тим правцима, штите позадину војвођанских бригада и разбију четнике, легијске и усташке групе на тим подручјима. Друга и 3. војвођанска бригада су 14/15. септембра 1943. извршиле напад на непријатељева упоришта у захвату комуникација Тузла-Зворник (Снагово-Брезици, Мемићи). Заједно са њима нападао је и 2. спречански батаљон Бирчанског одреда. Ова упоришта су брзо ликвидирана, а затим је тежиште напада пренето на најјаче упориште непријатеља у рејону Цапарди. Ово упориште је бранило преко 400 домобрана из састава 5. домобранске бојне (батаљона). Жестока борба је вођена неколико часова, након чега је сломљен отпор непријатеља, а већина домобрана се предала. У току борбе убијено је 50 усташа, заробљено око 411 домобрана, а заплењена су 4 тешка митраљеза, 6 пушкомитраљеза, 1 минобацач, 31 полуаутоматска пушка и око 450 пушака.¹¹

У току борби на сектору Калесија - Снагово, непријатељ је из гарнизона Тузла упутио појачање нападнутим посадама, тако да је у рејону Пожарница заробљено 85 домобрана, а у рејону Мемићи ухваћено или поубијано 16 жандарма. У току ових борби погинуо је и усташки таборник у Калесији Ибрахим Камерић. Већина легионара у Калесији се предала 2. батаљону Бирчанског одреда, али чим је непријатељ ушао у Тузлу, у новембру, прикључили су се његовим снагама.¹³

Крајем септембра 1943. године непријатељ је држао гарнизоне: Тузла, Живинице, Лукавац, Брчко и Зворник, али ни ту нису биле јаке његове снаге, а четничке јединице су биле у осипању. Врховни

⁹ АВИИ, Фонд НОБ, к. 9-2, реб. бр. 13-2.

¹⁰ Др Здравко Антонић, Трећи корпус НОВЈ, Архивист, Сарајево 1987, стр. 77-87.

¹¹ АВИИ, Фонд НОБ, к. 408-а, рег. бр. 1/7-8.

¹² Исто, Фонд НОБ, к. 966, рег. бр. 2/1.

¹³ Исто.

штаб је оценио да непријатељ због неповољне војно-политичке ситуације; капитулације Италије и велике победе Црвене армије у Курској операцији, није у могућности да ангажује јаче снаге у источној Босни против јединица НОВ и ПОЈ. Због тога је 22. септембра 1943. године наредио Штабу 1. Корпуса да испита могућност напада на Тузлу и преношење тежишта дејстава на шире подручје Сарајева.¹⁴ Штаб 3. корпуса је одлучио да пренесе тежиште дејстава из Посавине и Требаве ка долини Спрече и Тузли, првенствено због попуње јединица и формирања нових.¹⁵ За напад на Тузлу ангажоване су 6. источnobосанска бригада, 2. крајишка, 16. муслиманска и једна војвођанска бригада, као и Мајевички и Озренски партизански одред; за обезбеђење правца од Добоја 15. мајевичка бригада и Требавски одред, а за обезбеђење од Брчког и Зворника јединице 16. дивизије и Бирчански НОП одред.

Ослобођење Тузле 2. октобра 1943. године имало је велики војно-политички значај за даљи развој НОП на подручју источне Босне и шире. Створени су услови за мобилизацију великих људских потенцијала и материјалних резерви. Тада је град са околним рударским насељима дао у јединице НОВ и ПОЈ око 5000 бораца, заробљено је 3000 непријатељевих војника и 130 официра, заплењено 25 топова, 5 минобацача, 140 митраљеза и пушкомит^аљеза, 2200 пушака, 20 вагона разне муниције, 30 камиона, 3200 војничких униформи и велике количине друге ратне опреме. Све то је још више подигло углед јединица НОВ и ПОЈ и унело високи морал и непоколебљивост у победу.¹⁶ Масовни прилив нових бораца и велики ратни плен омогућили су попуњу постојећих и формирање нових јединица одреда, бригада и дивизија. Тако је 10. октобра формирана 27. дивизија, 18. хрватска бригада, а од 3. мајевичког одреда 17. мајевичка бригада и 19. бирчанска од Бирчанског партизанског одреда. Нешто раније формирана је и 16. муслиманска бригада.

Окружни комитет за Бирач и Штаб Бирчанског одреда настојали су да се при одреду формира језгро за Муслимански батаљон у који би се укључио део Сребреничке и Кладањске легије у којима су вођени преговори, али стварањем зеленог кадра и интервенцијом немачких снага, ова замисао није тада реализована.¹⁷

Формирање 19. бригаде

Оценивши да је настала сасвим нова, врло повољна војно-политичка ситуација на подручју источне Босне после ослобођења Тузле, Штаб 3. корпуса је закључио да се од Бирчанског НОП одреда може формирати партизанска бригада. Припреме су почеле у првој половини октобра 1943. године. А Штаб 27. дивизије је 22. октобра одржао састанак у Власеници са члановима Штаба Бирчанског од-

¹⁴ Зборник НОР, Том II, кн. 10, док. бр. 144.

¹⁵ АВИИ, Фонд НОБ, к. 40-а, рег. бр. 1/3-8 и 1/4-8/1.

¹⁶ Ослободилачки рат народа Југославије, кн. I, ВИЗ ЈНА, Београд, изд. II, стр. 616. (у даљем тексту Ослободилачки рат).

¹⁷ СУБНОР Шековићи, бр. рег. 030 и Бирач у НОБ, стр. 215.

реда, на коме су разматрана кадровска и организациона питања везана за формирање бригаде и њено свечано проглашење.¹⁸ Тежило се да се јединице што боље среде и да у њима буде борачког и старешинског кадра способног за физичке и борбене напоре какви су се тражили од покретних јединица. Сем тога, формирани су: бригадни санитет, позадински и пратећи делови и курирска служба. Тако је из састава одреда у јединице бригаде изабрано 689 бораца и старешина.¹⁹

Организацијско-формацијска структура бригаде била је тројна, три батаљона од по три чете, са потребним штабским и приштапским јединицама бригаде. Борачки и старешински састав био је веома млад, око 70% бригадног састава није служио бившу Југословенску војску, прва војничка знања стицали су кроз борбу у јединицама Бирчанског одреда. У саставу 1. батаљона били су борци са подручја Милића, 3. батаљона са подручја Шековића, и 2. батаљона са подручја Спрече. Сва три батаљона комплетно су ушла у састав бригаде. У саставу Бирчанског одреда остале су самосталне чете са 250 до 300 бораца и старешина.

У време формирања бригаде (24. октобра 1943. године) нема забележених података о националној структури борачког састава, али се зна да је било нешто Хрвата, Муслимана и Јевреја (10%) и осталих, преко 90% - Срба. Сем тога, 25% њеног састава били су интелектуалци и радници, а 75% сељаци. Такву структуру имала је и партијска организација, с тим што су 25% партијског чланства чинили интелектуалци и радници, а остало сељаци.²⁰

Свечаност на дан формирања бригаде

Свечаност поводом формирања 19. бригаде одржана је у Власеници 24. октобра 1943. године, у матичном месту које су борци бирчанског одреда заједно са Планинским ослободили августовских дана 1941. године.²¹

Тога дана бригада је постројена за свечану смотру. Командант Бирчанског одреда Војо Илић, после пријема рапорта од команданта 1. батаљона Борћа Симића, заједно са политичким комесаром 27. дивизије Хасаном Бркићем, извршио је смотру јединица бригаде, а затим прочитао Наредбу штаба 3. корпуса о формирању бригаде и честитао борцима тај свечани чин.²² После тога, борцима и старешинама је говорио Хасан Бркић.

Наредбом Штаба 3. корпуса, за команданта 19. бирчанске бригаде постављен је дотадашњи командант Бирчанског одреда Војо Илић, а за политичког комесара дотадашњи политички комесар Раде Јакшић.

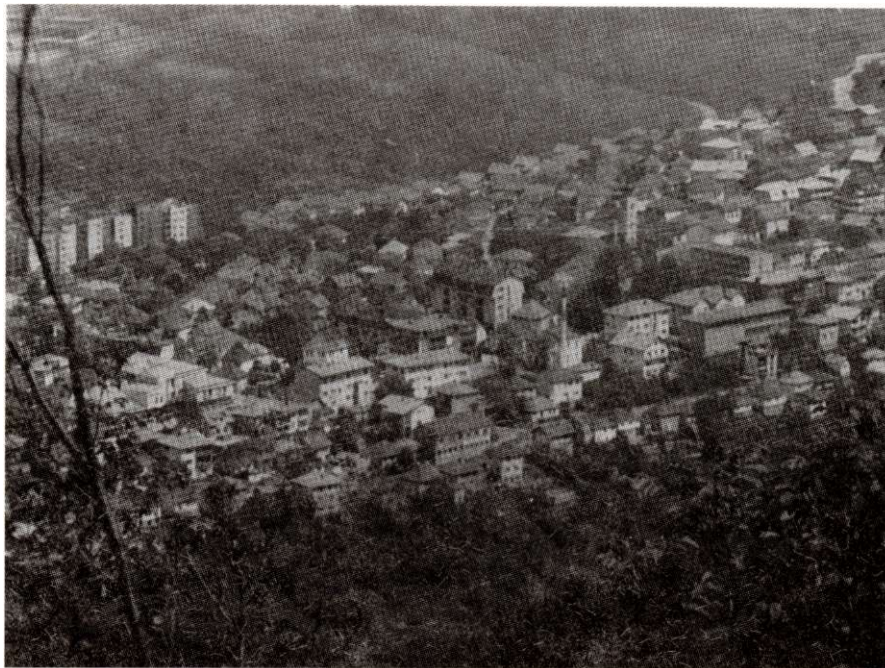
¹⁸ Никола Андрић, 19. бирчанска НОУ бригада, Источна Босна у НОВ, књ. 2. стр. 428.

¹⁹ Исто.

²⁰ Зборник НОР-а, том IX, књ. VI, док. 18 и 101.

²¹ У ослобођењу Власенице августа 1941. учествовао је и Планински батаљон са Х. Пијеска.

²² Наредбе о формирању 19. бригаде од 12. 10. 1943, Хронологија НОР, стр. 568.

Власеница

Свечаном проглашењу формирања Бирчанске бригаде, народном весељу и приредби која је увече организована, присуствовали су делегати за II заседање АВНОЈ-а из источне Босне; секретар Покрајинског комитета КПЈ за Босну и Херцеговину Родољуб Чолаковић; командант, политички комесар и начелник штаба 3. корпуса Коста Наћ, Владо Поповић и Јово Вукотић; командант 27. дивизије Перо Косорић, др Војислав Кецмановић Бедо, Сулејман Филиповић, Александар Прека, Јуре Бегећ, мештани Власенице и ширег подручја Бирча. После свечане смотре и полагања заклетве, упућен је телеграм Врховном команданту НОВ и ПОЈ другу Титу, у коме су се борци и старешине 19. бригаде обавезали да ће се још упорније борити за коначно уништење фашистичких окупатора и домаћих издајника, а за слободу и братство свих народа Југославије.²³

Кадровски састав бригаде

Штаб 19. бирчанске бригаде чинили су: Воји Илић - командант, Радо Јакшић — политички комесар, Стојанда Милиновић - заменик команданта, Милан Вуковић - заменик политичког комесара, Иван Кирилов (Јаков Водошек) - начелник штаба, Слободан Бобар, обавештајни официр, Рајко Мићић - интендант, др Борђе Драгић - ре-

²³ АВИИ, Фонд НОБ, к. 150, рег. бр. 21/1-1У/И

Штаб бригаде с лијева на десно; Слободан Бобар Боћо, обавјештајни официр, Иван Крилов, начелник штаба, др Борће Арагић, референт санитета, Милан Вуковић, замјеник политичког комесара, Раде Јакшић, политички комесар, Абдуселам Басара, писар при штабу; сједи Војо Илић, командант бригаде.*

ферент санитета и Стојан Бабић - омладински руководиоца који се задржао кратко време, па је након њега постављена Вука Кујовић.^{23а}

Штаб 1. батаљона сачињавали су: Борће Симић - командант, Винко Маркотић - политички комесар, Нећо Лулић - заменик команданта, Рафаил Алтарац Ратко - заменик политичког комесара, Максим Штерн Маки - референт санитета.

^{23а} Састав штаба бригаде дат је на основу сећања другова Р. Јакшића, Н. Андрића, С. Ристића, С. Бобара, и др.

* И наредне фотографије у књизи прате се с лијева на десно

Ратна застава 19. бирнанске бригаде стр. 52.

У Штабу 2. батаљона били су: Светозар Вуковић Жарко - командант, Никола Андрић - политички комесар, Неђо Гајић - заменик команданта, Стојан Стојановић - заменик политичког комесара, Кирило Божић - интендант и Јела Бајагић - референт санитета.

Штаб 3. батаљона представљали су: Драго Мелезовић - командант, Никола Билић - политички комесар, Никодим Станишић - заменик команданта, Угљеша Караклајић - заменик политичког комесара, Јаков Финци Жаки - референт санитета.²³⁶

Команде чета имале су своје командире и политичке комесаре, заменике командира и политичких комесара, економе и болничаре, а руководиоца СКОЈ-а у чети био је омладинац или омладинка - чланови КПЈ и СКОЈ-а.

Сваки батаљон је поред три стрељачке чете имао и интендантски вод - комору. Нешто касније формиран су и пратећи водови који су се постепено развијали и опремали са наоружањем. У току јуна 1944. водови су у свом саставу имали: одељење минобацача 81 мм, одељење противтенковских пушака, и одељење митраљеза, с наменом да пружају батаљонима ватрену подршку.

У штабу бригаде, штабовима батаљона и у стрељачким четама, организоване су партијске ћелије. Секретари ћелија у јединицама

²³⁶ Састав руководећег кадра у батаљонима дат је на основу сећања другова: Н. Андрића, Р. Јакшића, С. Бобара, С. Ристића, др Б. Драгића и другова из београдске, сарајевске и тузланске секције бораца 19. бригаде.

били су заменици политичких комесара, а у штабовима старешине које партијска ћелија изабере за секретара. При штабу бригаде према потреби се образовао и ратни војни суд од три члана: заменик политичког комесара бригаде, заменик команданта бригаде и један члан партије из редова бораца.

Овај суд је посебно имао посла на новоослобођеној територији где наше власти нису биле још организоване. Сем тога, постојала је могућност да се при дужем самосталном дејству батаљона формира привремени војни суд, али је у том случају његов састав чинило пет чланова.

Први борбени задаци бригаде

По разбијању четника Драже Михаиловића који су се из Србије пребацили на романијски простор, штаб 27. дивизије је 25. октобра главнину својих снага оријентисао ка Сокоцу у духу наређења штаба 3. корпуса.²⁴

По том наређењу 27. дивизија је имала задатак да заузме Соколац, разбије непријатељеве снаге на Црвеним и Орловој стијени и Чавчевом Пољу. Седамнаеста дивизија је до 25. октобра са главнином својих снага избила на простор Калиманићи-Врела и по наређењу штаба 3. корпуса требало је да у рејону Мокрог затвори правац Сарајево-Соколац и дијелом снага садејствује 27. дивизији у нападу на снаге непријатеља у Сокоцу.

Штаб 27. дивизије је 26. октобра издао заповест за напад на Соколац. За напад су биле одређене 2. крајишка бригада, Романијски одред и 17. мајевичка бригада. Главнина 17. мајевичке бригаде, требало је да напада непријатељево упориште у захвату друма преко Романије.²⁵

Деветанеста бирчанска бригада је била одређена у резерви дивизије са задатаком да делом снага обезбеђује штаб дивизије и дивизијску болницу, а главним снагама да буде у готовости за увођење у борбу.

Сутрадан 25. октобра из Власенице је кренула и увече истог дана пристигла у рејон (Крајева односно Партизанског поља) и заноћила. Двадесет шестог и 27. октобра бригада је са два батаљона (Првим и Трећим) извршила претрес села Трешњевица, Булићи, Подћердол, Белевеснов стан и Црна ријека. Изненадним дејством разбила је делове четничке Височке бригаде и том приликом заробила 4 четника, запленила нешто наоружања и друге војне опреме.

Други батаљон је посео положаје у рејону села Побратци и Сијерци, са задатком да штити дивизијску болницу и штаб дивизије, и да спречава евентуални продор непријатеља са правца Соколовића.²⁶

Међутим, 27. октобра штаб 3. корпуса наредио је штабу 27. дивизије да се 19. бригада врати преко Власенице и постави на про-

²⁴ Зборник НОР, Том IV, књ. 18, док. бр. 132.

²⁵ Зборник НОР, Том IV, књ. 18, док. бр. 143.

²⁶ АВИИ, к. 111, рег. бр. 6-2, Извештај штаба 27. дивизије од 5. XI 1943. г.

стор Цапарде и Дрињача, да контролише те правце и темељито руши комуникације. Заједно са једним батаљоном Тузланског НОП одреда који се налазио у Међашу, требало је да разбије четничке групе у долини Спрече и разоружа зелени кадар, контролише правце Тузла-Зворник и међупростор Цапарде-Сапна.²⁷

Неколико дана касније добила је и задатак да поруши мост на Дрини у Зворнику, а уколико нема стручњака за рушење моста, да то уради заједно са јединицама 16. дивизије. Ради изузимања потребне количине експлозива требало је да се штаб бригаде обрати штабу 3. корпуса. Поред тога, бригада је морала да делом снага обезбеђује дотур намирница за болницу у Шековиће и 27. дивизију из Тузле и са Мајевице. За садејство са батаљоном Тузланског НОП одреда, штаб бригаде је обавештен да је издато наређење штабу Тузланског НОП одреда.²⁸

На одлаку да врати 19. бригаду у долину Спрече и Дрињаче, Штаб 3. корпуса, поред осталог, одлучио се због тога што није имао довољно оперативних снага са којима би затворио правац од Зворника према Тузли, и од Зворника ка Власеници и контролисао долину Дрине узводно од Зворника. Затим, очекивало се да ће се Сребреничка легија прикључити НОВ и ПОЈ и на тај начин створити јак Сребренички НОП одред, који би успешно могао контролисати долину Дрине, али се та предвиђања нису остварила.²⁹

Почетком октобра од одбеглих легионара и милиције у селу Зукљима код Зворника усташки таборник Нешад Топчић основао је зелени кадар, коме се у другој половини октобра прикључио и зелени кадар из долине Спрече.³⁰ Истовремено су и четничке групе постале активније на том подручју. Поред тога, јединице 16. дивизије у задњој декади октобра 1943. биле су ангажоване у тешким борбама око Брчког, и нису могле дејствовати према долини Горње Спрече. Тако је 19. бригада 27/28. октобра извршила дневно-ноћни марш правцем: Краљево (Паргизанско) поље у једној колони, а из реона Власенице у две колоне. Два батаљона - Први и Други - маршовали су правцем Власеница-Шековићи-Спреча, а Трећи правцем Власеница-Милићи-Нова Касаба. Двадесет деветог октобра бригада је стигла на маршевици циљ. Први и Други батаљон размјестили су се у захвату комуникације Тузла-Зворник, на деоници Пожарница-Снагово имали су задатак да обезбеде дотур плена из Тузле и хране са Мајевице, разбију четничке групе на том подручју, разоружају зелени кадар и контролишу комуникацију Тузла-Зворник, с тим да тежиште извиђања имају у правцу Зворника.

Трећи батаљон се разместио у рејону Нове Касабе, и имао је задатак да извиђа долину Дрине према Зворнику, руши комуникацију и испита ситуацију на том подручју. Овај батаљон је касније помјерен ка Сребреници због неуспеха у преговору о прикључењу легије у Сребренички НОП одред, и да испита гласине о тобожњем поновном доласку Немаца на то подручје.

²⁷ Зборник НОР, Том IV, књ. 18, Наређење, док. бр. 129 и 147.

²⁸ Зборник НОР, Том IV, књ. 18, Наређење штаба 3. корпуса, штабу 19. бригаде од 31. X 43. г., док. бр. 166.

²⁹ А. Бонлагић, 27. источнобосанска дивизија, стр. 273.

³⁰ Исто, стр. 47.

Самостална борбена дејства бригаде

У време пристизања јединица 19. бригаде у долине Српече и Дрињаче, четници су код Пожарнице напали наш аутомобил са рањеницима, па је Штаб 3. корпуса 31. октобра наредио да 19. бригада изврши чишћење рејона тог села и према нахођењу штаба бригаде конфискује храну у околним селима која служе четницима. С обзиром на то да је 27. дивизија тражила храну, то је штабу 19. бригаде наређено да убрза дотур намирница са Мајевце и из села која су била наклањена четницима.³¹

Када је штаб 19. бригаде примио наређење за напад на Пожарницу, Чакловиће, Зло село и Дубницу, није располагао са подацима о јачини четника и њиховом распореду на том подручју. Међутим, у другој половини октобра и почетком новембра дошло је до негативног преокрета. Наиме, четничке и легионарске групе које су измицале испред јединица НОВ и ПОЈ груписале су се у селима која су им била наклањена, и активно почеле дејствовати и угрожавати комуникацију Тузла-Зворник, нападати транспорте са рањеницима и другом опремом и материјалом.³² Одлучено је да се напад на Пожарницу изведе ноћу 3/4. новембра и да се у њему ангажују 1. и 2. батаљон, а 3. је и даље остао на подручју Сребренице. Напад на четнике у Пожарници почео је после пола ноћи 4. новембра. Борба је трајала преко три часа. Надмоћнији непријатељ је пружио жилав отпор са околних висова и зауставио напад 1. и 2. батаљона, а затим их противнападима са више праваца одбацио ка левој обали реке Спрече. Због тог неуспеха штаб 3. корпуса упозорио је штаб бригаде и наредио му да убудуће одређује адекватне снаге за разбијање непријатеља. У овој борби погинуо је из 1. батаљона Мирко Јаћимовић, првоборац из Милића, а рањена су још три друга.³³ То су били први губици 19. бригаде.

После овог напада, 1. и 2. батаљон су посели положаје на простору Цапарде-Снагово у захвату комуникације Зворник-Тузла, са задатком да спречавају евентуалну интервенцију непријатеља са правца Зворника и разбију зелени кадар и четнике на том простору.

Почетком новембра 1943. штаб 3. корпуса наредио је штабу 27. дивизије да са једном бригадом у рејону Вишеграда садејствује 5. крајишкој дивизији, која је у то време изводила офанзивна дејства у правцу Ужица. Са другом бригадом дивизија је требало да разбије четнике и муслиманску милицију у горњем Подрињу и на простору Јахорине, а затим да затвори правац Сарајево-Трново-Калиновик.³⁴ Због обима и тежине задатка и намере да 27. дивизија дејствује комплетна, штаб 3. корпуса је одлучио да 19. бригаду упути у састав њене дивизије. Због тога је 1. новембра наређено 16. дивизији да њена 4. бригада, која се тада налазила у селу Осмаци, заједно са 19. бирчанском бригадом разбије четнике и зелени кадар у селима ло-

³¹ Зборник НОР, Том IV, књ. 18, док. бр. 166.

³² Зборник НОР, Том IV, књ. 19, док. бр. 74.

³³ Исто.

³⁴ Зборник НОР, Том IV, књ. 19, док. бр. 1, стр. 8 и 9.

цираним у захвату комуникације Тузла-Зворник и прошири дејства ка Дрињачи, и да се после тих акција 19. бригада упути у састав своје дивизије.³⁵ Међутим, ова замисао штаба 3. корпуса није спроведена из следећих разлога: Немци су 7. новембра отпочели напад са правца Добоја и од Брчког према Тузли. Једна моторизована колоне 369. немачке дивизије са око 2000 војника и четом тенкова покушала је да од Добоја продре ка Тузли. У исто време су делови 187. немачке дивизије јачине два батаљона и један батаљон 8. ловачког пука, уз подршку артиљерије и тенкова, напали јединице 16. војвођанске дивизије из правца Брчког. То је био период жестоких борби партизанских снага за одбрану Тузле и рудног базена.

Шеснаеста дивизија у вишедневним борбама успела је да задржи снаге 187. немачке дивизије и 8. ловачке пуковније и да их противнападима одбаци на полазне положаје у рејону Нелића наносећи им знатне губитке, али зато није могла бити ангажована за ојачање јединица НОВЈ на правцу Добој - Тузла. Тако је комбинована колоне 369. немачке дивизије, надирући од Добоја успела да одбаци делове 18. хрватске бригаде и 11. новембра избила је у Тузлу.

Поновни напад снага непријатеља у Тузлу охрабрио је остатак усташа, четника и зеленог кадра на подручју Мајевице, реке Спрече и Дрине. Поново су отпочели акције на партизанске јединице, угрожавали комуникације, убијали рањенике и пљачкали ратни плен извучен из Тузле. У селу Вуковије су 12. новембра убили око 50 наших рањеника и цивила који су се повлачили из Тузле.³⁶

Уласком Немаца у Тузлу 11. новембра 1943. поред појачане делатности четника и зеленог кадра, дошло је до осипања у једном батаљону Тузланског НОП одреда у чијем саставу су се налазили бивши легионари са подручја Калесије и Тојшића.

Раније је напоменуто да је усташки таборник Нешад Топчић почетком октобра основао зелени кадар у селу Зукићима код Зворника, и да су му главни ослонац биле немачке снаге у Зворнику. Да би обелоданио оснивање муслиманске организације, Топчић је издао летак у коме наводи »да је основао муслиманску организацију, која је у пуном дејству, и што ј најважније, ради за спас нас свију Муслимана«.³⁷ Али, по заузимању Тузле, команду над »зеленим кадром« узели су у своје руке бивше усташе и жандарми: браћа Феризовић из Тупковића, Рувеид Зулић из Мећаша, Хасан Бектић из Прњавора, Мухамед Барјактаревећ из Калесије, Хусеин Аљић из Сарача и други.³⁸

Пошто су се тих дана поново преносиле вести о прикључењу источне Босне Србији, усташе су дале своју верзију стварања »зеленог кадра« и сматрале да то има посебног одраза на муслиманске »масе које се убрзано организују и наоружавају не желећи да их претекну догађаји«.³⁹ Међутим, Немцима је то све ишло у прилог јер

³⁵ Зборник НОР, Том IV, књ. 19, док. бр. 1, стр. 8 и 9.

³⁶ Исто.

³⁷ Бинач у НОБ, стр. 232.

³⁸ Ахмет Бонагић, н.д. стр. 273.

³⁹ Исто, стр. 232.

су били заинтересовани за постојање оружаних снага по муслиманским селима. Због тога су им давали помоћ и настојали да се организација »зеленог кадра« одржи.

Због појачане делатности непријатеља свима је издато наређење да енергичним акцијама спрече јачање зеленокадровских и четничких јединица, посебно у долини Спрече, Дрињаче и Кладња, Мајевце, Пожарнице, Папраћа, Цикота и других места, где су у то време дејствовали 19. бирчанска бригада, Бирчански одред, Тузлански НОП одред и друге јединице НОВЈ.

Према сачуваним документима од 15. новембра 1943. године, 19. бирчанска бригада, имала је у свом саставу 651 борца (610 другова и 41 другарицу), а од наоружања минобацач, тешки митраљез, 9 пушкомитраљеза, 6 аутомата, 510 пушака и 50 пиштоља.⁴⁰

Због активирања зеленог кадра, штаб 3. корпуса наредио је 19. бригади да заједно са батаљоном Тузланског НОП одреда који се налази у Међашу, изврши напад на зелени кадар на подручју Прњавора и Калесије и да га разбије и разоружа.⁴¹ Напад на ова упоришта непријатеља требало је извести 11/12. новембра. Међутим, у међувремену је командант батаљона Тузланског одреда заједно са батаљонским лекаром и групом бораца водио преговоре са руководством зеленог кадра, када је заробљен и разоружан заједно са пратњом. Штаб 19. бригаде је до 11. новембра извршио припреме за напад и одлучио да га изведе у току ноћи 11/12. новембра. Ангажована су два батаљона (Први и Други). Први батаљон је дејствовао у захвату комуникације Цапарде-Калесија, а други из Спречног поља ка Прњавору, док је батаљон Тузланског одреда требало да дејствује са правца Међаша ка Прњавору и Калесији. Батаљони 19. бригаде отпочели су напад после пола ноћи 12. новембра, не успоставивши везу са батаљоном Тузланског одреда. Тако је напад отпочео без организованог садејства између наших јединица, па су батаљони 19. бригаде почетком напада наишли на жесток отпор зеленог кадра, и после вишечасовне борбе, непријатељ је успео да одбаци јединице 19. бригаде на раније положаје и да задржи ова упоришта.⁴² У овој борби погинуо је политички комесар 3. чете 2. Спречанског батаљона Вукашин Вуковић, а три борца су рањена.^{42а}

Штаб бригаде је 13. новембра 1943. године на основу наређења штаба 3. корпуса од 27. октобра, наредио штабу 1. батаљона да упути једну чету у правцу Сапне и Брђана ради успостављања везе са јединицом 16. дивизије. Када се враћала са тог задатка 17. новембра, приликом преласка цесте Тузла-Зворник у рејону Калесије, била је нападнута од зеленог кадра и под борбом се пребацила на леву обалу реке Спрече у састав 1. батаљона.⁴³ Другом батаљону штаб бригаде је наредио да припреми диверзантску групу и поруши мост на Дрини у Зворнику.

⁴⁰ Зборник НОР, Том IV, књ. 19, док. бр. 85.

⁴¹ Зборник НОР, Том IV, књ. 19, док. бр. 74.

⁴² Зборник НОР, Том IV књ. 19, док. бр. 74, Извештај штаба 19. бригаде штабу 3. корпуса.

^{42а} Календар догађаја СУБНОР Калесије, фебруар 1977. године.

⁴³ Календар догађаја СУБНОР Калесија, фебруар 1977. године.

Штаб 2. батаљона је по пријему наређења одредио диверзантску групу из састава 1. чете. Припрему и убацивање диверзантске групе у Зворник преузео је на себе политички комесар 2. батаљона Никола Андрић, који се кроз борбу од првог дана устанка развијао у одреду Звијезда, 1. ударном батаљону, а касније у 6. источnobосанској бригади и израстао у доброг политичког и војног руководиоца у кога су борци и старешине 2. батаљона имали пуно поверења, без обзира на опасности које би их чекале при извршавању задатака. Непосредне материјалне припреме извршио је командир чете Влајкуша Сандић, веома храбар и одлучан старешина који је са своја два брата Станојом и Браном ступио у Бирчански одред од првог дана устанка.⁴⁴

Припреме диверзантске групе завршене су до 14. новембра. Детаљно су прикупљени подаци о јачини и груписању непријатеља. Установљено је да у Зворнику имају немачке јединице са моторизацијом које припадају Школском центру 901. наставног пука, који се налазио у Тузли. Поред тога, у околним селима су биле бројне зеленокадровске и четничке јединице. Зворник је био пун непријатељевих војника и моторизације. Спољни прилази граду били су обезбеђени сталним посадама размештеним на околним висовима, који су били припремљени за одбрану. Непосредне улазе у град обезбеђивала је стражарска јединица. Група активиста у Зворнику, са којом је лично руководио Вељко Андрић, доставила је тачне податке о распореду и груписању непријатеља, као и о стању возила и броју војника и старешина у гарнизону Зворник.

Тако је диверзантска група у току ноћи 14/15. новембра успела да се поред обезбеђења непријатеља неометано убаци у Зворник, минира мост на реци Дрини и постигне потпуно изненађење. Експлозија на мосту је збунила непријатеља и изазвала праву панику, и док се снашао и сазнао о чему се ради, диверзантска група је без борбе изашла из Зворника.

Међутим, због недовољне стручности минера, мост је делимично порушен и привремено онеспособљен за саобраћај, али то није умањило значај ове акције. Напротив, имала је велики војнички и политички ефекат.

Извођењем ове диверзије створена је несигурност код непријатеља, а у народу тога краја са поносом је говорено како су партизани ушли у Зворник и порушили тај мост на Дрини.

Због поновног активирања четника на подручју Папраће, штаб 3. корпуса је 27. новембра наредио штабу 19. бригаде да, заједно са деловима Бирчанског партизанског одреда, изврши напад - да разбије и разоружа четника у Папраћи.⁴⁵ Поучен искуством приликом напада на Пожарницу, штаб 19. бригаде је детаљно прикупио под-

⁴⁴ Влајкуша Сандић је одмах после окупације бивше Југославије и успостављања усташке власти са женом и децом из села Јагинов Луг прешао у село Сајтовиће, а нешто касније, у току новембра 1941. г., пребацила су се и његова два брата Станоје и Брано, који су се одмах укључили у Бирчански одред, а формирањем 6. бригаде су отишли у њен састав. Брано Сандић је погинуо на Сутјесци у току 5. офанзиве.

⁴⁵ Зборник НОР, Том IV, књ. 19, док. 115.

атке о четничким јединицама из рејона Нове Касабе, пребацио 3. батаљон у рејон Подборогово, 1. батаљон задржао у рејону Матковац, а 1. батаљон у селу Осмази.

Напад на Папраћу и село Каменицу изведен је у току ноћи 28/29. новембра у две колоне. Прву колону сачињавао је 1. батаљон, који се кретао правцем Матковац-Петровић Гај-Веља Глава-Кукољи-Лемића Брдо. У другој колони је био 3. батаљон без једне чете, ојачан са једном четом 2. батаљона. Колона се кретала правцем Подборогово-Видаковићи-Папраћа-Калабаче-Лемића Брдо.

Батаљони су после пола ноћи 29. новембра из покрета прешли у напад на четнике и после краће борбе и одлучног јуриша их разбили запленивши 16 пушака и један пушкомитраљез.⁴⁶ У тој борби бригада није имала губитака, али није ни успела да похвата четнике, па је због тога штаб 3. корпуса поново упозорио штаб бригаде да потпуно изврши задатак.

После изведене акције на Папраћу и село Каменицу, штаб бригаде је одлучио да 1. батаљон упути на простор Сребренице и Нове Касабе са задатком да испита гласине које зелени кадар и четници преносе међу становништвом »о доласку немачких јединица на та подручја«, и да затвори правац Зворник-Власеница, поруши комуникацију и спречава евентуални продор непријатеља ка Власеници.

Трећи батаљон је задржан у Папраћи, а други на простору Матковац-Цапарде. Њихов задатак је био да спречавају евентуални продор непријатеља са правца Тузле ка Шековићима, Власеници и Зворнику и на комуникацији Тузла-Зворник, да прихвате делове 16. дивизије који су обезбеђивали евакуацију своје дивизијске болнице за Бирач.⁴⁷ Док је 19. бригада водила свакодневне борбе са зеленим кадром и четницима у долини Спрече, Пожарници, Међашу, Калесији, Цапардама, Папраћи и Цикотама, и на подручју Сребренице и Дрињаче рушила комуникације и обезбеђивала дотур плена из Тузле и из Семберије преко Мајевце, штитила слободну територију Бирча и болницу у Шековићима, непријатељ је за то време груписао своје снаге у Сарајеву, Добоју, Тузли, Брчком, Шапцу, Бањи Ковиљачи и Зворнику. О томе је штаб 3. корпуса био обавештан од Врховног штаба »да је преко Ваљева за Зворник прошло 300 камиона Немаца и да је из Шабца за Ковиљачу прошло више железничких композиција са опремом и тешким наоружањем«.⁴⁸ Да би онемогућио неометано пребацивање немачких снага из Србије у Зворник, штаб 16. дивизије је концем новембра наредио 2. бригади да нападне Зворник и поруши мост на Дрини. Наступајући у три нападне колоне 2. бригада је 3. децембра покушала из покрета да разбије непријатеља и заузме Зворник, али је на прилазима граду изненада нападнута од јаким немачким снага које су тенковима ишле из Тузле у помоћ нападнутом гарнизону. Због тога је 2. бригада била принуђена да води одбрамбену борбу против делова 178. немачке дивизије.⁴⁹

⁴⁶ Зборник НОР, Том IV, књ. 19, док. бр. 130.

⁴⁷ Никола Божић, Војвођани у источној Босни, Источна Босна у НОБ, књ. 2, стр. 43.

⁴⁸ Зборник НОР, Том 2, књ. 11, док. бр. 100.

⁴⁹ Никола Божић, Војвођани у источној Босни, Источна Босна у НОБ, књ. 2, стр. 42. и Зборник НОР, Том IV, књ. 20, док. 182.

Непосредне припреме непријатеља за зимске операције 1943-1944.

У јесен 1943. године немачку команду је највише забрињавала ситуација у источној Босни и Санцаку, где су били концентрисани 2. и 3. ударни корпус, 5. и 16. ударна дивизија, чији би продор у Србију изазвао велике тешкоће у даљњој одбрани Балкана. Немци су зиму 1943/1944. године одредили као најповољније време за извођење низа операција ради разбијања главнине снага НОВЈ, зато што су веровали да пре пролећа не може доћи до савезничких десанта на Балкан, па им је било могуће без већег ризика извући део снага из обалног појаса и употребити их у предвиђеним операцијама.⁵⁰

Немци су сматрали да јаке снаге НОВЈ у њиховој позадини, а посебно на подручјима источне Босне, Санцака и дела тзв. НДХ јужно од реке Саве представљају непосредну опасност за реализацију плана одбране Јадрана. Према изјави начелника оперативног одељења Јозефа Селмајера, Немачка врховна команда Југоистока оценила је да снаге НОВЈ у централном делу Југославије »већ представљају једну искрцану савезничку армију«.⁵¹ Тако је на основу одлуке Врховне команде Југоистока 2. оклопна армија требало да изведе операције против главних снага НОВЈ у централном делу Југославије. Поред њених јединица овој армији су додељене још три дивизије (1. брдска из Грчке, 371. пешадијска из Италије и 392. легионарска из Аустрије).

За извођење операције у источној Босни и Санцаку Немци су одредили 5. СС брдски армијски корпус. Овај корпус је имао задатак да са своје две дивизије 7. СС »Принц Еуген« и 369. легионарском дивизијом, деловима 187. резервне пешадијске дивизије, 69. резервног корпуса, самосталним пуковима и придатом 1. брдском дивизијом, уз максимално ангажовање усташких, легионарских, зеленокадровских и четничких јединица изведе операцију у источној Босни и Санцаку.⁵²

Иако Немачка команда у овим операцијама ангажује веома јаке снаге, не поставља као у претходним операцијама и офанзивама циљ - да уништи главне снаге НОВЈ, већ се задовољава тиме да низом узастопних операција разбије најјаче групације НОВЈ и да их одбаци од комуникација, обезбеди саобраћај и спречи преношење тежишта ратних дејстава у Србију.

План употребе снага био је да делови 369. легионарске дивизије, 1. ловачки резервни, 92. моторизовани пук из Сарајева, делови 187. пешадијске дивизије и 901. моторизовани пук из Тузле и Зворника, у оперативном садејству са 24. бугарском дивизијом, која је дејствовала на простору Ужице, Златибор, Кремна, брзим дејством и продорима у захвату комуникација, што пре избију и запоседну линију Сарајево-Хан Пијесак-Власеница-Сребреница-Дрина и окруже јединице 3. корпуса на простору Соколац, Власеница и Сребреница.⁵³

⁵⁰ Ослободилачки рат 1941-1945., кн>. 2, стр. 8.

⁵¹ АВИИ, Фонд НДХ, к-70-а, рег. бр. 1/2-а.

⁵² Ослободилачки рат, кн>. 2, страна 8 и 9.

⁵³ Исто, стр. 11.

Прва брдска дивизија из рејона Сјеице и 7. СС »Принц Еуген« дивизија са линије Гацко-Невесинје, имале су задатак да наступају широким фронтом са југоистока и југа, разбију партизанске снаге на правцима наступања и набаце их северно од линије Вишеград - Пале, и ту приступе уништењу окружених снага. Крајем новембра немачке јединице су извршиле све припреме за почетак операције »КУГЕЛБЛИЦ« која би отпочела првих дана децембра.

У другој половини новембра, док је непријатељ концентрисао своје снаге за извођење зимских операција, 3. корпус је стално био у офанзивним дејствима, одржавао иницијативу и скоро потпуно паралисао комуникације у долини реке Босне, Брод-Сарајево, у долини реке Спрече, Тузла-Зворни, Зворник-Власеница-Соколац, Вишеград-Сарајево и Рогатица-Соколац. Рударски базени у долини реке Босне и Тузле били су угрожени честим нападима партизанских јединица.

Врховни штаб је уочио концентрацију снага непријатеља у западном и северозападном делу земље, али је сматрао да неће вршити замашније офанзивне акције на читавој слободној територији, претпостављао је да ће, вероватно, нападати само на појединим правцима.⁵⁴

Међутим, када је непријатељ испољио дејства, и 15. бригада у боју на Бетњу запленила заповест 2. батаљона 482. пука 187. резервне дивизије, из ње су се видели задаци непријатеља у будућој операцији »Кугелблиц«. Врховни штаб је наредио 5. дивизији да се задржи у Санцаку и западној Србији, али је она под притиском непријатеља била принуђена да се повуче ка Вишеграду, гдје је ноћу 9/10. децембра прешла Дрину, порушила мост, избила на простор Рогатица, Сјемећ, Сјеверско и затворила правац од Горажда и Вишеграда. Убрзо је пристигла и 1. јужноморавска бригада која је ушла у састав 5. дивизије. Тако је 5. дивизија дошла у везу са 27. дивизијом, која се налазила на територији Соколовићи, Добрашина, Сјеверско.

Борбе и маневар 19. бригаде у току офанзиве

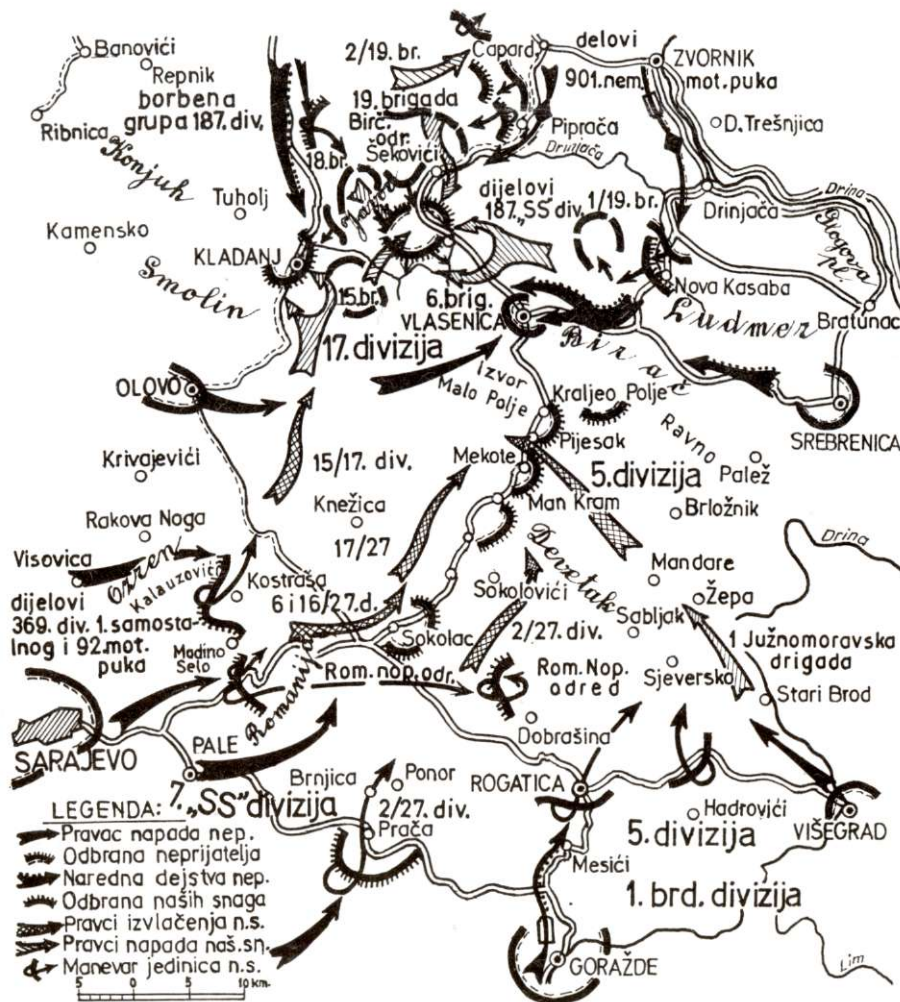
Да би спречио продор непријатеља на правцу Тузле и Зворника ка Шековићима и Власеници, штаб 3. корпуса је за одбрану ових праваца ангажовао 18. хрватску бригаду 17. дивизије са задатком да брани правац Тузла-Живинице-Кладањ и спречава продор непријатеља ка Шековићима и Власеници, 19. бирчанску бригаду 27. дивизије да групише на два правца Цапарде-Шековићи-Власеница и Зворник-Нова Касаба-Власеница са задатком да спречава продор непријатеља на тим правцима.⁵⁶ И док су бригаде разбијале усташке, зеленокадровске и четничке јединице у захвату додељених праваца, немачка команда је 3. децембра 1943. године у јутарњим часовима отпочела реализацију прве етапе зимских акција »Кугелблиц« (Лимско-дринска) операције. (Шема-1).

⁵⁴ Исто, стр. 10.

⁵⁵ Исто, стр. 14.

⁵⁶ Зборник НОР, Том IV, кн>. 20. док. бр. 4.

Делови 187. резервне дивизије и 901. моторизовани наставни пук из Тузле и Зворника, отпочели су напад ка Кладњу, Бирчу и Власеници у три колоне. Десна колона (600-800 Немаца), нападала је у захвату комуникације Тузла-Живинице-Кладањ.

Лимско-Арвинска операција од 3 до 15. децембра 1943. на стр.

Средња, главна колона (1500 немачких војника са тенковима састава 2. батаљона 133. пука и 2. батаљона 482. пука 187. дивизије, који су образовали борбену групу »Шулцер«), нападала је правцем Цапарде-Шековићи-Власеница.

Лева колона (901. моторизовани наставни пук из Тузле и Зворника, ојачан са једном тенковском четом од 11 тенкова), нападала је правцем Зворник-Нова Касаба-Милићи-Власеница.⁵⁷

Према плану немачке команде задатак овних снага био је да разбију снаге НОВЈ на правцима наступања и запоседну северни део запречне линије од Власенице до Дрине и да спрече продор јединица 3. корпуса ка северу. У току напада непријатељ је вршио снажан притисак на сва три правца која су браниле јединице 18. хрватске и 19. бирчанске бригаде.

И поред жилавог отпора јединица 18. хрватске бригаде на правцу Живинице-Кладањ, надмоћније снаге непријатеља успеле су да истог дана увече избију у Кладањ и да одбаце 18. бригаду од комуникације. Да би задржао даљи продор непријатеља ка Власеници, штаб 3. корпуса наредио је 17. дивизији да се помери на север, 15. бригаду упутио је ка Кладњу, а 6. бригаду преко Власенице ка Шековићима. Петог децембра 15. бригада је из покрета извршила напад на снаге непријатеља у Кладњу, али је наишла на жесток отпор делова 187. немачке дивизије и није успела да заузме Кладањ. После ове акције, штаб 3. корпуса задржао је 15. бригаду на подручју Кладња заједно са 18. хрватском бригадом, где је убрзо пристигла и 16. бригада.

На правцу Цапарде-Шековићи, 3. децембра у рејону Мемићи делови 19. бирчанске бригаде сукобили су се са комбинованим снагама борбене групе »Шулцер«. Жестока тродневна борба вођена је на положајима Рудник, Велико Борогово, Нова Грета и на правцу село Осмаци-Ракино Брдо. Упорном и активном одбраном 19. бригада је онемогућила непријатеља да из покрета овлада положајима Великог Борогова, задржала је средњу главну колону непријатеља, нанела јој осетне губитке и онемогућила јој да овлада овим положајима све до 7. децембра увече. У току ноћи 7/8. децембра бригада је извршила маневар и запосела нове положаје у рејону Нова Грета (т.т. 915). У исто време жестока борба вођена је на правцу село Осмаци-Ракино Брдо, где су јединице 2. батаљона 19. бригаде смелим и енергичним противнападом разбиле снаге непријатеља које су нападале на овом правцу и одбациле их на комуникацију Тузла-Зворник.⁵⁸

Упорна и активна одбрана 19. бирчанске бригаде на главном правцу напада непријатеља, онемогућила је Немце да избију на предвиђену линију, приморала их да постепено заузимају положај по положај, успорила је њихов темпо напада и обезбедила потребно време за евакуацију корпусне болнице из села' Михајловића и штаба 3. корпуса из рејона Власенице.

Поред тога обезбедила је потребно време 6. бригади да правовремено достигне рејон Бетња (т.т. 799), гдје је дошло до жестоке борбе у којој је поред 6. бригаде која је и најзаслужнија за ову велику победу, учествовала 15. бригада, делови 3. батаљона 19. бирчанске бригаде и Бирчанског партизанског одреда, чији удео у овој борби није био мали, с обзиром на познавање терена на коме је вођена борба. Ове снаге успеле су да нанесу знатне губитке средњој главној колони непријатеља.⁵⁹ Борба за спречавање продора Немаца ка Шековићима и Власеници иако непланирано, била је борба за време и

⁵⁸ Зборник НОР, Том IV, књ. 20, док. бр. 12.

⁵⁹ Зборник НОР, Том IV, књ. 20, док. бр. 12 и 202.

Нијемци пале села у Бирчу

заштиту рањеника. Тако је 19. бригада заједно са осталим јединицама НОВЈ, постигла победу над вишеструко надмоћнијим снагама непријатеља и часно извршила задатак.

Међутим, кад је дошло до борбе на Бетњу (тт. 799) и околним селима у долини реке Дрињаче, Немци су почели да пале све што им је дошло под руку. Палили су сено, штале, 60 кућа у Шековићима, а у селима Врела, Тупанари, Бетањ, Струмица, убијено је 40 мушкараца и жена, у Власеничкој општини запаљено је око 40 кућа.

Колико је жестока борба била на овим положајима најбоље се види из следећих података. Избачено је из строја, према нашим подацима, 297 непријатељевих војника и старешина из састава 2. батаљона 482. пука 187. дивизије, а између осталог, у тој борби заплена је и заповест овог батаљона из које су се видели задаци непријатеља у операцији »Кугелблиц«. Шеста и 15. бригада су у овој борби имале знатне губитке, избачено је из строја око 89 бораца и старешина.⁶⁰ И док су се водиле жестоке борбе на овом простору, лева колона непријатеља, која је дејствовала на правцу Нова Касаба-Власеница, а који су затворале недовољно јаке снаге 19. бригаде (један батаљон) и поред његовог жилавог отпора, успела је да продре у Власеницу, а затим су продужили дејства ка средњој колони и прихватили је у долини Дрињаче и тиме јој омогућили даљи продор ка Власеници. У поподневним часовима 9. децембра, Немци су избили на планом предвиђену линију и са северозапада и севера затворили обруч.

⁶⁰ Исто, АВИИ, к. 981, рег. бр. 11/2.

Избијањем 1. брдске и 7. СС »Прииц Еуген« дивизије северно од комуникације Вишерад-Соколац 13. децембра, обруч је затворен и с југа. Тако су се у оперативном окружењу нашле 5. и 27. дивизија на простору Вишеград, Рогатица, Деветак. Штабови 5. и 27. дивизије састали су се 12. децембра у Сјеверском и донели одлуку да се обе дивизије пребаце преко друма Власеница-Соколац 13/14. децембра.⁶¹ Штаб 3. корпуса је 13. децембра одобрио одлуку за пробој, с тим што је 27. дивизија после пробоја требало да усмери своја дејства ка Варешу и Брези, а 5. дивизија ка Сребреници.

Тако је истог дана у 16 часова штаб 27. дивизије издао заповест за пробој, који је требало извршити 13/14. децембра у току ноћи на одсеку Крањева Гора-Хан Крам. Пробој је успешно изведен. Међутим, 5. дивизија, 2. батаљон 17. бригаде и 4. батаљон 2. крајишке наптали су се у врло тешкој ситуацији. Извиђањем је откривено да се према Власеници и Сребреници налазе јаке снаге непријатеља, а на комуникацији Власеница-Соколац, после пробоја 27. дивизије појачана је будност непријатеља. Због тога штаб 5. дивизије одлучује да одустане од пробоја и покрета ка Сребреници, и да се пробије према Јахорини и Калиновику, а то је значило ићи у сусрет најјачим снагама непријатеља. Ноћу 14/15. децембра 5. дивизија кренула је у три колоне према комуникацији Подроманија-Рогатица и сутрадан, по преласку Деветака, сусрела се са јединицама 1. брдске и 7. СС дивизије. После жестоке борбе и претрпљених губитака повукла се на Деветак. Тада је штаб 5. дивизије одлучио да одмах, без одлагања, изврши пробој ка северозападу, преко комуникација Хан Пијесак-Соколац на одсеку Мекота-Хан Крам. Тако је 16. децембра у 3 часа дивизија успела да се пробије код Хан Крама и избије у Мало Поље, а затим продужи покрет ка Кладњу, где су биле јединице 17. дивизије.⁶²

Пробојем 27. и 5. дивизије у позадину непријатеља, завршава се операција »Кугелблиц«.

У првој половини децембра 1943. године, 19. бирчанска бригада је водила готово свакодневно борбе и у току тих борбених дејстава убијено је 25 непријатељевих војника и 2 немачка официра, заробљено 12 четника и заплењено 2 пушкомитраљеза, неколико пушака, нешто муниције и извјесна количина бомби. Сем тога, непријатељ је у овим борбама имао знатан број рањених војника и старешина.⁶³ Мада је непријатељ у току операције ангажовао веома јаке снаге и очекивао велику војничку и политичку победу, није успео да реализује циљ ове операције, тј. да разбије и уништи главну групацију НОВЈ у источној Босни и Санцаку. А основни разлог тог неуспеха је веома вешт маневар јединица 3. корпуса и удари на бокове и позадину продирућих колона непријатеља.

Деветнаеста бригада је после борбе на Бетњу и продора непријатеља ка Власеници, извршила маневар и разместила се на просто-

⁶¹ Зборник НОР, Том IV, књ. 20. док. бр. 21.

⁶² Зборник НОР, Том IV, књ. 20. док. бр. 181, Дневник штаба 5. дивизије у коме се наводи да је 27. дивизија извршила пробој.

⁶³ Зборник НОР, Том IV, књ. 21, док. бр. 7, стр. 30-33.

Борци бригаде у ослобођеној Рогатици, крај 1943. Први с десна: Војо Илић, командант бригаде.

ру Рудиште, Гачићи, Врело и Победарје. Трећи батаљон посео је положаје у рејону Рудишта са задатком извиђања у правцу Власеница, Аруги батаљон на простору Гачићи-Врело са задатком затварања правца Дрињача-Власеница и Шековићи. Први батаљон се налазио у рејону села Победарје са задатком да прикупи заостале борце и контролише рејон јужно од цесте Власеница-Шековићи, а истовремено да прикупља податке о снагама непријатеља.⁶⁴

Тринаестог децембра 1943. године, штаб 3. корпуса наредио је штабу 19. бирчанске бригаде да изврши чишћење простора Цикоте од заосталих четничких група, прикупи податке о јачини непријатеља у Власеници, и уколико се ради о мањим снагама, изврши на-

⁶⁴ Зборник НОР, Том IV, књ. 61.

пад на Власеницу, а један батаљон да упути на иростор Нова Касаба, ради напада на непријатељеве колоне и комору. Са главним снагама бригаде и даље нападати колоне непријатеља у захвату правца Нова Касаба-Власеница. У случају да непријатељ напусти подручје Власенице, зависно од развоја ситуације, бригада је имала задатак да контролише сребренички крај, врши мобилизацију нових бораца и што пре да ухвати везу са 5. дивизијом која се у то време према наређењу штаба 3. корпуса, требало налазити на подручју Сребренице, и да обавести штаб 3. корпуса о томе.⁶⁵ Међутим, 5. дивизија се у то време налазила на подручју Жепа, Мадра, Гођење, Палеж. За везу са 5. дивизијом упућен је обавештајни официр бригаде Слободан Бобар Боћо са групом курира, и пошто се 5. дивизија није налазила на простору Сребренице, веза није успостављена.

На основу наређења штаба 3. корпуса, штаб 19. бригаде организовао је извиђање подручја Власенице и у току тог извиђања установљено је да непријатељ на том подручју располаже јаким снагама. Због тога штаб бригаде одлучује да дијелом снага изврши чишћење подручја Цикота од заосталих четничких група, а главне снаге да ангажује за дејство на комуникацију Власеница-Нова Касаба, ради наношења губитака колонама непријатеља које су се у то време кретале на том правцу. У Сребренички крај, са једном четом, упућен је Андрија Марковић из Факовића са задатком да врши мобилизацију и контролише територију.

На комуникацији Власеница-Нова Касаба, 13. децембра је дошло до жестоке вишечасовне борбе. Први батаљон 19. бригаде се налазио у заседи када је наишла колона Немаца. Бочном ватром са околних висова и у захвату друма зауставио је колону Немаца, уништио једна борна кола и 2 камиона, убио 5 Немаца и запленио нешто оружја и хране.⁶⁶ У овој борби политички комесар 19. бригаде Радо Јакшић, у својој депеши пише: »Водимо жестоку борбу са непријатељем, наносимо му велике губитке, али он и даље напада и има га толико као да из земље извире«.^{66а} И поред ангажовања веома јаким немачких снага у VI офанзиви и максималног активирања и употребе у борби домаћих издајника против јединица НОВЈ на подручју источне Босне, Немци нису успели да реализују циљ у току извођења »Лимско-дринске« операције, тј. да разбију снаге 2. и 3. корпуса и 5. дивизије, и да их одбаце од комуникација. Због тога штаб 5. СС брдско-армијског корпуса доноси одлуку да их поново окружи и уништи. Операција је изведена под шифрованим називом »Шнештурм«.

План ове операције је био: На западу дуж леве обале Босне од Сарајева до Добоја ангажовати делове 369. легионарске и 1. козачке дивизије, као и усташко-домобранске снаге са задатком да држе застор на поменутој линији. Прва брдска и 7. СС »Принц Еуген« дивизија, 1. резервни ловачки пук и борбена група 369. дивизије, нападали су са комуникација Сарајево-Власеница и Тузла-Добој и стварале обруч са севера, истока и југа са задатком да набаце једи-

⁶⁵ Зборник НОР, Том IV, књ. 20, док. 61.

⁶⁶ Зборник НОР, Том IV, књ. 20, док. бр. 61 и 68.

^{66а} Дешепа пол. комесара Раде Јакшића у спомен соби 19. бригаде - Власеница.

нице 3. корпуса у долини Босне и ту их униште. У исто време делови 187. резервне дивизије и 901. моторизованог пука, усташко-домобранске и четничке јединице, имале су задатак да очисте Мајевцу, Посавину и Требаву, где су се тада налазиле јединице 16. војвођанске дивизије (1, 3. и 5. бригада) Мајевички, Посавски, Требавски и Тузлански НОП одред.⁶⁷

Пратећи концентрацију снага непријатеља штаб 3. корпуса оценио је да се његове снаге поново групишу ради окружења и разбијања снага 3. корпуса, па је због тога извршио деконцентрацију својих снага. Пету дивизију је пребацио у рејон Репник-Тупковић, југоисточно и јужно од Живиница, 17. дивизију упућује на Озрен са задатком да разбије четнике на том простору и дејствује на комуникације у долинама Босне и Спрече. Двадесет седму дивизију упућује да заузме руднике Вареш и Брезу и да се затим забаци у позадину непријатеља на простор Романија-Јахорина.⁶⁸

Осамнаестог децембра 1943. године непријатељ је отпочео наступање, мењајући дотадашњу тактику борбених дејстава. Немци су у овој операцији затварали комуникацијске правце, поседали брдске и планинске прелазе и превоје, а комбинованим снагама заједно са четницима, усташама и зеленим кадром, као познаваоцима терена дејствовали борбеним групама, добро опремљеним и оспособљеним за самостална борбена дејства, кретали су се по беспућима и тешким планинским теренима, вршили претрес терена и уз пут чинили зверства над цивилним становништвом, збјеговима, рањеницима, палили села и уништавали имовину. Тако су на подручју општине Тупанари, Шековићи и Браинци убили око 40 цивила и попалили куће које нису изгореле у претходним офанзивама.⁶⁹

У току децембра 19. бригада је готово свакодневно водила борбу против немачких, четничких и усташких јединица и вештим маневром избегла ударе надмоћних снага непријатеља. Дејствујући на сектору Власенице, Нове Касабе, Милан планине, Сребренице и Бирча, нападала је колоне непријатеља, рушила комуникације и водила жестоке борбе са деловима 901. моторизованог наставног пука и комбинованим снагама борбене групе 187. резервне дивизије.

Тако је 29. децембра изненадним и брзим дејством ослободила Власеницу, у току борбе убијено је 10 Немаца и уништена комплетна ауторадионица, заплењено 12000 метака и друга војна опрема. Само у току децембра 1943. године 19. бригада је избацила из строја 75 непријатељевих војника и старешина (од тога преко 35 погинулих), запленила је 42 пушке, 3 пушкомитраљеза, 2 аутомата, 5 пиштоља, 2 минобацача 81 мм, 69 мина за МБ, 17000 метака и 6 мазги. Уништена су троја борна кола и неколико камиона, а заплењена је извесна количина одеће и друге војне опреме.

У току борби за време зимске офанзиве из борбеног строја јединица 19. бригаде избачено је 29 другова и другарица (од тога 10 погинулих).

⁶⁷ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 17.

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ АВИИ, к-111, Изв. штаба 19. бриг. штабу 3. корпуса, рег. бр. 1-7, Зборник НОР, том IV, књ. 20, Наредба штаба 3. корпуса штабу 19. бригаде.

Four vertical film strips are shown against a black background. Each strip contains a different frame of a man in a military uniform. The man is wearing a dark uniform with a peaked cap and a light-colored shirt. The frames are arranged in a row, showing a sequence of images. The film strips have a slightly worn, vintage appearance.

Никола Билић, комесар Трећег батаљона
и Жак Финци, референт санитета
бригаде, околина Власенице у јесен
1943. године.

[illegible]

⁷¹ Зборник НОР, Том IV, књ. 21, док. бр. 46, корпуса.

Јакшић, и да то реши заједно са командом подручја. Осим тога, требало је да организује пребацивање соли за потребе јединица 27. дивизије. Међутим, због промењене ситуације и намере штаба 3. корпуса да изврши напад на Тузлу, 9. јануара бригада је добила ново наређење по коме је имала задатак да заједно са Романијским одредом ослободи Кладањ и Живинице, и да 14. јануара буде на простору Живинице, Бурћевик и Горња Вишња, ради напада на Тузлу, а посаду Власенице да преузме Бирчански НОП одред.⁷²

Бригада у нападу на непријатеља у Тузли јануара 1944. године

Почетком јануара 1944. године Немци су извршили прегруписавање својих снага и отпочели операције у централној и западној Босни против јединица 1. пролетерског и 5. корпуса НОВЈ.⁷³ Због тога је штаб 3. корпуса одлучио да искористи релативно повољну ситуацију после VI непријатељске офанзиве и пребацивањем главних снага непријатеља у централну и западну Босну, и доноси одлуку да нападне Тузлу, најјачи гарнизон непријатеља у источној Босни. Циљ овог напада је био да се задрже и привуку што јаче снаге непријатеља и олакша положај јединица 1. пролетерског и 5. корпуса. Сем тога, ослобођењем Тузле створили би се услови за ширу мобилизацију нових бораца, бољу исхрану јединица и оперативну слободу маневра и дејства ка долини реке Босне и на комуникацијском правцу Брод-Сарајево.

За напад на Тузлу штаб 3. корпуса је ангажовао веома јаке снаге (16. и 17. дивизију, 19. бригаду из 27. дивизије и шест партизанских одреда).⁷⁴ V непосредном нападу на град учествовао је већи део снага (шест бригада и три одреда), а за обезбеђење према гарнизонима из којих се могла очекивати интервенција непријатеља, ангажоване су четири бригаде и три одреда.

Снаге за напад на град биле су подељене у три нападне колоне: северну, источну и јужну. V саставу северне колоне биле су: 1. бригада 16. дивизије, 18. бригада 17. дивизије и Тузлански НОП одред. Ова колона је имала задатак да разбије снаге непријатеља у упориштима Молухе, Пискавица, Којшино, Тушањ, Парлог, Слани Бунар и Градина, а затим да продре у град и заузме део на десној обали Јале.

Источна колона (15. бригада 17. дивизије) имала је задатак да заузме Горњу Тузлу и Симин Хан, а затим да напада на источни део града и садејствује северној и јужној колони.

Јужна колона (6. и 16. бригада 17. дивизије и 19. бригада 27. дивизије), имала је задатак да овлада Илинчицом (т. 453) Црвеним Брдом (к. 416), Креком и Хусином, а затим да заузме део града на левој обали Јале.

⁷² Зборник НОР, Том IV, док. 47.

⁷³ Ослободилачки рат, књ. 2, страна 24.

⁷⁴ Зборник НОР, Том IV, књ. 21, док. бр. 64, стр. 201-204 - Заповијест штаба 3. корпуса од 12. јануара 1944. године.

Романијски и Озренски НОП одред имали су задатак да нападају посаде и упоришта на одсеку Букиње-Лукавац.⁷⁵

Почетак напада био је предвиђен за 16. јануар у 20 часова. Према прикупљеним обавештајним подацима, непријатељ је у то време у Тузли и ширем подручју имао 3. ловачку бригаду чији је 5. ловачки пук са једним батаљоном био у Симином Хану и 8. ловачки пук са једним батаљоном у рејону Миричине, а чим је открио намере 3. корпуса у току довођења и груписања јединица НОВЈ, непријатељ је у Тузлу пребацио целу своју 3. бригаду. У току ноћи 13/14. јануара из Зворника је пребачена као појачање одбрани Тузле једна немачка борбена група чији је командант преузео улогу команданта одбране града, у коме су већ били прикупљени 5. и 8. пук 3. домобранског ловачког здруга.⁷⁶

Овог пута, поучен искуством из првог напада јединице НОВЈ на Тузлу, непријатељ се много боље припремао за одбрану града. Нарочиту пажњу посвећивао је спољној одбрани, убрзано је радио на изради отпорних тачака и чворова одбране, посебно у рејонима Градина, Тушањ, Пискавица, Којшино и Илинчица (тт. 453). Био је то читав сплет и систем ровова, бункера и саобраћајница комбинованих са жичаним препрекама и нагазно-потезним противпешадијским минским пољима, која су била заштићена добро ораганизованим ватреним системом. Посебна улога је припала четницима и зеленом кадру, који су по плану одбране имали задатак да нападну партизанске снаге с леђа. За ватрену подршку својих јединица непријатељ је у граду имао минобацачке и артиљеријске јединице различитог калибра, а већи број зграда утврдио је и подесио за одбрану. Поред тога, у гарнизонима Добоју и Зворнику налазило се 3500 до 4000 војника са тенковима и артиљеријом, који су у случају потребе могли да интервенишу.⁷⁷

Мада се располагало са подацима о јачини непријатеља, у штабу 3. корпуса, па и у штабовима потчињених јединица, преовладало је уверење да ће посада Тузле бити лако савладана и да је морал непријатеља слаб. Тако је у заповестима штаба корпуса, штабова дивизије и бригаде стајало »да су изгледи за ликвидацију Тузле потпуно осигурани«, да је морал непријатеља слаб и да утврђења не представљају нарочиту препреку.⁷⁸

Сходно наређењу штаба 3. корпуса од 9. јануара, 19. бригада је после краћих припрема извршила марш правцем Власеница-Милан планина заобилазећи пут Кладањ-Живинице, и 14. јануара пристигла у село Својат-Горња Лукавица, где се и разместила.⁷⁹ На овом простору одмах се приступило сређивању и припреми јединица за предстојећу операцију. Истога дана примљен је извод из заповести штаба 17. дивизије по којој је 19. бригада требало да продужи по-

⁷⁵ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 34.

⁷⁶ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 25; Источна Босна у НОБ, књ. 2, стр. 44. Међутим, у књизи Ахмета Бонлагића 27. источнобосанска дивизија стоји »да је група Шварц 13/14. јануара стигла из Зворника, стр. 114.

⁷⁷ Никола Божић, Војвођани у источној Босни, Источна Босна у НОБ, књ. 2, стр. 45.

⁷⁸ АВИИ, Фонд НДХ, к. 982, рег. бр. 1/1, к. 950, рег. бр. 4/6, к. 966, рег. бр. 1/3.

⁷⁹ АВИИ, Фонд НДХ, к. 111, рб. 5-7.

крет правцем: Својат-Живинице-Бубан-Пар Село-Црвено Брдо-Илинчица, са задатком да разбије снаге непријатеља на правцу кретања, овлада групом спољних упоришта, а затим, заједно са десном колоном (16. бригада), овлада упориштем Иличица (тт. 453) и по разбијању непријатеља продужи дејства левом обалом Јале. После извршених припрема јединица за напад на Тузлу, бригада је 16. јануара продужила покрет наведеним правцем крећући се иза колоне 6. бригаде и код моста на путу Живинице-Букиње, дошло је до борбе у сусрету са колоном непријатеља јачине 100 до 150 људи. Брзим и енергичним дејством 1. батаљона и делови 2. батаљона 19. бригаде разбили су ову колону непријатеља и том приликом убијено је 8 непријатељевих војника и један официр, заплена 2 пушкомитраљеа, један аутомат, 9 мина, камион и мотоцикл.⁸⁰ У том ватреном окршају из јединица 19. бригаде је погинуо један борац, а један је рањен. У овој сусретној борби бригада се задржала извесно време док су јединице 6. бригаде продужиле покрет без задржавања. Покрет у правцу Бубња и прелаз преко реке Спрече, бригада је извршила газом, обзиром да се мост приликом преласка задњих делова 6. бригаде срушио, те због сусретне борбе и рушења моста 19. бригада је каснила у наступању ка Тузли. У зору 16. јануара избила је на Црвено Брдо, међутим, непријатељ је повукао своје снаге са ових положаја. Тако је бригада запосела ове положаје без борбе и преданила на Црвеном Брду. Ноћу 16/17. јануара закасниле су све јединице за напад на Тузлу, неке и по 3-4 часа, тако је 19. бригада не сачекавши долазак 16. бригаде, ноћу 17. јануара извршила напад на упориште Илинчица (тт. 453), а након пола часа отпочела је са нападом и 16. бригада. Обе бригаде су наишле на минска поља и жилав отпор непријатеља, и имале велике губитке од мина, а биле су принуђене да се у свануће 17. јануара повуку на полазне положаје. У току 17. јануара под дејством непријатељеве артиљеријске ватре и повремених дејства авијације, припремале су се јединице 3. корпуса за одлучујући напад у току следеће ноћи, а непријатељ је појачавао одбрану, повукавши из Горње Тузле и Симин Хана, ка Градини један батаљон 5. пука у бригадну резерву. Ноћу 17/18. јануара 19. бирчанска и 16. муслиманска бригада, једновремено врше напад на Илинчицу (тт. 453) и после жестоке борбе уз велике губитке, успевају да збаци непријатеља и заузму овај објект. Међутим, непријатељ је осетио опасност која му прети губљењем Илинчице, па је на овом правцу увео своју резерву. Тако су јединице 19. бирчанске и 16. бригаде, убрзо биле принуђене да одбијају снажан противнапад непријатеља са правца Градина. Претрпевши велике губитке од нагазних мина, артиљеријске и минобацачке ватре, обе бригаде биле су принуђене да се повуку на полазне положаје.

У међувремену, непријатељу са правца Зворника стижу нова појачања. Наиме, 4. бригада 16. дивизије, која је затварала правац Зворник-Тузла, пребацила се на Мејевицу, па је моторизована колона непријатеља готово неометано 19/20. јануара стигла у Тузлу, а 18.

⁸⁰ Зборник НОР, Том IV, кн., 21, док. бр. 47.

јануара снаге непријатеља, које су наступале од Добоја, избиле су у Грачаницу. Њихов даљи продор спречавале су 2. и 3. бригада 16. дивизије. Због тога су тек 20. јануара избиле у Лукавац и Букиње.

Пристизањем моторизоване колоне од Зворника ка Симин Хану, одбрана Тузле постала је сигурнија и активнија. Но, и поред тога, штаб 3. корпуса одлучује да се поново изведе напад на Тузлу 19/20. јануара. У овом трећем покушају 19. бригада добија нови правац напада, с тим да заједно са деловима 6. бригаде и Романијског партизанског одреда дејствује левом обалом реке Јале-Камени мост.⁸¹ После жестоких борби бригаде успевају да продру у периферни део града и да воде уличне борбе, али у свануће због снажног притиска непријатеља и артиљеријске и минобацачке ватре, све јединице су се морале повући на полазне положаје.

Тако је, после низа исцрпљујућих покушаја штаб 3. корпуса одлучио да обустави даља дејства. Двадесетог јануара у 11 часова, штаб 19. бригаде примио је наређење од команданта јужне колоне Глиге Мандића. По том наређењу 19. бригада је трабало да штити дивизијску болницу 17. дивизије и да држи мост на реци Спречи северно од села Криваче до преласка штаба 3. корпуса, а затим да се повлачи преко села Својат ка Бирчу. Овај задатак бригада је у потпуности извршила, а за време четвородневних жестоких борби имала је 9 погинулих и 20 рањених бораца и старешина, од тога 10 тешких рањеника који су лечени у корпусној болници. У току жестоких борби на Илинчици од нагазно-потезних мина изгубио је ногу заменик политичког комесара 2. батаљона Стојан Стојановић, који је дошао из 2. крајишке бригаде, а без ноге је остао и командир чете Л>убо Пиљановић, првоборац из Бирчанског партизанског одреда.⁸²

Двадесетог јануара у 11 часова 19. бригада је извршила покрет из села Својат и пребацила се на простор села Ракино Брдо-Борово. Одмах по пристизању на ову територију штаб бригаде је 3. батаљон упутио за затварање правца Живинице-Бијело Поље. Први и други батаљон задржани су у долини Спрече са задатком да контролишу комуникацију Тузла-Зворник и спречавају интервенцију непријатеља на том правцу. Поред тога, батаљони су имали задатак да очисте ово подручје од четника и зеленог кадра.

Међутим, четници су искористили одсутност јединица 19. бригаде у току њиховог напада на Тузлу и упали у Власеницу. У одбрани Власенице погинуло је 8 другова из Бирчанског партизанског одреда, који су били у саставу посаде Власенице. Због тога штаб 19. бирчанске бригаде одлучује да посаду Власенице преузме 1. батаљон, и 25. јануара овај батаљон упућује у Власеницу, а остале јединице задржава на дотадашњим положајима. Тридесетог јануара 2. батаљон је упућен на Мајевицу са задатком да обезбеди пребацивање рањеника и у повратку обезбеди комору са храном, а 3. батаљон на територију сребреничког среза ради прикупљања хране за потребе 27. дивизије.

⁸¹ АВКК, к. 111, рег. бр. 5-7.

⁸² Зборник НОР, Том IV, књ. 21, док. бр. 172, стр. 559-562, и АВИИ, к. 111, рег. бр. 5-7.

II део

Борбена дејства 19. бригаде на Романији и горњем Подрињу, фебруар-мај 1944. године

Напад на Рогатицу

После неуспелог напада на Тузлу, јединице 3. корпуса добиле су задатак да се најпре попуне и среде, а затим приступе чишћењу слободне територије од остатака четника и зеленог кадра и обезбеде услове за учвршћивање народне власти. До 12. фебруара 19. бригада се налазила на простору Власеница, Шековићи, Спреча и чистила терен од четника и зеленог кадра на том подручју. А 13. фебруара, по наређењу штаба 27. дивизије, пребацила се у рејон Соколовића. И док се 19. бригада налазила у покрету, штаб 27. дивизије је вршио интензивне припреме за напад на усташки гарнизон у Рогатици.⁸³ У Рогатици се тада налазила 24. усташка бојна, један батаљон 369. немачке дивизије, једна јединица из 7. СС дивизије и око 300 припадника муслиманске милиције, укупно око 1500 непријатељских војника и старешина.^{83а}

Према одлуци штаба 27. дивизије напад на Рогатицу требало је да се изведе у две колоне, с тим да у левој колони дејствује 2. крајишка бригада и Романијски одред, а у десној 17. мајевичка бригада.

У дивизијског резерви био је један батаљон 19. бригаде без једне чете, која је била ангажована за обезбеђење дивизијског превлажишта у селу Гуждељ. Два батаљона 19. бригаде посјела су положаје на линији села Грбићи-Вранеша са задатком непосредног обезбеђења дивизијске и свих бригадних болница, а у току напада на Рогатицу упућивала је делове јачине до чете ради демонстративног дејства на Соколац, везивања снага непријатеља и онемогућавања интервенције ка Рогатици.⁸⁴

Напад на Рогатицу је отпочео по плану 13. фебруара у 24 часа. Изведен је у веома тешким зимским условима (дубок снег, велика хладноћа и слаба одећа). Код већег дела бораца још веће тешкоће су стварали дуго чекање, маневрисање, односно, прикривено довођење јединица објектима напада.

У пуном јеку борбе, док су се јединице 2. крајишке и Романијског одреда налазиле у нападу, уследила је интервенција непријатеља са правца Сокоца и Праче у бокове јединица 27. дивизије. То је утицало да се заустави напад и јединице повуку западно од Рогатице.

⁸³ Зборник НОР, Том IV, књ. 22, док. бр. 51.

^{83а} Двадесета романијска бригада, ВИЗ, Београд, 1985, стр. 59.

⁸⁴ Зборник НОР, Том IV, књ. 22, док. бр. 51, стр. 218-222.

Због тога је штаб 27. дивизије оценио да су услови за поновни напад на Рогатицу неповољни, и одлучио да се обустави.

Ради погоршане ситуације око Сребренице и Братунца, штаб 3. корпуса наредио је штабу 27. дивизије да обустави даљна дејства око Рогатице и на прузи Сарајево-Вишеград, а да 2. крајишку бригаду усмери ка средњем Подрињу.

Због тога је штаб 27. дивизије извршио прегруписавање својих снага, и 19. бирчанску бригаду померио ка цести Рогатица-Подроманија са задатком да напада колоне непријатеља и спречава му саобраћај. Другу крајишку бригаду упутио је у сребренички крај са задатком да са јединицама 17. дивизије разбије тамошње усташе и муслиманску милицију и прикупи храну за потребе дивизије.

Нешто касније, ка Рогатици је померена и 17. мајевичка бригада, али су комбиноване снаге непријатеља - Немци, усташе и четници свакодневно нападали на јединице 19. и 17. бригаде са намјером да их одбаце са овог простора. Тако су се на Рабару, Гуждељу, Закому, Хан Стјеницама и Добрашини више дана водиле непрекидне борбе.⁸⁵

У првој половини марта дошло је до реорганизације и прегруписавања јединица 3. корпуса. У тој реорганизацији из састава 27. дивизије узета је 17. мајевичка бригада и Романијски одред, а у састав дивизије ушла је 16. муслиманска бригада, која је до дата била у саставу 17. дивизије. Након ове реорганизације 27. дивизија је имала у свом саставу 2. крајишку бригаду, 19. бирчанску и 16. муслиманску бригаду, као и Јахорински партизански одред.^{85a}

V

Борбе и маневар 19. бригаде у Горњем Подрињу

Сходно директиви Врховног штаба, штаб 3. корпуса наређује 27. дивизији да се помери на простор Калиновик, Фоча, Горажде и да смени јединице 5. дивизије, која је требало да крене у Санџак ради припрема за продор у Србију. Задатак 27. дивизије био је да офанзивно дејствује у захвату железничке пруге Сарајево-Вишеград, омета саобраћај и одржава везу са 29. херцеговачком дивизијом на сектору Калиновик-Невесиње, и са другим јединицама 2. корпуса у Санџаку. Сем тога, дивизија је требало да оствари политички утицај у народу тамошњег краја, учврсти народну власт и да партијско-политички помогне радницима које је Обласни комитет КПЈ за источну Босну упутио на ово подручје да успоставе и учврсте партијску организацију, и да се остваре партијске везе са Месним комитетом у Сарајеву, Херцеговни, Санџаку и Црној Гори.

Због могућег искрцавања савезника на јадранску обалу ово подручје је у том времену било стратешки веома значајно, ради чега је Врховни штаб инсистирао да се на том простору нађу снаге НОВЈ. Политичка ситуација на терену Фоча-Калиновик била је веома сложена. У Калиновичкој општини, Трнову, Црној Ријеци, Горажданској Јабучи и Закмуру, углавном се осећао утицај четника. Мусли-

⁸⁵ АВИИ, к. 111, рег. бр. 6-7.

^{85a} Зборник НОР, Том IV, кнр. 23, док. бр. 95.

мански живаљ је био организован у јединице муслиманске милиције, која се скривала испред јединица НОВЈ и повлачила у правцу Сарајева, ослањајући се на немачке и усташке снаге. Иако је 5. дивизија дуже време била на том подручју, у народу је владала несигурност и страх од непријатеља, иако је већина симпатисала јединице НОВЈ и НО борбу, али се није смела отворено везати за НОБ, верујући да ће јединице НОВЈ брзо напустити ову територију и да ће им се непријатељ светити.

У духу наређења штаба 3. корпуса, штаб 27. дивизије одлучује да јединице дивизије пребаци на овај простор у две колоне.⁸⁶ Лева колона - 19. бирчанска бригада са 2 батаљона 2. крајишке бригаде добила је задатак да после подне 4. марта 1944. године из рејона села Закомо, обилазећи Рогатицу источно за 7-8 километара избије под Устипрачу, затим продужи покрет ка Горажду и селу Јабуци.

У десној колони била је 2. крајишка бригада (без 2. батаљона) штаб дивизије, дивизијска болница и приштабске јединице. Кретале су се правцем: Закомо-Гучево-Ковањ-Варошиште-Месићи и Вражалица са задатком да избије на линију Храњен-Крива Драга-Горажданска Јабучка, и да у току покрета разбије снаге непријатеља на правцу кретања.

На правцу кретања 19. бригаде непријатељ је бранио поједине објекте и прелазе, а постојала је могућност брзе интервенције његових снага из околних гарнизона. Сем тога, лоши временски услови, дубок снег, хладноћа, недостатак муниције, слаба одећа код већег дела бораца, слаба и нередовна исхрана, појава тифуса и осипање бораца из јединица, као и стално маршевање, негативно су се одражавали на борбену способност бригаде. Разматрајући ове проблеме, пред штабом бригаде се поставило питање како довести јединице бригаде на нови простор борбено спремне? Због тога је донета одлука да бригада на нову територију изврши марш у скоковима, и да максимално користи насељена места на правцу кретања за смештај и одмор људства, сређивање јединица и отклањање последица од смрзавања. То је била једино могућа и добра одлука штаба бригаде. Добра организација марша и поред наведених проблема и лоших услова, омогућила је да се умање последице и јединице бригаде на нови простор доведу борбено спремне. Поготову ако се има у виду да су Немци пратили покрете 27. дивизије, као и других јединица НОВЈ, и на основу тога могли да брзо интервенишу са својим јединицама и појачавају своје снаге у рејонима који су били од непосредног интереса.⁸⁷

Да би савладао све ове маршевске тешкоће, штаб бригаде је био предвидео да се застанци у насељеним местима искористе за сређивање и одмор јединица, отклањање слабости и за радне састанке партијске и организације СКОЈ-а.

Ови састанци су били у основи радног карактера, на њима је вођена дискусија о слабостима у претходној етапи марша, и постављани задаци за њихово отклањање, а уластво је информисано и о

⁸⁶ Зборник НОР, Том IV, књ. 23, док. бр. 26.

⁸⁷ А. Бонлагић, н.д., стр. 134

војно-политичкој ситуацији на територији и шире. Посебан акценат на овим састанцима дат је на појашњавање предстојећег задатка и задаци комуниста и скојеваца у њиховом спровођењу.

После краћег одмора на простору Калиманићи и Бергер 19. бригада је кренула ка селу Чаћавина-Пијесак, али због великог снега, хладноће и исцрпљености бораца штаб бригаде је одлучио да јединице преноће у селима Стрмац и Орахово. Сутрадан, 5. марта 1944. године око 8 часова, бригада је наставила покрет ка Чаћевини, а по пристизању на ову територију извршен је размештај јединица. Први и 2. батаљон и бригадна болница размештени су у село Трново, 3. батаљон у село Чубрићи, а штаб бригаде и 2. батаљон 2. крајишке бригаде у село Чаћавина. У овим рејонима размештаја, бригада се задржала 16 часова, одржани су партијски и скојевски састанци и извршене припреме јединица за даљи покрет у правцу Устипраче и напад на Горажде и Јабуку. Међутим, непријатељ је правовремено открио долазак бригаде на територију Чаћавине, и из рејона Рогатице упутио један батаљон усташког 1. стајаћег здруга, који је око 16 часова, 5. марта изненада извршио напад на 2. батаљон 2. крајишке бригаде у селу Чаћевина, и то у време када се била формирала бригадна колона, а обезбеђење повучено. Неколико часова вођена је жестока борба у којој је непријатељ успео да одбаци јединице бригаде ка селу Паприци. Међутим, на положајима у рејону Паприце, 19. бригада успева да заједно са 2. батаљоном 2. крајишке бригаде, упорном одбраном задржи непријатеља, а затим противнападом да га одбаци ка Рогатици. У току борбе погинуло је 7 и рањено 10 другова и другарица, од тога из 2. батаљона 2. крајишке бригаде погинула су 4 и рањено 8 бораца. Поред тога, бригада је до доласка на ову територију, па и у овој борби, имала осетне губитке у бригадној комори која је изгубила 32 коња,⁸⁸ од тога је нешто страдало у току напорног маршевања и зиме, а један део је пао у руке непријатеља. У борби код Чаћавине непријатељ је претрпео велике губитке. Имао је 27 погинулих и већи број рањених војника и старешина.⁸⁹

Након ове борбе 5. марта око 20 часова, 19. бригада се повукла на простор Шљивово, Орахово. Услед губитака и преморености људства јединице бригаде су преноћиле у овом рејону. Штаб 19. бригаде је извршио анализу стања и оценио да су борци преморени од сталног маршевања, хладноће, а посебно због слабе и нередовне исхране. Због тога је донео одлуку да одустане од даљег покрета на одређени простор, већ да се врати назад у рејон Берг, Думањићи, Бехићи. По пристизању на ову територију 7. маја 1944. године извршен је размештај јединица, Други батаљон 2. крајишке бригаде размештен је у рејон Берг и Ушњаци, Први у село Бехићи, Други батаљон у селу Прашићи, а Трећи батаљон са штабом бригаде, бригадном болницом и интендантуром у селу Пухале. У овом рејону бригада се задржала све до 9. марта. Боравак на овом простору искориштен је за одржавање четних и батаљонских састанака, а

⁸⁸ Зборник НОР, Том IV, књ. 23, стр. 306-307.

⁸⁹ Зборник НОР, Том IV, књ. 23, док. бр. 66 и 76.

одржан је и састанак штаба бригаде са начелником штаба 27. дивизије.

Међутим, непријатељ је читаво време пратио покрете 19. бригаде, па је сутрадан по пристизању на простор Берек-Ушњаци поново упутио своје снаге из Рогатице и напао на положај 2. батаљона 2. крајишке бригаде. Крајишници су брзо реаговали и снажном ватром зауставили напад непријатеља, а после краће борбе противнападом одбацили његове снаге ка Рогатици, наневши им губитке од два убијена и 7 рањених.

Деветог марта у 9,30 часова бригада је продужила покрет ка Горњем Подрињу ранијим правцем. Из покрета је разбила усташку посаду у Устипрачи, ослободила Устипрачу, запленила извесне количине муниције и друге војне опреме и без задржавања продужила покрет ка селу Тухоњи и Мрвићи. На простору Мрвићи-Тухољи бригада се задржала до 10. марта. Први батаљон је размештен на простор села Мирвићи, 2. батаљон, штаб бригаде и бригадна болница у село Тухољи, и 3. батаљон у село Мирвићи.

Тек 11. марта 1944. године бригада је продужила покрет и избила на простор Бутковићи, Вранеша. На овом терену јединице су размјештене по следећем: Први батаљон у селу Параун, 2. батаљон у селу Богушићи, 3. батаљон у селу Гочела. Основни задатак батаљона био је обезбеђење са правца Горажда, Горажданске Јабукe и Храњена, а у том правцу организовано је и извиђање ради прикупљања података о непријатељу.

После подне 9. марта одржан је састанак штаба бригаде са штабовима батаљона. На састанку је, поред осталог, разматрано питање расформирања 3. батаљона. Овај батаљон је у то време био малобројан због претрпљених губитака у претходним борбама, тифуса, изостанака у току покрета и самовољног удаљавања из јединице око 66 другова (по повратку бригаде на подручје Бирча, поново су се укључили у јединице бригаде), што је био један од узрока да штаб бригаде донесе одлуку да расформира 3. батаљон и да се људство тога батаљона подели у састав 1. и 2. батаљона. Ова одлука штаба бригаде спроведена је 14. марта. Тога дана штаб бригаде упутио је 2. батаљон без једне чете у села Ратковиће, Камен, Змајевац, Горња Грета и Бабиће, ради прикупљања хране за потребе јединица бригаде. Овај батаљон се после обављеног задатка у поподневним часовима враћао у рејон размештаја и у току повратка су га напали четници. Жестока борба са четницима је вођена до мрака 14. марта 1944. године. Пратећи ток борбе, штаб 1. батаљона је самоиницијативно извршио напад на четнике и у садејству са 2. батаљоном нанео им знатне губитке и присилио на панично бекство. Први батаљон 19. бригаде ојачан са једном четом 2. батаљона 14. марта 1944. године у 20 часова извршио је напад на четнике у Горажду и након краће борбе, четници су разбијени и батаљон је упао у Горажде. Ту су заплењене извесне количине намирница и друге опреме. После једног часа боравка у месту батаљон, га је напустио и вратио се на раније положаје.

У духу наређења штаба дивизије бригада се 15. марта пребацила у рејон Устиколина-Фоча и без једног батаљона разместила се у Ус-

тиколини. Други батаљон размештен је у село Пилиповићи, с тим што је две чете упутио у село Подгај са задатком да непосредно обезбеђује штаб бригаде и бригадну болницу.⁹⁰ Тако је извршена смена јединица 5. дивизије чији су се последњи делови пребацили преко Дрине 13. марта.

На подручју Устиколине средином маја 1944. године 19. бригада је имала 314 бораца и старешина, 217 пушака, 1 противтенковску пушку, 11 пушкомитраљеза, 40 пиштоља, 15 јахаћих коња и 24 товарна коња.⁹¹ Од тифуса се разболело 13 другова, који су остали у болници код Романијског партизанског одреда са командантом бригаде Војом Илићем. У Устиколини, бригада се задржала до 29. марта 1944. године. То време искориштено је за сређивање, одмор и припрему јединица за предстојеће задатке. Одржани су састанци по четама и батаљонима, одржани су партијски и састанци актива СКОЈ-а, вршено извиђање и прикупљање података о непријатељу. Осамнаестог марта бригади је додељено 25 бораца Италијана и 3 официра, а 23. марта 50 нових бораца са оружјем (2 пушкомитраљеза, 1 митраљез »бреда« остало пушке). Укупно - 75 бораца Италијана и три официра.⁹²

Италијани су се веома брзо здружили са борцима 19. бригаде, али, непривикнути на тешке услове партизанског ратовања у којима се у то време налазила 19. бригада, многи од њих су страдали у суровим зимским условима, сталним маршевима и ноћним борбама против јединица 7. »СС Принц Еуген«, дивизије, и домаћих издајника - усташа, четника и муслиманске милиције.

У овом периоду изведено је низ ноћних акција ради чишћења терена од четника, муслиманске милиције и усташа који су се скривали у околним селима. Двадесет седмог на 28. марта 1944. године извршен је претрес села: Замкур, Кути, Белени и Војиновићи. У овим акцијама заробљена су два четника, а у селу Орахову убијен је Маринко Ивановић, командант четничког батаљона, заплењено 11 пушака и три пушкомитраљеза.⁹³

Упоредо са поменутих активностима, бригада је и политички деловала међу становништвом. Одржано је низ конференција у селима, изабрани органи народне власти. Политички одел дивизије, заједно са партијским радницима које је послао Обласни комитет КПЈ за источну Босну за време боравка јединица 27. дивизије у Горњем Подрињу, формирао је 7 партијских ћелија и два актива, образовао Окружно партијско повереништво. Сем тога, одржана су и два велика збора у Калиновику којему је присуствовало око 500 људи и у Миљевини са око 200 људи, а формиран је и иницијативни Окружни народноослободилачки одбор и успостављене организације УСАОЈ-а и АФЖ.⁹⁴

Почетком априла 1944. године ситуација се изменила када је непријатељ предузео офанзивна дејства против јединица 27. дивизи-

⁹⁰ АВИИ, Фонд НДХ, к. 111, рег. бр. 11-7.

⁹¹ АВИИ, Фонд НДХ, к. 111, рег. бр. 11-7.

⁹² Исто.

⁹³ Исто.

⁹⁴ Зборник НОР, Том IX, књ. 6, док. бр. 18.

је. Тада се и муслиманска милиција активирала у борби против јединица НОВЈ, а задатке је добијала од немачких команди. Концентрична дејства комбинованих снага непријатеља 1. батаљона 14. »СС пука«, четника и муслиманске милиције од Сарајева и Невесиња ка Калиновику и са линије Горажде-Храњен ка Фочи, имала су за циљ разбијање и одбацивање јединица НОВЈ са тог подручја.

Тако је под врло тешким условима 29. до 31. марта 1944. године 19. бригада извршила покрет ка селима Ледићи и Просјеница. Већ 2. априла два батаљона 19. бригаде из покрета су извршила напад на Обло брдо, које је удаљено око 2 км од села Остојићи, где је био размештен 1. батаљон. Међутим, у то време на простор Облог брда пристигли су у Немци, и када су батаљони 19. бригаде отпочели напад у рејону Обло брдо, развила се жестока борба против делова 14. СС пука, усташа и милиције, који су, такође, били у покрету.

Због изморености бораца 19. бригаде, сталног маршевања, слабе исхране људства и недостатка муниције, јединице 19. бригаде у овој борби претрпеле су знатне губитке. Погинуло је пет другова и другарица и 6 рањено. Ту су погинули два замјеника команданта 1. и 2. батаљона, Никодин Станишић и Нећо Гајић, командир чете Комнен Мркајић и храбра болничарка Гроза Јурошевић из села Матковац-Спреча.^{94а}

Шестог априла непријатељ је појачао притисак на јединице 16. муслиманске бригаде. Због тога је штаб дивизије наредио 19. бирчанској бригади, која се налазила на простору Умчани, да се пребаци на простор Превила-Накогш и заједно са 2. крајишком бригадом, којој је такође наређено да се пребаци на ову територију, садејствује 16. муслиманској бригади, спречи продор непријатеља и обезбеди леви бок дивизије.⁹⁵ Међутим, када је 6. априла у борбу уведен 1. батаљон 14. »СС« пука, 2. крајишка бригада се због притиска непријатеља у захвату комуникације Сарајево-Трново и недостатка муниције повукла од комуникације у села под Јахориномд Иако су јединице 27. дивизије пружале жесток отпор немачким снагама и одбијале њихов напад, ипак нису биле у могућности да га зауставе (Појачан притисак непријатеља на положаје 19. и 16. муслиманске бригаде и продор у њихову позадину, као и улазак у Трново у коме су заробили болницу 2. италијанске бригаде). Наставили су наступање ка Калиновику кога су такође заузели у поподневним часовима 6. априла, када су у Калиновик пристигле и друге немачке снаге са правца Невесиња. Правац Калиновик-Фоча затварала је 2. италијанска бригада која није могла пружити озбиљан отпор немачким снагама, па су оне брзо продирале и ушле у Миљевину.

Првобитна намера Штаба 27. дивизије да пребаци 2. крајишку бригаду у рејон Превила имала је за циљ да на простору Устиколина-Превила прикупи целу дивизију. Међутим, он је 9. априла дошао до закључка да би се ту дивизија нашла на малом простору и да би је непријатељ могао набацити на Дрину. Да би избегао концентричан удар, штаб 27. дивизије је донео одлуку да изврши ма-

^{94а} АВИИ, к. 111, рег. бр. 12-7.

⁹⁵ Зборник НОР, Том IV, књ. 25, док. бр. 63.

невар у долини Неретве, а дивизију подели у две групе. У првој групи била је 19. и 2. крајишка бригада без једног батаљона и штаб дивизије. У другој групи 16. муслиманска бригада са једним батаљоном 2. крајишке бригаде, дивизијска и бригадна болница, укупно око 150 рањеника и болесника.⁹⁶

Овакву одлуку штаб 27. дивизије донео је јер је оценио да непријатељ намерава да окружи и разбије јединице дивизије, набаци их на Дрину и уништи. Због тога је штаб 27. дивизије првој групи наредио да се из рејона Превила пробаци преко друма Сарајево-Калиновик у рејон села Мазлина и Ракитнице. Другој групи је наређено да се пребаци на десну обалу Дрине и на простору Фоча-Чајничке чека повратак главнине дивизије. Намера штаба дивизије била је да рањенике и 16. муслиманску бригаду, која је још била борбено ослабљена због великих губитака које је претрпела у току пробоја у борби код Горажда и Рашетнице, извуче са рањеницима испод удара главних снага непријатеља.

Деветнаеста бригада је увече 9/10. априла 1944. године у веома тешким условима, по снегу и хладноћи маршевала преко Мазлина-Вујиновићи и Калаузовићи ка селу Ледићи и Просјеница, а иза ње маршевала је 2. крајишка бригада. У деној колони био је 2. батаљон 2. крајишке бригаде са задатком да прикупи податке о непријатељу у рејону Трново и да, узпут, ослободи Трново. У току марша 19. бригада је код села Мазлина водила краћу али жестоку борбу са помоћном колоном 1. батаљона СС пука и муслиманском милицијом. Одлучним дејством бригада је из покрета одбацила непријатеља и том приликом запленила: један пушкомитраљез и један минобацач, извесну количину муниције и мина за минобацач. После ове борбе продужила је покрет и по избијању у близини Трнова штаб 2. крајишке бригаде чији је командант био уједно и командант целе колоне, одлучује да нападне Трново.⁹⁷ У то време располагао је подацима да се у Трнову налазе слабије снаге непријатеља, што је било нетачно. Међутим, када је главнина 27. дивизије отпочела напад, наишла је на жесток отпор непријатеља, што је изненадило штаб 2. крајишке бригаде, због чега је после краће борбе напад обустављен, а главнина 27. дивизије је набачена на снежне падине планине Трескавице. Тако је други пролазак јединица 27. дивизије преко Трнова извршен под борбом. Избивши у село Ледиће, 19. бригада се разместила и преноћила у селу, а сутрадан 12. априла рано ујутро продужила покрет падинама Трескавице ка селима Умољани и Ракитница. Али, и на овоме тешком терену и дубоком снегу и хладноћи непријатељ је нападао јединице 27. дивизије и настојао да онеомогући покрет. Уз велике напоре и жртве јединице 27. дивизије 13. априла су избиле у рејон Умољани и Ракитнице испод планине Бјелашнице. Таман су се разместили у селу Умољани и Ракитница а делови 1. батаљона 14. СС пука заједно са усташама и деловима 2. домобранске бригаде из Сарајева, 13. априла после подне, нападе су на јединице 19. и 2. крајишке бригаде.

⁹⁶ Зборник НОР, Том IV, књ. 25, док. бр. 63.

⁹⁷ Зборник НОР, Том IV, књ. 24, док. бр. 50.

⁹⁸ Зборник НОР, Том IV, књ. 25, док. бр. 63.

Обе бригаде су неколико часова водиле жестоку борбу у којој су имале знатне губитке. Само 19. бригада у овој борби имала је 3 погинула, а изостало је око 30 бораца већином Италијана. У селу Умољани 19. бригада је преноћила а сутрадан су се 19. и 2. крајишка бригада налазиле у покрету преко планине Височице ка селу Бјелићи, где су преноћиле. Продужиле су 15. априла покрет ка селу Заборани-Оцац, и када се формирала колона главнине 27. дивизије код села Бјелимића, појавио се један авион непријатеља; колона је залегла, но и поред тога добро се видела, авион је отворио митраљеску ватру и том приликом из 19. бригаде погинула су три борца. Одласком авиона, главнина 27. дивизије продужила је покрет и пребацила се на леву обалу реке Неретве, у села Заборани, Кула, Драмишево и Крушевљани. У овим селима бригаде су се разместили и задржале до 20. априла. У селу Заборани на јединице 19. бригаде једна четничка група извршила је напад, али је после краће борбе била разбијена. У току борбе из јединица бригаде погинула су два, а један борац је рањен. Ту је погинуо командир чете из Првог батаљона Љубо Пантић, борац од првог дана устанка. Извлачење главнине 27. дивизије на овај простор имало је за циљ да се сачува жива сила - људство.⁹⁹ Наиме, Немци су у априлу предузели офанзивно дејство у којем су ангажовали јаке своје и квислиншке снаге, северно од линије Вишеград-Сарајево и настојали да овладају ослобођеним подручјима и да спрече продор 16. и 17. дивизије НОВ у Србију. Због тога је штаб 3. корпуса још 17. априла тражио од Врховног штаба да се 27. дивизија пребаци на подручје Романије и Спрече (средње Подриње), контролише то подручје и штити пребацивање јединица НОВ преко Дрине у Србију.¹⁰⁰

Ради тога је Врховни штаб, који је био добро упознат са ситуацијом, одобрио захтев штаба 3. корпуса да се 27. дивизија пребаци на подручје Романије и Бирча. Пошто се 19. бригада у то време налазила у рејону села Бјелинића, све до 18. априла, јер ју је штаб 27. дивизије по пријему авио наређења од штаба 3. корпуса, повратио на десну обалу Неретве 19. и 2. крајишку бригаду, ради одмора и припреме за повратак на подручје средњег Подриња. Али су Немци заједно са деловима Невесињског и Дринског четничког корпуса, 2. брдске и 2. посадне бригаде, кренули у концентрични напад на јединице 27. дивизије.¹⁰¹

У међувремену штаб 27. дивизије добио је информацију да је непријатељ са око 200 војника заузео Главатичево, а да је колона јачине око 200 војника избила у село Чухово-Ракитнице и да маршује ка Горњој Љутој. Због притиска непријатеља бригада се под борбом пребацила преко набујале реке Љуте. Штаб 27. дивизије оценио је да концентрична дејства непријатеља са правца Умољана, Калиновица, Обља, Ракитнице и од Коњица имају за циљ да разбију јединице дивизије, па је решио да их извуче испод удара ка Миљевини и прихвати у том рејону 16. муслиманску бригаду са рањеницима, јер је

⁹⁹ АВИИ, к. 111, рег. бр. 12-7.

¹⁰⁰ Зборник НОР, Том IV, књ. 24, док. бр. 165.

¹⁰¹ АВИИ, к. 111, рег. бр. 12-7.

рачунао да би се она могла налазити у близини.¹⁰² Према заповести Штаба дивизије 19. бригада је одређена у претходницу дивизије, а имала је задатак да маршује правцем: Аргут-Мокро-Стражиште-Динда и да друм Калиновик-Обаљ предаје на одсеку Гојсалићи-Калиновик и избије на простор Јелашће-Борје, разбије непријатеља на правцу кретања и обезбеди маршовање главнине дивизије.¹⁰³

Двадесетог априла 19. бригада је кренула преко јужних падина залеђене и снежне Трескавице, а иза колоне 19. бригаде кретао се Јахорински партизански одред и Штаб дивизије, а затим 2. крајишка бригада. Од 21. до 24. марта 1944. године колона 27. дивизије била је у покрету према Фочанској Јабуци. Деветнаеста бригада, иако осетно бројно смањена, као претходница дивизије, представљала је јаку ударну снагу. У априлу је имала два пута више аутоматског оружја него када је кренула у Горње Подриње, и због тога је могла на правцу кретања без већих тешкоћа да разбије четничке јединице. Она се 21. априла пребацила преко друма Обаљ-Калиновик на одсеку 2 километра западно од Облог поља, и без задржавања упутила ка селима Јелашћу и Борју, где се поново сукобила са четницима и из покрета их разбила, а после краћег застанка кренула ка Миљевини.

За време боравка у Горњем Подрињу бригада се готово свакодневно налазила у покрету и борбама са снагама непријатеља. Поред тога, штабови су морали решавати низ проблема од којих су били кључни брига о људима, савладавање тешкоћа невремена, проблема исхране људства, одеће и питање предузимања мера за решавање проблема недостатка муниције за основно наоружање бораца. Све је то имало негативног одраза на борбене могућности њених јединица, као и на морално-политичко стање бораца. Сем тога, само за месец дана сталних борби на подручју Горњег Подриња, 19. бригада је имала 21 погинулог, 24 рањена и 29 несталих бораца.¹⁰⁴ На простору испод Јахорине 27. дивизија задржала се до 24. априла и настојала да ухвати везу са 16. муслиманском бригадом, али та веза није успостављена. За то време главнина дивизије се срећивала после напорног маршовања и борби и водила мање борбе углавном са четницима и прикупљала податке о непријатељу.

Неухвативши везе са 16. муслиманском бригадом, штаб дивизије је одлучио да 24/25. априла продужи покрет и пребаци дивизију преко пруге Вишеград-Сарајево на одсеку између Праче и Сјетлине. У поподневним часовима 24. априла, 19. бригада је кренула у датом правцу, пребацила се преко пруге, а 25. априла стигла је у села Боговићи-Добра Вода, али је ове положаје непријатељ тукао са артиљеријом из рејона Праче. Приликом дејства артиљеријске ватре тешко су рањени командант Првог батаљона Љубан Шкундрић, и замјеник политичког комесара чете истог батаљона.¹⁰⁵

¹⁰² Зборник НОР, Том IV, књ. 24, док. бр. 96.

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ АВИИ, к. 111, рег. бр. 12-7.

¹⁰⁵ Зборник НОР, Том IV, књ. 24, док. бр. 96.

III део

Борбе бригаде у лето 1944.

Борбе у долини Спрече и обезбеђење аеродрома

Раније је напоменуто да је Врховни штаб наредио штабу 3. корпуса да припреми две дивизије које би садејствовале 2. пролетерској и 5. крајишкој дивизији у ослобађању западне Србије. Тај задатак штаб 3. корпуса поверио је 16. војвођанској и 17. источnobосанској дивизији. Обе дивизије извршиле су припреме за пребацивање јединица преко Дрине у зони Бајина Башта-Дрињача. Док су јединице НОВ вршиле припреме, непријатељ је отпочео нову офанзиву. Наиме, команда Петог СС брдског корпуса је 25. априла покренула своје јаке снаге са циљем да у луку Дрине код Сребранице и Братунца окружи и уништи јединице НОВ.¹⁰⁶ По плану ове операције, од Тузле и Зворника преко Шековића и Кладња, требало је да напада 13. СС Ханцар дивизија са домобранима, четницима, усташама и зеленим кадром. Од Сарајева, преко Сокоца и од Рогатице преко Сјемећа, нападао је 14. СС пук 7. СС дивизије »Принц Еуген« са усташама и четницима.

Када је штаб 3. корпуса уочио намјере непријатеља, наредио је 16. дивизији да изврши маневар ка долини Спрече и избегне окружење. Наређено је 17. дивизији да се пребаци на простор Романије. На основу тога наређења, 17. дивизија је крајем априла избила на Романијски простор. Међутим, пре пристизања њених јединица, непријатељ је посео гробене и висове Јавор планине и Деветака. Тако је вођена жестока борба у рејону Равне планине, Батуре и Поцепљу. Уз велике губитке дивизија је успела да се пробије ка Деветаку и Соколовићима. У току пробоја јединица 17. дивизије из окружења, у Соколовиће је пристигла и 27. дивизија. Ту се 19. бригада као претходница дивизије, заједно са осталим снагама, неочекивано нашла у позадини 14. СС пука, који је водио борбу са јединицама 17. дивизије.¹⁰⁷ Појавом јединица 19. бригаде, команда тог немачког пука била је принуђена да извуче из борбе део својих снага и ангажује их против јединица 19. бирчанске бригаде.

Тако је 19. бригада, па и цела 27. дивизија, непланирано садејствовала 17. дивизији у току пробоја.¹⁰⁸ После тога, штаб 27. дивизије, наредио је 19. бригади да продужи покрет преко Деветака и

¹⁰⁶ АВИИ, к. 111, рег. бр. 12-7, Извештај штаба 27. дивизије штабу 3. корпуса.

¹⁰⁷ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 200-203.

¹⁰⁸ Исто.

друма Соколац-Хан Пијесак ка Власеници. Тако је 19. бригада у току марша водила борбу са деловима 14. СС пука и још више се приближавала правцима пробоја 17. и маневра 16. дивизије.¹⁰⁹ У Малом Пољу Жеравице 18. априла 19. бригада је изненада нападнута од делова 13. СС дивизије и претрпела је осетне губитке. Ту је погинуо командир чете из Другог батаљона Борко Ракић, веома храбар и одлучан старешина. На истом месту је погинуо и Драго Поповић, а нестало је 15 другова.¹¹⁰ Известан број је дезертирао. До доласка у рејон Мало Поље, штаб 27. дивизије није располагао подацима о офанзивни непријатеља на ширем подручју Бирча. Тек у Малом Пољу, на основу прикупљених података, закључио је да је офанзива на јединице НОВЈ већих размера, и због тога је одлучио да избегне окружење и оријентише своје снаге северозападно од Романије, на простор Ракова Нога, Нишићи, Олово. Деветнаеста бригада се после тешких борби на сектору Жеравице, Понијерка и Малог Поља задржала до 7. маја на простору Владојевићи, Батовићи, где је интензивно радила на сређивању и припреми јединица, а истовремено је затварала правац од Олова, вршила извиђање и повремено изводила мање акције у селима, где су се скривали четници. Убрзо после тога, на простор Нишића - Ракова Нога пристигле су и јединице 17. дивизије.¹¹¹ Када је Врховни штаб још 21. априла наредио 3. корпусу да што пре упуте две дивизије преко Дрине ради продора у Србију, штаб 3. корпуса је извршио померање и реорганизацију јединица, тако да је из састава 27. дивизије изузео 2. крајишку бригаду и укључио је у састав 17. дивизије, а у састав 27. дивизије укључен је Бирчански, Кладањски, Романијски и Сребренички НОП одред.¹¹²

Одласком 2. крајишке бригаде из састава 27. дивизије, ова дивизија је била ослабљена у оперативном погледу, јер се 16. бригада још налазила на подручју Херцеговине. Тако је 27. дивизија од оперативних јединица у свом саставу имала само 19. бирчанску бригаду. На простору северозападно од Романије 17. и 27. дивизија, углавном су биле ван додира са непријатељем, па је то време искориштено за припрему и сређивање јединица. У међувремену, штаб 3. корпуса наредио је 27. дивизији да се пребаци на простор Бирча, а 17. дивизију орјентише према Жепи, где је требало да пређе Дрину пошто претходно своју болницу преда 27. дивизији.

Према одлуци штаба 27. дивизије, 19. бирчанска бригада стављена је у заштиту дивизијске колоне и имала је задатак да штити болнице 17. и 27. дивизије. У претходницу дивизије одређен је Романијски партизански одред. Седмог маја, обе дивизије су кренуле према Олову са задатком да разбију непријатеља у рејону Олово и пребаце се преко река Криваје и Биштице. Међутим, непријатељ се пре доласка јединица 27. и 17. дивизије повукао из Олова, те су оне без борбе ушле у град. У Олову су се дивизије раздвојиле, 27. дивизија је кренула ка Бирчу, а 17. према Жепи. На простор Трно-

¹⁰⁹ АВИИ, к. 111, рег. бр. 12-7, Извештај штаба 27. дивизије, штабу 3. корпуса.

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ Исто.

¹¹² Зборник НОР, Том IV, књ. 25, док. бр. 63 и 68.

во-Плазаче 19. бригада је, заједно са дивизијским болницама, стигла 9. маја и разместила се. На истој територији бригада се задржала два дана, док је предала рањенике и болеснике корпусној болници. Добила је 11. маја задатак од штаба 27. дивизије да контролише простор Шековићи-Спреча и затвара правац Тузла-Зворник. Уз то, да на том терену изврши мобилизацију и попуни своје јединице.

Половином маја када су јединице 36. и 38. дивизије са подручја Бирча кренуле на подручје Мајевце, 19. бирчанска бригада је остала једина снага која је бранила слободну територију Бирча.

За време боравка 19. бирчанске бригаде на подручју Горњег Подриња, непријатељ је у току офанзиве попалио многа села на подручју Бирча, опљачкао све што се могло користити, и на свиреп начин поубијао многе становнике, углавном жене и децу. У селу Доли код Власенице убио је 30 лица, у селу Тепену 54, у Чанићима 37, Сажговићима 25, Врелу 40, Сучану, Победарју, Влачићима и Савичићима 113, Борогову 29, Пантелићима 20, Гојчину 8 лица. Поред тога, у поменутим селима је спаљено преко 150 кућа.¹¹³

У овој акцији истицао се 28. пук 13. СС дивизије. Но, и поред тога, међу борцима бригаде владала је велика радост због повратка из Горњег Подриња на матично подручје Бирча, али и туга и мржња према непријатељу и домаћим издајницима због зверства која су починили. Радовао се и народ Бирча због повратка његове 19. бригаде, у коју је имао неограничено поверење.

До 24. маја бригада се налазила на овом простору и интензивно радила на сређивању и попуни јединица. Одржано је низ састанака по четама и батаљонима (партијски и скојевски састанци), организовано извиђање и прикупљање података о непријатељу, одржане су многе конференције по селима на којима је становништво упознато »о борбама и успјесима јединица НОВЈ и савезничким дејствима на појединим фронтима, а организовано је и прикупљање бораца који су у марту самовољно напустили јединице бригаде.«⁴

Упоредо са тим радило се на јачању органа народне власти и стварању нових органа у селима која је до тада држао непријатељ. Концем маја, штаб 3. корпуса наредио је штабу 27. дивизије да заједно са штабом 19. бригаде расформира Бирчански партизански одред, и да се сво способно људство укључи у састав 19. бирчанске бригаде, а старије борце мање способне за покрете стави на располагање команди Бирчанског подручја. Тако је бригада у кратком времену укључила у своје јединице 80 бораца. Бирчански одред је у моменту расформирања имао 63 борца, 4 пушкомитраљеза и 43 пушке.¹¹⁵

Међутим, 19. бригада није само радила на попуни јединица, она је упоредо са тим изводила акције на четнике и зеленокадровске групе, тако је 23/24. маја 1944. године њен 2. батаљон ојачан са четом војвођанске бригаде извршио напад на Јегинов Луг кога су у то

¹¹³ Др Здравко Антонић, Јеремија Јешо Перић, н.д. стр. 332-333; Календар догађаја 1941-1945, г., СУБНОР Калесија.

¹¹⁴ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 14-7.

¹¹⁵ Зборник НОР, Том IV, књ. 25, док. бр. 45.

време држале јединице зеленог кадра. Изненадним и одлучним дејством батаљон је после краће борбе разбио зеленокадровце, а у току борбе убијено је 10 и више рањено, заплењено је 8 пушака, 20 бомби и око 1500 метака. У овој борби батаљон није имао губитака.¹¹⁶

Одлуком штаба 3. корпуса, 20. маја на Рудиштима, формирана је 20. романијска бригада, која је ушла у састав 27. дивизије. Ова бригада је формирана од Романијског партизанског одреда и једног батаљона 15. мајевичке бригаде. После свечаности и срећивања јединица штаб 27. дивизије је 20. бригаду 22. маја упутио на подручје Сребренице са задатком да заједно са Сребреничким партизанским одредом предузме чишћење ове територије од усташа и муслиманске милиције. Тако је 27. дивизија у току маја у свом саставу имала 19. бирчанску бригаду, новоформирану 20. романијску бригаду и Кладањски партизански одред. Шеснаеста муслиманска бригада привремено је стављена под команду 17. дивизије када је она половином маја кренула ка Горњем Подрињу.

Почетком јуна штаб 27. дивизије је наредио штабу 19. бирчанске бригаде да своје јединице помери на простор Гојковић-Власеница са задатком да затвори правац од Милан планине, контролише друм Власеница-Шековићи, затвара правац Власеница-Зворник и Власеница-Хан Пијесак и врши гарнизону службу у Власеници. За време боравка на овом простору јединице 19. бригаде су извеле неколико акција ради чишћења терена од четничких група. Тако су изведене акције у Малом Пољу и Доњем Залуковику, али су четници измицали и скривали се у околним шумама. У првој половини јуна штаб 19. бригаде је наредио штабу 1. батаљона да упути једну чету у сребренички крај са задатком да отпрати један број болесника и инвалида на то подручје. Ова чета је 12. јуна 1944. године са болесницима и инвалидима кренула на поменуто подручје и у току покрета наишла на заседу усташа. У току борбе је погинуо један борац, један је рањен и изгубљен је пушкомитраљез »брета«.¹¹⁷ Губици непријатеља нису познати, али се у извештају штаба 27. дивизије наводи да их је имао више.¹¹⁸

Одлуком штаба 19. бригаде је 15. јуна 1944. године поново у Власеници формиран 3. батаљон. За команданта батаљона постављен је Славко Рупчић, за заменика команданта Душан Поповић Бајо, а за политичког комесара Стево Вранић, који је уједно био и партијски руководилац.

Овај батаљон је задржан у Власеници као посада са задатком да затвори правац Власеница-Зворник и Власеница-Хан Пијесак и обавља гарнизону службу у Власеници.¹¹⁹ Остале јединице бригаде налазиле су се на простору Бунарић, Мекоте, Ракино Брдо са задатком да контролишу правац од Живиница ка Шековићима и правац Тузла-Зворник. Упоредо с тим, батаљони су требали да врше мобил-

¹¹⁶ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 14-7.

¹¹⁷ Зборник НОР, Том IV, књ. 26, док. бр. 27.

¹¹⁸ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 15-7.

¹¹⁹ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 15-7.

Борци бригаде у околини Тузле, 1944.

лизацију нових бораца, и активно дејствују на четничке и зеленокадровске групе. Тако је почетком јуна једна чета 2. батаљона извршила напад на посаде зеленог кадра у Прњавору и Јајићима. После краће борбе разбила је зеленокадровце и том приликом убијена су три зеленокадровца и заплењено три пушке, нешто муниције и два коња.

Ради извршења мобилизације, тих дана је одржан народни збор у селу Ракино Брдо, на ком се добровољно јавило у бригаду 52 младих, са којима је наредних дана организована војна обука. Обуку су, углавном, изводили командири чета и водова.¹²⁰ Дванаестог јуна једна чета Другог батаљона упућена је преко цесте Зворник-Тузла ради прикупљања хране у тамошњим селима. У току ноћи 12/13. јуна 1944. године, чета се неопажено пребацила преко цесте, изненадним и одлучним дејством после краће борбе разбила је зелени кадар, убила 8 и заробила 8 зеленокадроваца, зауапленила један аутомат и нешто ручних бомби.

Након ове акције јединица 2. батаљона, непријатељ је покушао да их разбије изненадним нападом једне комбиноване колоне са правца Тупковића ка селу Ракино Брдо. Међутим, 2. батаљон је правовремено открио покрет колоне непријатеља, и снажном ватром зауставио његов напад, а затим енергичним јуришем одбацио им снаге преко реке Спрече уз осјетне губитке. Од 1. до 15. јуна, 19. бригада је имала једног погинулог и једног рањеног борца, а мобилисано је 52 нова борца, који су укључени у јединице бригаде. У овом периоду, у овим акцијама јединице бригаде су убиле 11 и раниле 8 зеленокадроваца.¹²¹ До краја јуна су извеле неколико успеш-

¹²⁰ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 18-7.

¹²¹ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 15-7.

них акција у захвату комуникације Тузла-Зворник, и том приликом разбиле зеленокадровске и четничке групе у рејону Међаша, Бурђевика и Снагова. У овим акцијама је убијено око 20 непријатељевих војника и више рањено, заплењен је један минобацач, два сандука мина за минобацач, 8 коња, извесна количина пушака, муниције и хране. Бригада је имала два погинула и једног рањеног војника, а међу погинулима је био заменик команданта 3. батаљона Душан Баћо Поповић из Броца.¹²² У долину Спрече 19. бирчанска бригада је стигла када су јединице 16, 36. и делови 38. дивизије прешли у офанзивна дејства на подручју Мајевице и нанела знатне губитке немачким, четничким и другим непријатељевим формацијама на том подручју, што је олакшало дејства јединица 19. бригаде. Тако су се четници и зелени кадар, углавном, груписали у захвату комуникације Тузла-Зворник и држали важнија упоришта са циљем обезбеђења саобраћаја 13. СС дивизије. Њихова активност на слободну територију била је минимална. Због тога је 19. бригада, користећи пасивност непријатеља, предузела чишћење подручја у долини Спрече.

Успешним дејствима јединица НОВЈ на подручју Мајевице и 19. бригаде на подручју Спрече, четници су у рејону Папраће, Цикота и Пожарнице били деморалисани и неактивни. У муслиманским селима, која је, до тада, држао непријатељ, владао је страх од освете, због зверства која је починио 28. пук 13. СС дивизије почетком VII офанзиве на ширем подручју Бирча. Да би се одржао на том подручју, непријатељ је ширио гласине да ће се партизани светити због зверстава есесоваца која су починили на подручју Бирча. Међутим, бригада је веома брзо по доласку у долину Спрече успоставила контакт са становницима муслиманских села Мемичи, Булатовићи и Брда. Разговорима са становницима ових села и утицајнијим људима, разбијена је пропаганда непријатеља.¹²³ Активност партијске и организације СКОЈ-а у овом периоду била је веома интензивна. Политички рад у јединицама одвијао се са тежиштем код новомобилисних бораца, а на терену на мобилизацији новог људства и информисању становништва о ситуацији и борбама јединица НОВЈ у појединим деловима наше земље. Сарадњом са народноослободилачким одборима и уз свестран одзив народа Бирча и Спрече, 19. бригада је у том периоду успела да за три дана изгради и оспособи аеродром код села Осмаци за спуштање и узлетање савезничких авиона. У календару догађаја 1941-1945. СУБНОР Калесија број 125, забележено је да је изградња аеродрома у Осмачком пољу почела 3. јула, а након три дана рада у току ноћи 7/8. јула спустило се шест савезничких авиона на тај аеродром. Авионима је допремљена разна ратна опрема и наоружање. Истим авионима отпремљени су тешки рањеници којих је тада у сукобима са непријатељем у пуном јеку непријатељске офанзиве било концентрисано у Бирчу велики број.

Рањеника је било из свих јединица НОВЈ које су на овом и ширем подручју источне Босне дејствовале. То је била још једна војна и политичка победа народноослободилачког покрета. Овим се пред

¹²² АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 15-7.

¹²³ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 16-7.

Транспорт рањеника на аеродром Осмаци, Равна Романија, лето 1944.

Транспорт рањеника из Шековића на аеродром у Осмацима

народом тог краја показало кога помажу савезници, посебно Британци, јер је у то време четничка пропаганда ширила гласине да савезници само њих помажу. Осим тога, била је то крупна и војничка победа, јер су се непосредно пред јаким непријатељским гарнизонима какви су у то време били Тузла и Зворник, захваљујући снази јединица НОВЈ, могли непосредно спуштати савезнички авиони са војном опремом и наоружањем, и односити тешке рањенике на лечење у Бари у Италију.¹²⁴

Заслуге за ову успешну акцију, поред осталих, припадају 19. бирчанској бригади, чије су јединице непосредно радиле на организацији и изради аеродрома, његовом обезбеђењу, истовару и транспорту војне опреме и наоружања, пратњи и укрцавању рањеника. У свему томе посебно се истицао 2. батаљон 19. бригаде на челу са командантом Светозаром Вуковић-Жарком, политичким комесаром Николом Андрићем и партијским руководиоцем Спасаном Ристићем.

У то време, штаб бригаде је у рејону Ракина Брда организовао обуку нижег старешинског кадра и санитетског особља. Курс за ниже старешине похађало је 21 друг из 19. бригаде, а курсом је руководио начелник штаба бригаде Јаков Водошек. Санитетски курс је похађало девет другарица из 19. бирчанске бригаде, и са успехом га завршиле.

Двадесета романијска бригада и Сребренички одред дејствовали су тада на сектору Сребреница-Братунац. Због сталних борби и претрпљених губитака, штаб 27. дивизије извукао је 20. бригаду у рејон

¹²⁴ Никола Андрић, н. чл., књ. 2, стр. 435 и 437; Календар догађаја 1941-1945., СУБ-НОР Калесија.

Власеница ради сређивања и одмора. Наиме, очекивало се да ће после споразума Тито-Шубашић и успеха јединица НОВЈ доћи до осипања четника на подручју Романије, и ради извршења мобилизације, штаб 27. дивизије 23/24. јуна упућује 20. бригаду на подручје Романије.

Првих дана јула 19. бирчанска бригада вршила је интензивне припреме за смотру бригада и полагање заклетве нових бораца примљених у јединице. Девог јула у рејону села Ракино Брдо извршена је смотра бригаде, а новопримељени борци положили су свечану обавезу. На свечаности су присуствовали чланови штаба корпуса, дивизије, делегати 3. и 5. војвођанске бригаде, представници народне власти, омладине са терена и многи мештани Бирча и Спрече.

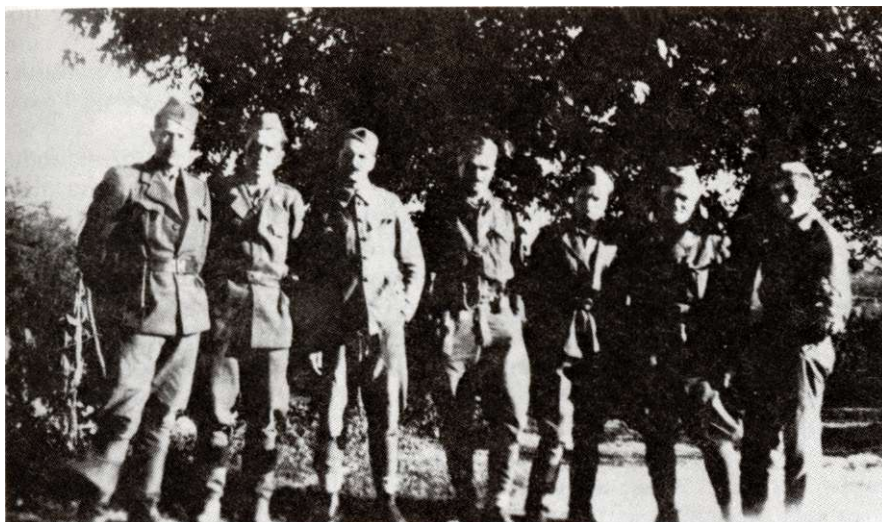
У току свечаности упућене су поздравне депеше Врховном штабу, штабу 3. корпуса и Обласном комитету.¹²⁵ После свечаног дела, културна екипа дивизије је дала приредбу. Сутрадан, 10. јула одржан је састанак штаба бригаде са штабовима батаљона. Састанку је присуствовао и комесар дивизије Зарија Шкеровић, а разматрана су питања сређивања јединица и рад са новим борцима. Сем тога, вођена је расправа о кадровским питањима и извршене су неке кадровске промене. Тако је 15. јула за команданта 3. батаљона постављен Цвијан Шевкушић, а дотадашњи командант Славко Рапчић смењен је са дужности. За команданта првог батаљона постављен је капетан Арслан Готовушић.¹²⁶

Тих дана у Власеницу је пристигла и 16. муслиманска бригада и поново ушла у састав 27. дивизије. Тако је 27. дивизија у свом саставу имала 16. муслиманску, 19. бирчанску и 20. романијску бригаду. Кладањски одред се у то време налазио у захвату правца Кладањ-Тузла и није изводио активна дејства. У истом периоду у источној Босни припремале су се јединице 12. војвођанског корпуса за прелаз у западну Србију. Јединице 3. корпуса биле су на простору: 16. дивизија у рејону Озрена, оријентисана према реци Босни, ради прихвата 6. личке и 11. крајишке дивизије из средње Босне; 36. дивизија из рејона Бановића оријентисана је преко Дрињаче, североисточно од Шековића, 38. дивизија у рејону Сребреница-Братунац, а 27. дивизија се налазила око Власенице и Осмака.

Груписање јаким снага јединица НОВЈ у источној Босни, приморало је Немце да убрзано предузму оперативне мере, како би сачували Србију, која је тада, због развоја опште војно-политичке ситуације на фронтима за њих била од изванредног војностратејског значаја. Тако је штаб 5. СС армијског корпуса одлучио да 17. јула предузме офанзиву у источној Босни, са циљем да одбаци јединице НОВЈ и заузме аеродром код Шековића (Осмачко поље). Затим, са кружне основице продужи дејства преко слободне територије и одбаци јединице НОВЈ из источне Босне на запад. Груписање снага за ову операцију, Немци су отпочели у првој половини јула. Седма СС дивизија без 14. пука, била је размештена на подручје Зворника и

¹²⁵ Ослободилачки рат, књига 2, стр. 264.

¹²⁶ АВИИ, к. 111, рег. бр. 15-7 и 18-7.

Никола Билић, Цевад Мујаџић, Андрија Марковић, Перо Букановић, Раде Јакишић, Војо Ненадић и Срето Кнежевић, Власеница јуна 1944.

Жене Бирча приликом доласка на прославу 8. марта, Власеница 1944.

Сокоца, 13. СС Ханџар дивизија у рејону Тузле, усташка 12. и домобранска 8. бригада биле су на простору Тузла, Кладањ, четнички Мајевички корпус на југозападним обронцима Мајевице и четнички Озренски корпус на левој обали Спрече.¹²⁷

¹²⁷ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 264.

Непријатељ се 14. јула са једном колоном кретао према селу Брезику и Г. Спречи, у којима су се налазили делови 2. батаљона 19. бригаде, а истовремено са једном колоном заједно са четницима нападао је на правцу Вис-Ракино Брдо-Какањ. На тим положајима у рејону села Ракина Брда, налазила се главнина 2. батаљона 19. бирчанске бригаде. Око 10 часова 14. јула развила се жестока борба на оба правца. На правцу Брезик-Осмаци водила је борбу 2. чета 2. батаљона на челу са својим командиром Славком Ступаревићем. Због надмоћности непријатеља, ова чета била је принуђена на повлачење и у току повлачења тешко је рањен пушкомитраљезац Димитрије Филиповић, кога су есесовци у рејону Мемичи малтене исекли. У рејону Кула-Осмаци чета је водила жестоку борбу у којој је смртно рањен командир чете Славко Ступаревић, а рањена су још три друга.

Борба на овим положајима трајала је све до мрака. У касним поподневним часовима на правцу Ракино Брдо-Вис, главнина снага 2. батаљона, уз подршку ефикасне минобацачке ватре и тешког митраљеза са којим је кроз међупростор лично управљао командант 2. батаљона Светозар Вуковић Жарко, батаљон је успео да одбаци непријатеља на комуникацију Тузла-Зворник и да му нанесе знатне губитке. Избачено је из строја око 50 непријатељевих војника и старешина.¹²⁸ Истога дана, једна група четника из Папраће напаа је на рејон корпусне болнице која се тада налазила у селу Михајловићи. Ову четничку групу брзо је разбила једна чета 19. бригаде која се налазила на обезбеђењу болнице. О овој борби штаб 19. бирчанске бригаде послао је извештај штабу 36. дивизије која се налазила у покрету ка селу Ракино Брдо-Параћа.¹²⁹ У поподневним часовима и ноћу 14/15. јула јединице 36. дивизије пристигле су на простор Кулина, Осмаци, Вуковина, Ракино Брдо и Рашево, а 19. бригада је померена на простор Матковац, Рудник, Зидоње и Велике Њиве. Шестанестог јула 36. дивизија преузела је под своју контролу и простор Николић Брда, а 19. бригада је по наређењу штаба 27. дивизије извршила покрет у сребренички крај. Наиме, штаб 3. корпуса је на основу раније директиве Врховног штаба одлучио да са својим јединицама запоседне сребренички крај и тиме омогући прихват и пребацивање јединица НОВЈ у Србију.¹³⁰

Бригада у нападу на Сребреницу

Штаб 3. корпуса је још 13. јула наредио штабу 27. и 38. дивизије да, по сваку цену, ликвидирају снаге непријатеља у сребреничком крају, очисте цео терен око Дрине и створе услове за мобилизацију људства, ојачају Сребренички НОП одред и обезбеде сигурну базу у поменутом крају.

За извршење овог задатка образован је Оперативни штаб 27. и 38. дивизије. Према прикупљеним подацима, непријатељ је у то вре-

¹²⁸ Зборник НОР, Том IV, књ. 27, док. бр. 48.

¹²⁹ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 18-7.

¹³⁰ Зборник НОР, Том IV, књ. 27, док. бр. 8.

ме у сребреничком крају имао 5-6 усташких чета из састава 22. и 24. усташког батаљона 2. стајаће (бригаде). Осим тога, на том подручју било је неколико легијских група; братуначка, скеланска и сребреничка. Укупна јачина непријатеља износила је 500 до 700 усташа и 500 до 600 легионара. Њихов распоред био је следећи: у Сребреници су се налазиле три чете усташа јачине око 350 људи и 250 до 300 легионара. Од наоружања су имали 3 митраљеза, 3 лака бацача, противтенковску пушку и око 25 пушкомитраљеза. Ове снаге држале су брдо Бојну, Караулу и зграду болнице. У Братунцу су биле две сатније усташа са око 250 људи и око 100 легионара. Ова група је од наоружања имала тешки минобацач и 2. лака минобацача и око 15 пушкомитраљеза, а груписани су у рејону Јеловци и Церовач. Предстражне делове истурали су на висове Чауш и Кик. Унутрашњости градова непријатељ је ојачао за одбрану зграде од чврстог материјала, а Оперативни штаб је донео одлуку да се напад на Сребреницу и Братунац изврши у четири нападне колоне, а са нападом да отпочне 19. јула у 2 часа.¹³¹

У првој нападној колони била је 19. бирчанска бригада и имала је задатак да помоћним снагама (један батаљон) напада правцем Рајна-Бојна к. 562, а главним снагама (два батаљона) да се забаци преко Осмача и удари на главне непријатељеве снаге на положајима Караула, кота 691, Црни Губер, к. 539 и ликвидира сва ова упоришта, а затим да мањим снагама продужи дејство у граду са јужне и југоисточне стране, а главне снаге да задржи на објектима Бојна-Караула и Црни Губер.

У другој колони била је 16. муслиманска бригада (без батаљона) и требало је да напада општим правцем ка Слатини и да заузме непријатељев положај на Ступини, Бојни и код болнице. У трећој колони била су два батаљона 17. мајевичке бригаде, требало је да нападају на Сребреницу са источне стране. У четвртој колони била су два батаљона 17. бригаде и Мачвански партизански одред. Ова колони требало је да напада на Батунац. У рејону Жепе и обезбеђењу била је 20. романијска бригада. У резерви штаба оперативне групе био је батаљон 16. бригаде и топовско одељење, а за непосредно обезбеђење дивизијске болнице и позадинских делова био је одређен Сребренички одред.¹³²

Све колоне су 18. јула биле у покрету ка полазним рејонима за напад, када је привремени Оперативни штаб дивизија око 14 часова примио извештај о покретима снага непријатеља са правца Дрињаче, Цикота и од Сокоца и Рогатице ка Власеници. Штаб оперативне групе је у прво време сматрао да је непријатељ покренуо јаче снаге ради окружења јединице НОВЈ на простору Сребреница-Братунац, и, друго, да се ради о мањим снагама непријатеља које имају за циљ да одбаце са тог простора јединице НОВЈ и помогну гарнизонима у Сребреници и Братунцу. Када је непријатељ отпочео дејства, закључио је да се ради о офанзиви ширих размера и да напад на Сребреницу и Братунац треба обуставити до даљњег. Али, као што је на-

¹³¹ Зборник НОР, Том IV, књ. 27, док. бр. 48.

¹³² АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 19-7.

пред поменуто, све јединице 18. јула поподне налазиле су се у покрету ка полазним положајима, па и ако су курири одмах упућени да их обавесте, обавештење је закаснило, а неки штабови бригада су га тек сутрадан добили.

Штаб 19. бригаде такође није знао за наређење о обустављању напада, па је наредио својим јединицама да по предвиђеном плану отпочну напад на Сребреницу. После вишечасовне жестоке борбе, батаљони 19. бригаде успели су да потисну непријатеља из спољних упоришта, али у јутарњим часовима, када је штаб бригаде примио обавештење о обустављању напада, батаљони су повучени на раније положаје. У току борбе погинуо је један и рањено пет бораца.

За обустављање напада није знала ни четврта колона до сутрадан, па је до тога времена била овладава свим спољним упориштима око Братунца и сабила непријатеља у једну зграду, али по пријему наређења одустала је од даљег напада.

Да би зауставио продор непријатеља из Шековића, штаб 3. корпуса наредио је штабу 27. дивизије да упути део снага у правцу Шековића и да се изврши напад на непријатеља у рејону Сучани. Штаб 27. дивизије је тек 20. јула упутио 16. муслиманску бригаду у том правцу, која је после подне избила пред положаје Николића Брдо-Бачковац. У исто време, у покрету је била и 17. бригада која је кренула пет сати касније. Због тога је штаб 27. дивизије одлучио да не чека долазак 18. бригаде, већ да напад на непријатеља изведе само 16. бригада. Ова бригада је у рејону Бачковца затекла непријатеља у строју, изненадила га, и из покрета прешла у напад, нанела му велике губитке избацивши из строја око 80 непријатељевих војника и старешина. Но, и поред тога, није успела да заузме Бачковац због велике надмоћности снага непријатеља.¹³³

После борбе код Сребренице, 19. бригада се пребацила у рејон село Вуковићи, Рашића Гај, Симићи. Штаб 3. корпуса одлучује да се поново изведе напад на Бачковац и Врточе, али да се у нападу ангажују и делови 12. корпуса. Тако су два батаљона 2. војвођанске и један батаљон 19. бригаде требало да нападају на десном крилу 16. муслиманске бригаде, а главне снаге за напад су биле 16. и 17. бригада. Овај напад је изведен 22. јула у 23 часа, сат касније од планираног, али је због великих губитака напад јединица НОВЈ заустављен. Иако је непријатељ на Бачковцу имао велике губитке, ипак је задржао овај положај, а јединице 27. дивизије 16. и 17. бригаде и друге војвођанске повукле су се на раније положаје.¹³⁴

Пошто је оценио да је непријатељ започео нову офанзиву са снагама које су знатно јаче од оних којим он располаже, штаб 3. корпуса је одлучио да усмери јединице 27. и 38. дивизије на Јавор планину. Тако је 23. јула 1944. године штаб 27. дивизије упутио 19. бирчанску бригаду на простор Хан Пијесак-Краљево (Партизанско) Поље, са задатком да заједно са деловима 20. бригаде спречава покрете непријатеља ка Власеници. У току покрета, када је пристигла у рејон Краљево (Партизанског) Поље, 19. бригада је водила борбу

¹³³ Зборник НОР, Том IV, кн>. 27, док. бр. 117.

¹³⁴ ИСТО.

На згаришту порушеног дома, Бирач 1944.

у сусрету са извиђачким деловима 7. СС Принц Еуген дивизије, и иосле краће борбе их одбацила у правцу упоришта Хан Пијесак. У овој борби непријатељ је имао четири погинула и више рањених војника.¹³⁵

Када је 19. бригада избила на подручје Црна река, Штаб 27. дивизије је донео одлуку да ноћу 23/24. јула изврши напад на непријатеља у упоришту Хан Пијесак са два батаљона 19. бригаде и 20. романијском бригадом, и да овлада тим упориштем. Двадесет трећег јула 19. бригада је покренута према Хан Пијеску у рејон Црне Ријеке одакле је требало да напада, али је била удаљена од објекта напада око 15-20 км. Због велике удаљености и слабих путева, као и сусретне борбе, бригада није могла стићи на време и отпочети напад у 24 часа. Поред тога, штаб 19. бригаде није могао контактирати пре напада са штабом 20. бригаде и организовати садејство. Због тога је 20. бригада, која је већ била на положајима у додиру са непријатељима, не сачекавши долазак јединице 19. бригаде отпочела напад на упоришта.¹³⁶

Јединице 19. бригаде касније су почеле напад са северозападне стране, док је 20. бригада нападала од Малог Поља ка селу Јапаге. Напад јединица 19. и 20. бригаде почео је неједноремено и без организованог садејства, што је омогућило непријатељу да пружи организован отпор, а дејством артиљеријске и минобацачке ватре да заустави напад јединица обеју бригада. И поред покушаја да се непријатељ истера из упоришта и жестоке борбе која је вођена преко два сата, напад је обустављен и јединице обеју бригада повукле су

¹³⁵ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 19-7.

¹³⁶ Митар Минић, 20. романијска бригада, ВИЗ, Београд 1985, стр. 93 и 94.

се на полазне положаје. У овој борби 19. бригада је имала једног погинулог, а четири другарице су рањене од минобацачке ватре.¹³⁷

Напад на упориште Хан Пијесак није успео, пре свега што је непријатељ био бројно и технички јачи. Ово упориште бранила су два батаљона 12. СС пука и један батаљон из састава 13. СС Ханџар дивизије. Због тога су јединице 27. дивизије биле недовољне за разбијање непријатеља и овладавање објектом напада. После овог неуспелог напада на непријатеља, 19. бригада се пребацила на простор Раванско, Нерићи и Подкозловача, са задатком да контролише правац Пјенова-Хан Пијесак и обезбеђује дивизијску болницу, која се налазила у том рејону. Двадесета бригада је била на простору Трешњевица, Мало Игриште и затварала правац према Власеници. У поподневним часовима 25. јула 1944. године, непријатељ је покушао да продре цестом према Власеници, али је извиђањем открио присуство јединица 27. дивизије на овом простору, и због тога усмерио своје снаге и проширио зону напада према Краљевој Гори и у правцу Малог Игришта, са циљем да јединице 19. и 20. бригаде одбаци што даље од цесте ради безбеднијег кретања његових снага, јер би продор уском зоном око цесте у случају бочних напада јединица 27. дивизије могао довести његове снаге до отсецања и уништења. Тако је 20. бригада целог дана водила борбу и спречавала продор непријатеља у правцу Малог Игришта. У току те борбе непријатељ је успео да овлада њеним већим деловима и потисне јединице 20. бригаде, а на правцу Краљеве горе, где су биле у одбрани јединице 19. бригаде, извршио је дубљи продор, али у поподневним часовима бригада је успела да заустави његов напад и да га одбаци на раније положаје. У овој борби, 19. бригада је избацила из строја око 30 непријатељевих војника и старешина, а из првог батаљона 19. бригаде погинуо је политички комесар Стево Вранић, а два друга су лакше рањена.¹³⁸

У исто време 20. бригада је успела да противнападом одбаци његове снаге ка Хан Пијеску. У поподневним часовима 16. муслиманска бригада је по наређењу штаба 27. дивизије преузела од 19. бригаде обезбеђење дивизијске болнице, која је тада имала око 170 рањеника и болесника. После предаје дивизијске болнице 16. бригади, 19. бригада се 25/26. јула пребацила западно од друма Хан Пијесак-Власеница и разместила на простору Хан Поглед-Ружина Вода, са задатком да затвара правце Хан Пијесак-Власеница. Двадесетшестог јула штаб бригаде је по наређењу штаба дивизије упутио један батаљон преко Малог Поља ка селу Жеравице са задатком да поседне положај у том рејону и смени јединице 36. дивизије, а истог дана на овај простор пребацили су се и остали делови бригаде.¹³⁹ По наређењу штаба 27. дивизије, 28. јула у 5 часова, бригада се пребацила на простор Нишићи-Оловске Луке, са задатком да разбије тамошње четнике и испита могућност спуштања савезничких авиона на простор Оловске Луке. Сем тога, бригада је имала за-

¹³⁷ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 19-7, стр. 2.

¹³⁸ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 19-7.

¹³⁹ Зборник НОРА, Том IV, књ. 27. док. бр. 122.

датак да разбије муслимаиску милицију у рејону Олова и ослободи Олово. Штаб бригаде је ио пријему наређења закључио да се на простору Нишића налазе јаче групе из састава 1. сарајевске четничке бригаде, и да због тога треба јаче снаге 19. бригаде ангажовати за њихово разбијање, а на правцу Олова упутити један батаљон и задржати га на том простору. После краће припреме, јединице су кренуле на нови простор, два батаљона маршовала су ка селу Нишићима, а један батаљон ка Олову, и, 30. јула у поподневним часовима, јединице бригаде избиле су на простор Нишића, из покрета прешле у напад, и после краће борбе четници су се повукли. Ослобођено је више села на Нишићкој висоравни.¹⁴⁰

Пристицањем на овај простор бригада се разместила по следећем: штаб бригаде са приштабским деловима у рејону цркве у селу Нишићи, а батаљони у околним селима. Око рејона размештаја постављена су обезбеђења. Међутим, у зору су четници изненада напали на положаје 2. батаљона. Развила се жестока борба, која је са прекидима трајала читавог дана. У току борбе ватрена група бригаде је вршила подршку снагама 2. батаљона, а командовао је лично њен командант Војо Илић. У овој борби јуначки је погинуо заменик командира чете Ратко Милић, веома храбар и омиљен старешина кога су борци ценили и волели. Пратећи ток борбе на простору Нишића, штаб бригаде ја закључио да се ту налазе јаче четничке снаге, и око 10 часова наређено је повлачење јединица бригаде у правцу Медојевићи-Жунови. У овом рејону дошло је до жестоке борбе са четницима, немачким и усташким јединицама. Борба је трајала готово цели дан и због великог притиска непријатеља бригада се повукла на десну обалу реке Биоштице.¹⁴¹

Четвртог августа, штаб 27. дивизије добио је задатак од штаба 3. корпуса да нападима разбије непријатеља на подручју Бирча, заузме положај Бачковац и истури обезбеђење према правцу: Хан Пијесак-Братунац и Нова Касаба-Милићи-Нећелиште. По заузимању Бачковца, дивизија је требало да задржи део снага на истом, а главним снагама да разбије четнике и зелени кадар на простору Борогова, Папраће и долине Спрече.¹⁴²

Штаб 27. дивизије располагао је подацима да се на положајима Бачковца налазе две чете есесоваца ојачане са два топа и да су положаји добро утврђени. На простору Чанићи-Кула такође су биле две чете есесоваца које су истурале мање извиђачке делове у правцу Струмице и Поповића. Поред делова 13. СС дивизије, непријатељ је на простору Папраћа-Борогово, Јелачићи и Матијевићи имао један четнички батаљон. Међутим, ти подаци су били непотпуни јер су се тада на подручју Бирча налазила три батаљона 13. СС дивизије, а у Папраћи три батаљона четника.

Штаб 19. бригаде, истог дана 4. августа примио је наређење од штаба дивизије да разбије непријатеља у рејону Бачковац, а затим заједно са деловима 38. дивизије очисти подручје Спрече од четничких група и зеленог кадра.

¹⁴⁰ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 23-7.

¹⁴¹ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 23-7.

¹⁴² Зборник НОР, Том IV, књ. 28, док. бр. 17 и 126.

По пријему наређења бригада је извршила покрет са јединицама у току ноћи 4/5. августа 1944. године. У претходници бригаде маршовао је 2. батаљон, и када је изашао из Власенице, а штаб бригаде и бригадна болница улазила у место, дошло је до борбе у сусрету с колоном есесоваца која се кретала од Шековића. Ту су се колоне једно време кретале једна поред друге, не знајући да се ради о непријатељу. Један од бораца из Другог батаљона је видео у сусретној колони која се кретала ка Власеници војника који пуши. Пришао му је и затражио да припали, и тек тада је видео да су то Немци. Викнуо је из свег гласа »Швабе« и тада је отпочела жестока борба. Други батаљон 19. бригаде је веома брзо реаговао и у том кратком али жестоком окршају избацио је из строја око 30 непријатељских војника и старешина, зауставио ову колону есесоваца која је у Власеницу ушла тек око 10 часова пре подне. У току сусретне борбе Други батаљон 19. бригаде имао је три рањена борца. Незадржавајући се на овом простору, бригада се истог дана пребацила преко Цикота и запосела положај Бобари-Бачковац.

Сутрадан 6. августа непријатељ се са једном колоном непознате јачине кретао из рејона Шековића у правцу Бачковца и покушао да овлада тим доминантним положајем, али је дочекан снажном ватром јединица 19. бригаде и противнападом одбијен. У овој борби убијена су 3. непријатељева војника и више рањено, а заплењена су 3 коња и нешто војне опреме.

Деветог августа јединице бригаде биле су у покрету у правцу Папраће, а имале су задатак да заједно са деловима 38. дивизије, који су такође требали да нападају у правцу Борогова, разбију четнике на том подручју. Један батаљон 19. бригаде, бригадна болница, топовска батерија (два топа) кретали су се преко Бобара за Бијелу земљу. Са овим батаљоном налазио се и замјеник команданта бригаде Стојанда Милиновић. Истог дана главне снаге бригаде (два батаљона) избиле су на простор Папраће и после краће али жестоке борбе успели су да разбију четнике и овладају положајима Ашћерићи, Јевик и Лемића брдо. На правцу Борогова, у то време требало је да нападају делови 38. дивизије (један батаљон). Међутим, до напада овог батаљона није дошло због закашњења јединице 38. дивизије, које су биле нападнуте од надмоћнијег непријатеља (делова 13. СС дивизије), па су се из долине Дрињаче морали повући ка Милан планини, уместо да дејствују према Борогову. То су четници искористили, па су се повукли на простор Борогова, а затим ојачани са четницима са Матковца извршили противнапад и потисли јединице бригаде ка Комињачи-Борогово. Друга колона 19. бригаде, која се кретала преко Бобара, по преласку Дрињаче испод Селишта, наишла је на заседу непријатеља који је у долини Дрињаче избио преко Рудишта и правовремено запосео положаје на падинама Борогова. Жестока борба у долини Дрињаче вођена је неколико часова. Међутим, непријатељ је првим рафалима митраљеске ватре успео на брисаном простору да побије коње који су вукли ПТ топ. По наређењу заменика команданта 19. бригаде Стојанде Милиновића, неколико пута је покушавано да се и ово оружје извуче или онеспособи

за даљу употребу, али је непријатељ тај простор добро контролисао митраљеском ватром са оближњег брежуљка који је био пошумљен и није дозвољавао приступ ка оружју.¹⁴³

У овој борби изгубљен је један ПТ топ, рањено неколико другова, међу којима и командир батерије Тешо Петровић, а убијена су и четири теглећа коња. У току борби у долини Спрече, бригада је избацила из строја око 60 непријатељевих војника и старешина, али овај успех није могао бити до краја искориштен због појаве јачих снага непријатеља - делова 27. СС иука, који се пребацио преко Дудишта у долину Дрињаче у позадину 19. бригаде, због чега је одлучено да се бригада помери према Крушици, где се задржала до 11. августа.¹⁴⁴ Истог дана је изведен поновни напад на четнике у рејону Матковац-Османи и после краће али жестоке борбе, четници су разбијени. Убијено је 10 и рањено више четника. По разбијању четника на Матковцу и у селу Осмаци, непријатељ је из рејона Цапарди тукао јаком артиљеријском ватром због чега су се батаљони 19. бригаде повукли на простор Ракино Брдо-Видаковићи, где су се и разместили. Међутим, 8. августа на подручје Требаве избила је 11. дивизија НОВЈ, због чега је непријатељ био принуђен да са подручја Шековића повуче делове 13. СС дивизије (27. СС пук) и да га упутује у сусрет 11. крајишкој дивизији. Штаб 27. дивизије открио је повлачење немачких јединица, па је донео одлуку да 20. бригаду помери у рејон села Вуковићи, Рајићи, а 11. августа пребацио је у рејон Власенице. Деветнаесту бирчанску бригаду намеравао је да задржи у долини Спрече ради разбијања четника и зеленог кадра.

¹⁴³ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 23-7.

¹⁴⁴ Исто

IV део

Борбе око Сребренице, у долини Сирече и поновно ослобођење Тузле

Борбе око Сребренице

После повлачења јединица 13. СС дивизије са подручја Бирча, штаб 3. корпуса је настојао да што пре овлада сребреничким крајем, због тога је 12. августа наредио штабу 27. дивизије да заједно са Сребреничким одредом усмери своја дејства према Сребреници и Братунцу. Уједно је 38. дивизија добила задатак да делом снага преузме обавезе 19. бригаде у Спречи. У духу тог наређења, 19. бригада је 12. августа извршила покрет са простора Милићи-Вуковићи и 14/15. августа разместила се на простору Нећелишта. Пошто су јединице биле уморне и исцрпљене од сталног маршевања и борби, штаб 27. дивизије је одгодио покрет јединица за сребренички крај за сутрадан.

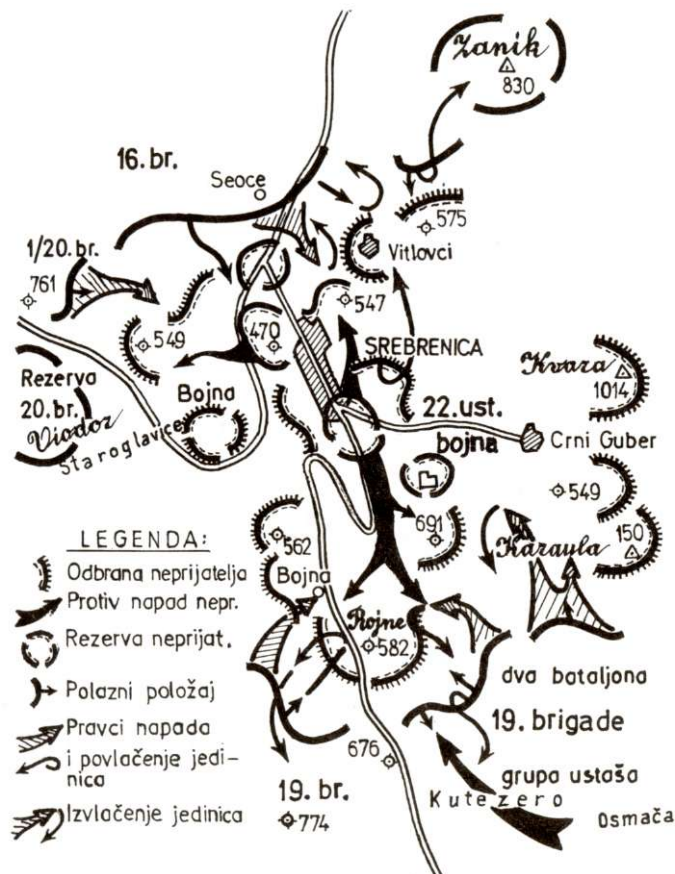
Штаб 27. дивизије је одлучио да прво изведе напад на Сребреницу, а затим на Братунац и околна упоришта. Према тој одлуци, за напад на Сребреницу биле су ангажоване 19. бригада, 16. муслиманска бригада и један батаљон 20. романијске бригаде. Главне снаге 20. бригаде задржане су у другом ешелону дивизије и рејону Староглавице, Сућеска и Бачковца, са задатком да обезбеђују дивизијску болницу и главне снаге дивизије са правца Жепе. (Шема 2). Према прикупљеним подацима, у Сребреници се тада налазио 22. усташки батаљон који је у четири чете имао око 630 усташа. У Братунцу су биле две чете 24. усташког батаљона из Рогатице. Осим тих снага, у обе вароши по околним селима налазио се и знатан број легионара, а на прилазима Сребреници и Братунцу непријатељ се припремио за одбрану кључних објеката.¹⁴⁵

Према одлуци штаба 27. дивизије, напад на Сребреницу требало је да отпочне 17. августа у 24 часа.¹⁴⁶ Сходно томе, 19. бирчанска и 16. муслиманска бригада пристигле су на ову територију 16. августа и поселе полазне положаје за напад, а 20. романијска бригада је за посела 17. августа рејон Староглавице, Сућеска и Видовог брда. Са јужне стране на Сребреницу је требало да напада 19. бригада, а са северозападне 16. муслиманска, док је један батаљон 20. бригаде требало да напада у међупростору ових бригада на правцу к. 549 Бојна. Систем одбране непријатеља на подручју Сребренице сводио се углавном, на линији Рајна, Бојна, коте 562, 484 и 497, док је остале

¹⁴⁵ Зборник НОР, том IV., књ. 29, док. бр. 154.

¹⁴⁶ Зборник НОР, Том IV, књ. 28, док. бр. 47.

отпорне тачке само повремено, држао мањим снагама. После извршених непосредних припрема 17. августа, батаљони су кренули у напад на непријатеља који је држао положај Рајна-Бојна-Караула и Црни Губер. После жестоке борбе непријатељ је потиснут са првих положаја, али је веома вешто водио одбрану, већи део положаја није бранио упорно, већ се после краће борбе са мањим групама за-

Напад на непријатеља у Сребреници од 17. до 18. августа 1944

бацивао у позадину јединица 16. и 19. бригаде, користећи се на тај начин герилском тактиком. У почетку напада на правцу Караула-Црни Губер, Деветнаеста бригада је разбила предње делове и овладала првим упориштима, али, када је уследио изненадни напад непријатеља са правца Осмача у бок и позадину јединица 19. бригаде, била је принуђена на повлачење. У току тога повлачења у селу Курузеро се развила жестока борба са колоном усташа из састава 24. усташког батаљона јачине око 300 усташа, који су од Жепе ишли у помоћ Сребреници. У току борбе непријатељ је претрпео ве-

лике губитке, око 40 усташа избачено је из строја, док је 19. бригада имала једног погинулог и пет рањених бораца.¹⁴⁷

Поред иотискивања непријатеља на правцу дејства 19. бригаде, напад на Сребреницу није успео, пре свега због изостанка изненађења. Непријатељ је открио присуство јединица 27. дивизије још у току припреме напада, а изостала је и упорност и почетна целина удара. Поред тога, напад је почео неједночасовно, тако да је батаљон 20. бригаде због недовољног познавања терена каснио у нападу, а и друге јединице у различито време су отпочеле борбу. Сем тога, неуспеху напада допринео је и долазак у помоћ одбрани Сребренице делова 24. усташког батаљона из Рогатице.¹⁴⁸

Због тога је штаб 27. дивизије сутрадан одржао састанак са штабовима бригаде, указао им на слабости ноћног напада, истакао одлучност у нападу главнине снага 19. бригаде и наредио да се поново изведе напад на Сребреницу, с тим, да се ангажују јаче снаге за напад, а напад да отпочне у току ноћи 18/19. августа. Тако је поред 19. и 16. бригаде у нападу требало да учествује и 20. бригада без једног батаљона.¹⁴⁹

Међутим, до овога напада није дошло због пристизања у Сребреницу 24. усташке бојне из Рогатице. Немци су долазак јединице 27. дивизије на простор Сребреница-Братунац и напад на Сребреницу оценили као покушај надирања јединица НОВЈ ка Дрини ради преласка у Србију, повезујући то са продором 11. крајишке дивизије према Бирчу. Да би онемогућили претпостављене намере јединица НОВЈ, они су 20. августа из рејона Живиница на овај простор пребацили 27. пук и један батаљон 28. пук 13. СС дивизије. Тако се крајем августа на ширем простору Сребренице нашло око 4000 непријатељских војника. Штаб 27. дивизије оценио је да се ради о јаким снагама непријатеља, јер је имао податке да је и у Братунац из Зворника стигао један батаљон 13. СС дивизије. Због тога 18. августа мења своју одлуку и обуставља поновни напад на Сребреницу. По обустављању напада 19. бирчанска бригада померена је на простор Слатина-Буџан, и преузела је дивизијску болницу од 20. бригаде. Са главним снагама контролисала је цесту Власеница-Зворник. Сутрадан је посела нове положаје и затварала правце Милићи-Нова Касаба и Милићи-Власеница. За то време непријатељ је интензивно вршио припреме за напад на јединице 27. дивизије, са циљем да их разбије и одбаци са овог подручја. Напад непријатеља почео је после подне 21. августа и то у три колоне. Једна моторизована колона дејствовала је правцем Братунац-Кравица-Нова Касаба-Милићи, друга колона на правцу Буџан-Рогач-Милићи, а трећа моторизована колона на правцу Сребреница-Милићи. Према његовим проценама, свака од ових колона била је јачине око 300 људи, па је штаб 27. дивизије закључио да непријатељ припрема окружење у циљу уништења његових јединица. Због тога је одлучио да се његове главне снаге (16. и 20. бригада) пребаце преко друма Сребреница-Мили-

¹⁴⁷ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 24-7.

¹⁴⁸ Зборник НОР, Том IV, књ. 30, док. бр. 143.

¹⁴⁹ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 24-7.

ћи. Правац од Касабе ка Милићима затварао је 1. батаљон 19. бригаде, а правац Сребреница-Милићи 2. батаљон 20. бригаде.

Због недовољне будности оба ова батаљона била су изненађена појавом непријатеља и одбачена од комуникације. Тако је непријатељ без веће борбе у 17. часова избио у рејон Милићи са оба правца дејства. У рејону Милићи дошло је до жестоке борбе између 2. и 3. батаљона 19. бригаде и снага непријатеља. У тој борби убијено је 7 и рањено 15 непријатељевих војника и уништен је један камион.¹⁵⁰

Први батаљон 19. бирчанске бригаде који је затварао правац од Нове Касабе продором снага непријатеља ка Милићима отсечен је од главнине бригаде и повукао се на простор Рајићи. У рејону Бобара дошао је у састав бригаде тек 30. августа. Други батаљон 19. бригаде из рејона Бакића извршио је покрет са дивизијском болницом преко Врсиња и разместио се у реону Поцепље. Да би избегао концентричан удар непријатеља, штаб 27. дивизије одлучио је да повуче јединице на масив Јавор планине, па је у том циљу упутио 16. муслиманску бригаду на простор Поцепља, са задатком да обезбеди излазак осталих јединица дивизије на тај простор. Цела 27. дивизија нашла се 23. августа на простору Придибеговина, Брложник, Кривача. По избијању на овај простор 19. бирчанска бригада је посела положаје у рејону Поцепља-Кривача и затварала правац код Црне Ријеке и Врсиња. Дивизија се на овој територији задржала до 26. августа. У том рејону значајнијих сукоба са непријатељем није било, па је то време искориштено за одмор и сређивање јединица после напорних борби и маршевања.¹⁵¹

Овај маневар немачко командовање је оценило као намеру 27. дивизије НОВЈ да се прабаци у Србију. Да би то спречило, упутила је 27. пук и један батаљон 28. пука 13. СС дивизије и два батаљона усташа са линије Полом-Заграђе. Истовремено су његова два батаљона запосели Каменик од Хан Пијеска до Жљебова, да спрече евентуални пробој 27. дивизије преко ове комуникације. Штаб дивизије за то време пратио је покрете непријатеља и када је уочио његове намере донео је одлуку да се дивизија пребаци у рејон Кусача-Црна Ријека, а са тог простора зависно од развоја ситуације да продужи покрет преко цесте Соколац-Власеница.¹⁵²

У време доношења ове одлуке штаб 27. дивизије није располагао подацима о покрету непријатеља на правцу Заградња-Црна Ријека, али је ради сигурности наредио 20. бригади да одмах упути један батаљон у село Кусаче, а са осталим деловима и дивизијском болницом крене увече у исти рејон. У то време дивизијску болницу обезбеђивао је 2. батаљон 19. бригаде, па је овом батаљону 26. августа наређено да у 17. часова са дивизијском болницом и интендантуром крене из Поцепља и пребаци се у рејон Кусаче. У току покрета, приликом пребацивања преко цесте Соколац-Власеница, батаљон је наишао на заседу непријатеља и после краће жестоке борбе успео да разбије и пребаци се преко цесте на простор Малог

¹⁵⁰ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рсг. бр. 24-7 и 4/28-103.

¹⁵¹ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, реб. бр. 24-7, стр. 2.

¹⁵² Зборник НОР, Том IV, кн>. 28, док. бр. 103, и кн>. 29, док. бр. 5.

Поља. Истог дана у 18 часова из Поцепља је кренуо штаб дивизије, дивизијска болница и две чете из 19. бирчанске бригаде у рејон Кусача. Ова колона се кретала под претпоставком да се у Кусачама већ налази један батаљон 20. бригаде. Међутим, штаб 20. бригаде није упутио тај батаљон, и када је колона са дивизијском болницом челом улазила у село Кусаче, изненада је била нападнута од стране непријатеља, који је из Црне Ријеке изашао на коту 1193. После краће и жестоке борбе због надмоћности непријатеља и изненадног дејства његових снага, делови 2. батаљона 19. бригаде са командантом и политичким комесаром бригаде повукли су се према Жепи (к. 1537), а један део назад ка Планама где се налазио штаб дивизије. У извештају штабу 3. корпуса, штаб 27. дивизије обавештава да се са овом колоном налази и командант 2. батаљона Светозар Вуковић Жарко. У овој борби је погинуло или нестало више рањеника и болесника који су се налазили у дивизијској болници, међу којима и секретар СКОЈ-а у бригади Видак Симеуновић, а заробљен је др Асим Чемерлић, начелник санитета 27. дивизије.

Дејство у долини Спрече

Крајем августа 3. корпус је од Врховног штаба добио задатак да на подручју Посавине, Семберије и Мајевике изведе офанзивна дејства са циљем чишћења овог простора од делова 13. СС Ханцар дивизије, четника и зеленог кадра. За извршење овог задатка штаб 3. корпуса је одредио 38. и 11. дивизију и Мачвански НОП одред. Одласком главнине снага 3. корпуса на подручје Власеница-Шековићи, остала је 27. дивизија која се, после пробоја преко цесте Хан Пијесак-Соколац, пребацила на подручје Бирча. Деведесетнаеста бирчанска бригада је по наређењу штаба 27. дивизије 28. августа 1944. године из Жепе преко Власенице са 3. батаљоном стигла у рејон Цикота. Први батаљон је раније остао, као што је поменуто, на ширем подручју Власеница-Бобари, а Други батаљон је на подручју Милан планине предао дивизијску болницу 16. муслиманској бригади и продужио преко Грабовице и Печана у састав бригаде. Тридесетог августа 19. бригада се у целини прикупила на простору: Бачковац, Столице, Бобари и Милановићи. Истог дана 2. батаљон је упућен на територију Спече. Сутрадан по наређењу штаба 3. корпуса, бригада је извршила покрет ка Спречи, са задатком да преузме положаје које је до тада држала 17. мајевичка бригада, разбије четнике и зеленокадровске групе на том подручју, затвори правце из долине Спрече према Дрињачи, прихвати тешке рањенике 17. мајевичке бригаде, које је требало по доласку дивизије предати у дивизијску болницу, а део снага да задржи у рејону Бачковац ради обезбеђења са правца Власенице.

По пристизању на ову територију бригада је посела положаје - Столице, Бачковац, Борогово и Ракино Брдо и затварала правце који из долине Спрече изводе ка Шековићима. Почетком септембра делови 27. СС пука, који су били у покрету из Зворника ка Тузли заједно са четницима извршили су напад у правцу села Осмаци-Ра-

кино Брдо. На овим иоложајима биле су јединице 2. батаљона 19. бригаде. После жестоке борбе батаљон је успео да заустави напад непријатеља, а затим противнападом одбаци његове снаге ка комуникацији Тузла-Зворник. У овој борби избачено је из строја 10 непријатељских војника и старешина.¹⁵³

Због покрета 13. СС дивизије у правцу Тузле и главнине четничког Мајевичког корпуса из долине Спрече у правцу Мајевце, штаб 27. дивизије је одлучио да главнином својих снага овлада долином Спрече и прекине саобраћај између Зворника и Тузле. Штабу 19. бригаде наређено је да 7. септембра изврши напад на четничке групе на простору Папраћа-Цапарде, разбије посаде непријатеља на друму Глумина-Цапарде-Осмаи, а затим да са два батаљона поседне положај у рејону Кусоње, к. 419, Цапарде, а један батаљон да задржи на положајима Борогово-Рудник и контролише друм Зворник-Цапарде. Шестанесту муслиманску бригаду штаб 27. дивизије је упутио на простор села Јелово Брдо-Голи Вис (тг. 452). Двадесету бригаду са главним снагама задржавао је у рејону Власеница-Дрињача, а један њен батаљон преузео је обезбеђење дивизијске болнице у селу Допасци.¹⁵⁴ У духу тога наређења, штаб 19. бригаде је одлучио да напад на четнике у рејону Папраћа-Матковац изведе у току ноћи 7/8. септембар. Напад је отпочео у 3. часа после пола ноћи. Бригада је после краће борбе разбила четнике, и када је прешла у гоњење са правца Булатовци уследила је интервенција делова 27. СС пука, 13. СС дивизије, који се налазио у покрету дуж комуникације Зворник-Тузла, а прешао је у напад са једном колоном у правцу села Осмаи, а са другом ка Голом Бреду.¹⁵⁵ Због продора снага непријатеља, штаб бригаде је наредио штабовима батаљона да повуку јединице и поседну положаје на линији Ракино Брдо-Сајтовићи-Пантелићи-Борогово и Видаковићи, а штаб бригаде са приштабским деловима разместио се у село Крушици. На овим положајима јединице бригаде су се задржале до 11. септембра. У току ноћи 11. септембра изведен је напад на Цапарде и то са два батаљона, а један батаљон демонстративно је дејествовао на четнике у Папраћи. У то време, на простору Папраће и Цапарди, налазило се око 700 четника из састава Папраћке и Спречанске четничке бригаде Мајевичког четничког корпуса. По пристизању на овај простор батаљони 19. бригаде су из покрета прешли у напад на четнике, и после краће али жестоке борбе четници су били принуђени на повлачење према Мајевци и Снагову. За време борбе убијено је 20 и рањено 60 четника. То је била још једна у низу победа 19. бирчанске бригаде. Сутрадан, 12. септембра, 1. батаљон је упућен у правцу Зворника са задатком да садејствује 20. бригади у нападу на Зворник. Главнина бригаде задржана је на ранијем положају, с тим што се штаб бригаде преместио у рејон села Мраморак.¹⁵⁶

Двадесета бригада је била на положајима Касаба-Власеница, а један батаљон је имала у селу Бечановићима. Са два батаљона је на-

¹⁵³ Зборник НОР, Том IV, књ. 28, док. бр. 103.

¹⁵⁴ Зборник НОР, Том IV, књ. 29, док. бр. 39.

¹⁵⁵ АВИИ, к. 111, рег. бр. 25-7.

¹⁵⁶ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 25-7.

Група бораца Аругог батаљона.

ступајући од Дрињаче у току ноћи 12/13. септембра, разбила непријатеља и ослободила Зворник, док је 1. батаљон 19. бригаде, који је био упућен за садејство, закаснио и није учествовао у ослобођењу Зворника, али је зато својим присуством на подручју Снагова везивао зеленокадровске и четничке снаге које нису могле интервенисати ка Зворнику. У то време је 16. муслиманска бригада била на простору села Осмака и Грачанице, и имала је задатак да политичким деловањем и борбом убрза процес распадања зеленог кадра у долини Спрече, у чему је имала запажене резултате, па је убрзо ослободила и Кладањ. После разбијања зеленог кадра на подручју Снагова и ослобађању овог подручја, штаб 19. бригаде је 15. септембра упутио 2. батаљон и извиђачку чету ка Зворнику. Тoga дана је око 700 четника нападао на јединице 20. бригаде које су се налазиле у Зворнику. Појавом јединица 19. бригаде преко Снагова, а и због одлучног отпора јединица 20. бригаде, четници су били принуђени да се повуку у правцу Китовнице и Међеђе. У току борбе убијено је око 50 четника и више рањено. Тако је 27. дивизија за релативно кратко време ослободила Кладањ, Власеницу, Зворник и добар део долине Дрине и Спрече. Постепено је преносила тежиште дејства ка Тузли. Амнестија врховног команданта НОВЈ маршала Тита издата 30. августа изазвала је расуло и масовни прелазак на страну НОВЈ војника из домобранских, зеленокардовских, четничких, легионарских и СС јединица (369. легионарске и 13. СС дивизије).¹⁵⁷ Због масовног осипања и расула 13. СС дивизије, командант 5. СС корпуса

¹⁵⁷ Зборник НОР, Том XII, књ. 4, док. бр. 127.

наредио је команданту 13. СС Ханцар дивизије да повуче делове дивизије из Тузле, без обзира на последице. То повлачење је извршено поподне 10. септембра на линију Бијељина-Брчко-Градачац.

Бригада у нападу за ослобођење Тузле

Повољан развој војне и политичке ситуације на подручју источне Босне и шире, омогућио је да штаб 3. корпуса убрза доношење одлуке за ослобођење Тузле, главног економског и политичко-административног центра у источној Босни. V Тузли је непријатељ тада имао 14. усташки пук, са око 2000 усташа и око 500 зеленокадроваца из састава 10. посадног пука. Ове снаге су углавном биле наоружане пушкама, мањим бројем аутоматског наоружања и са неколико минобацача. Ради одбране града непријатељ је посео Пискавицу, Којшино и Градину са северне стране, а са јужне Кужиће, Црвено Брдо и Илинчицу. Ове отпорне тачке били су још и раније добро фортификацијски уређене. V унутрашњости града били су израђени бункери и постављене препреке. Сем тога, на простору Пожарнице, Дубраве и Вуковића налазиле су се четничке и зеленокадровске јединице. Штаб 3. корпуса је 15. и 16. септембра после успешно изведене акције у долини Спрече, ослобађањем Кладња, Живиница, Зворника и Лукавца и рушења моста на реци Дрини одлучио да изврши напад на Тузлу. Према тој одлуци, на Тузлу је требало да напада 27. дивизија са простора Живинице, Пар села и друго, општим правцем Пар Село-Орашје-Илинчица-Тузла.

Тридесетосма дивизија, која се налазила код Модриче, добила је задатак да се са једном бригадом постави на простору Чанићи, Муслиманска Ораховица, ради обезбеђења правца од Добоја, а да са другом бригадом напада општим правцем Тисовац, Српска Липница, Којшино, обухватајући Пискавицу и Градину. Пошто је сазнао да су се делови 13. СС дивизије повукли из Тузле, штаб 27. дивизије одлучује да не чека долазак 38. дивизије,¹⁵⁸ него да изведе напад на Тузлу са две бригаде - 19. бирчанском и 16. муслиманском, а да 20. романијску ангажује за обезбеђење ових снага на правцу Горња Тузла-Пожарнице. Тузлански НОП одред требало је да поседне положаје западно од Букиња и да затвара правац са севера и запада (шема 3).¹⁵⁹ По пријему наређења, 19. бригада је 16. септембра са простора Горње Спрече са 1. и 3. батаљоном извршила покрет ка Тузли.

Други батаљон 19. бригаде, који се налазио у Зворнику, 16. септембра је био на маршу и у поподневним часовима пристигао је на простор Пар Села, где је одмах приступио припреми јединица за предстојећи напад на Тузлу. Сутрадан 17. септембра 1944. године у 5 часова, бригада је отпочела напад на Тузлу. Први и Трећи батаљон дејствовали су од села Вршана ка Тузли, а Други батаљон од Пар Села ка источном делу града. Одлучним нападом јединица и дејством бомбашких група спољна одбрана непријатеља је брзо раз-

¹⁵⁸ А. Бонлагић, н. д. стр. 259.

¹⁵⁹ Зборник НОР, Том IV, књ. 29, док. бр. 136 и књ. 30 док. бр. 30.

бијена. Његове снаге су се из уиоришта повлачиле у унутрашњост града уз велике губитке. Тако су јединице 19. бригаде за непуна два часа борбе извршиле продор у град и избиле ка железничкој станици. У том налету заробљено је око 100 непријатељевих војника и старешина и војна музика. Док се водила борба за ликвидацију утврђења у граду, заменик команданта бригаде Светозар Вуковић Жарко, са развијеном партизанском заставом уз пратњу заробљеног војног оркестра на челу, ишао је ка центру града. Народ је масовно излазио на улице и одушевљено поздрављао своје ослободиоце.¹⁶⁰

Шеснаеста муслиманска бригада је по разбијању непријатељеве посаде у упоришту Илинчица и Креки продужила дејство у град. Истог дана око 7 часова Тузла је била ослобођена. У то време 20. бригада без једног батаљона била је у покрету ка Симин Хану, где је пристигла у поподневним часовима. У исто време биле су у покрету и јединице 38. дивизије, али нису учествовале у борби за ослобођење града. Ослобођењем Тузле знатно је консолидована војнополитичка ситуација у источној Босни.

Тринаеста СС дивизија после шестомесечних борби са снагама Трећег и Дванаестог војвођанског корпуса, била је у фази распадања, а исто стање је било и код четника и зеленог кадра. Офан-

¹⁶⁰ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 26-7.

Борци бригаде: Сретко Савиновић, Андрија Марковић, Радо Марковић и Милош Борћих, Тузла 1944.

П&1емиш Обрад, Јаков Ребић и Лазар Тадић, Тузла, октобра 1944.

живним дејствима јединица НОВЈ у првој половини септембра проширена је слободна територија за пребацивање у Србију 11. дивизије.

У току шестомесечних борби позната по злу 13. СС дивизија заједно са домаћим издајницима опустошила је многа села на ширем подручју Бирча. Већ раније је напоменуто убијање жена, деце и старца по многим селима. Поред тога, ова дивизија је заједно са четницима Мајевичког корпуса убијала и непокретне рањенике који су се налазили у базама на подручју Бирча. Само на подручју Шековића, односно, ширег подручја Бирча, пронађено је и убијено њих око 600.¹⁶¹ Злочини непријатеља нанели су велики бол и пометњу код народа тих крајева, али и још већи презир и мржњу према непријатељу.

Мирко Остојић и Мишо Вокић

Да би учврстио постигнуту успех и проширио слободну територију после ослобођења Тузле, штаб 3. корпуса је наредио 27. дивизији да са својим главним снагама (19. и 20. бригада) затвори правац Брчко-Тузла, разбије четнике у рејону Пожарнице и оспособи и обезбеди аеродром код Осмака, а помоћним снагама (16. бригада) да се постави на простор Тузла-Букиње, са задатком да затвори правац од Добоја, организује гарнизону службу и врши мобилизацију бораца.¹⁶² Истом заповешћу наређено је 38. дивизији да се упути на Требаву и прихвати 28. славонску дивизију на њеном путу за Србију.

Штаб 27. дивизије је 18. септембра наредио 19. бригади да се пребаци у село Осмаке са задатком да обезбеди аеродром и дивизијску болницу која је у исто време требало да се пребаци у село Ракино Брдо. По пристизању у село Осмаке треба да успостави телефонску везу са Тузлом.

У Тузли је 19. бригада примила рањенике 38. дивизије, а у саставу колоне су били командант и политички комесар 3. корпуса

Јеша Перић, Тринаеста СС »Ханцар« дивизија и њен слом у источној Босни, Источна Босна у НОБ-у, књ. 2, стр. 601.

¹⁶² Зборник НОР, Том IV, књ. 29, док. бр. 81.

(Коста Нађ и Владо Поповић), који су одлазили у седиште Врховног штаба на Вис. У току покрета из Тузле, за непосредно обезбеђење колоне одређен је 2. батаљон којег су у рејону Пожарнице напали четници. Након краће борбе он их је одбацио, а затим продужио покрет ка селу Осмаци и без губитака извршио задатак. Први батаљон је по наређењу штаба бригаде 18. септембра из рејона Славиновића кренуо преко Пожарнице и Међаша ка селу Осмаци. У току покрета у рејону Пожарнице напали су га четници. После краћег ватреног окршаја, батаљон је одбацио четнике од комуникације и продужио покрет ка Тојшићима, али у рејону Тојшића је уследио изненадни напад зеленог кадра на колону Првог батаљона. После жестоке борбе, батаљон је успео да разбије зелени кадар и пребаци се у правцу Међаш-Вис тт. 452 и испод Голог виса пристигао је у село Ракино Брдо у састав главних снага бригаде. У току борбе на Међашу изгубљено је 11 пушака, 4 пушкомизрађеза, три аутомата и пет коња.¹⁶³

Дејства у долини Спрече и ослобођење Тузле септембра 1944.

Поред транспорта рањеника 19. бригада је обезбеђивала и пријем материјала и три дана чекала долазак авиона који су на аеродром у Осмацима стигли тек ноћу 21. и 22. септембра. У авионе је поред команданта и комесара 3. корпуса укрцано још 50 тешких рањеника. Ради обезбеђења аеродрома јединице 19. бригаде су поселе положаје у рејонима село Осмаци, Шехер, Матковац и Булатовци. На овим положајима бригада се задржала до 25. септембра. У току

¹⁶³ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 27-7.

Активисти НОП-а и борци бригаде на аеродрому у Осмацима.

боравка на овом простору, тачније, 21. септембра око 12 часова заменик команданта бригаде Жарко Вуковић Пуцар је са 2. батаљоном и извиђачком четом штаба бригаде у камионима кренуо за Зворник. У Зворнику се тада налазио комбиновани усташко-домобрански и зеленокадровски батаљон. Делови 19. бригаде су се укрцали у два камиона и један аутомобил, и у пола дана кренули су цестом према Зворнику. Обезбеђења непријатеља која су била истурена на прилазима ка Зворнику приметили су покрет камиона и јавила о томе посади у Зворнику. С обзиром да су борци у камионима били обучени у немачке униформе, обезбеђење непријатеља је схватило да се ради о Немцима који су »поново заузели Тузлу« и сада долазе у Зворник да и њих деблокирају. Тако су јединице 19. бригаде ушле у Зворник без борбе. Када су застале у Зворнику, око њих су се окупили непријатељеви војници да их поздраве. Међутим, када су борци извиђачке чете почели искапати из камиона, сви наоружани руским аутоматима и одмах почели да разоружавају непријатељеве војнике, тек тада су схватили да то нису Немци него партизани. Командант усташког батаљона у Зворнику је затечен у канцеларији где тражи податке од обезбеђења да му јаве чија је колона што долазу у Зворник. Тако је у овој веома смелој и значајној акцији без иједног нашег губитка заробљено 50 непријатељевих војника, један командант батаљона и неколико разних зликоваца. Заплењена су два митраљеза, један минобацач, 40 пушака, два аутомата и доста другог ратног материјала. Сутрадан, једна чета је допратила заробљене војнике у село Осмаке. Ови заробљеници су изјавили да желе да се укључе у састав јединица НОВЈ, што им је удовољено.

Једна чета је остала у Зворнику ради помоћи теренским радницима и активистима на организацији народне власти.¹⁶⁴

Моторизована колона у којој се налазила извиђачка чета и заменик команданта 19. бригаде Светозар Вуковић Жарко, који је био у кабини првог камиона, кренула је из Зворника 22. септембра у састав главнине бригаде. Приликом пролаза преко Цапарди наишла је на четничку заседу која се налазила у рејону Црни Врх. Са тог положаја четници су испалили неколико метака и том приликом тешко ранили у главу заменика команданта 19. бригаде Светозара Вуковића Жарка, који је сутрадан са Цапарди превезен у Тузлу у болницу, где је извршена операција и извађен му метак из главе. Операцију није могао издржати. Умро је и сахрањен у Тузли уз највише војне почести 1. октобра 1944. године. То је био велики губитак за 19. бригаду. Изгубила је једног од најхрабријих и најомиљенијих војних руководиоца. Он је преносио њену славу од првих дана формирања. Народ Спрече изгубио је човека у кога је имао неограничено поверење и са којим се поносио. Тај веома тужан догађај помутио је сјајан успех јединица 19. бригаде у акцији на Зворник.

На основу ранијег наређења штаба 3. корпуса, штаб 27. дивизије 24. септембра наредио је штабу 19. бирчанске бригаде да у тузланском базену разбије и ликвидира легију, зелени кадар и четнике, успостави и учврсти органе народне власти, попуни и среди јединице. По пријему овог наређења, бригада се са простора Горње Спрече пребацила на положај Пожарнице, Горње Тузле, Симин Хана, допратила дивизијску болницу до Дубрава и предала је 16. муслиманској бригади, а затим приступила чишћењу територије од четника и зеленокадроваца и радила на организацији и успостављању органа народне власти.¹⁶⁵

У овом периоду 19. бригада је нанела непријатељу знатне губтке и заробила око 170 његових војника и старешина, запленила два митраљеза, један минобацач, 40 пушака и 3 аутомата.

У тим борбама погинула су два и рањена четири борца а нестало је 11 пушака, 4 пушкомитраљеза, три аутомата и пет коња. По наређењу штаба дивизије бригада је 6. октобра дошла у Тузлу и као посадна јединица посела је спољна упоришта за одбрану града (Илинчицу, Градину, Креку и Букиње).¹⁶⁶

Истовремено, 20. романијска бригада упућена је у Власеницу. Намера штаба дивизије била је да ова бригада што пре избије на романијски простор, руши комуникацију Вишеград-Сарајево и врши мобилизацију људства на Романији. Шеснаеста муслиманска бригада била је у рејону Пожарнице и водила борбу са четницима, а истовремено спроводила ратну опрему из контингента савезничке пошиљке. Период боравака у Тузли 19. бригаде карактеристичан је по интензивном раду и деловању партијске и организације СКОЈ-а у бригади и на терену. Та активност одвијала се у циљу прихвата нових бораца и политичког рада са борцима који су се из састава непри-

АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 26-7, стр. 2. и Никола Андрић, н. чл., стр. 435.

¹⁶⁵ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 26-7.

¹⁶⁶ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 27-7.

јатељевих формација дошли у јединице НОВЈ. У кратком периоду требало је овим људима објаснити циљеве народноослободилачке борбе о којима нису много знали, отклањати лоше навике које су стекли у јединицама непријатеља, указати им какви међуљудски односи владају у јединицама НОВЈ, како се понашати према становништву и његовој имовини и слично. С друге стране, нашим борцима требало је објаснити да су ти људи били у заблуди и како да их прихвате, а истовремено развијати код њих будност у односу на сузбијање и деловање непријатеља у јединицама, па и на територији. Овај задатак партијска и организација СКОЈ-а бригаде веома успешно су обавиле.

У међувремену, штаб 27. дивизије је 12. октобра наредио штабу 19. бригаде да из Тузле према Зворнику и Шековићима, обезбеди пратњу пошилке Обласног НОО за источну Босну која је упућена народу попаљеног и опустошеног Бирча. За извршење овога задатка штаб је одредио 3. батаљон.¹⁶⁷

Истовремено је 16. муслиманској бригади, која се налазила у Осмацима наређено да један батаљон упутити ка Међашу у сусрет 3. батаљона ради прихвата и обезбеђења проласка транспорта. Тринаестог октобра у пратњи 3. батаљона 19. бригаде транспорт је кренуо према селу Осмаци. По избијању у рејон Пожарнице, четници су извршили напад на транспорт и 3. батаљон. После пристизања из Симин Хана једног батаљона 16. бригаде, извршен је противнапад на четнике који су одбачени од комуникације. Колона је, затим, наставила покрет ка Међашу у уверењу да се у том селу већ налази један батаљон 16. муслиманске бригаде. Међутим, тај батаљон није стигао у Међаш, јер је претходне ноћи учествовао у нападу на четнике у Папраћу. Када је транспорт у пратњи два батаљона из 19. и 16. бригаде пристигао у Међаш, развила се жестока борба. Зеленокадровци су напали колону са чела и бокова, а четници са леђа. Огорчена борба за одбрану транспорта вођена је неколико часова. Чувши ову борбу, штаб 16. бригаде је одмах упутити један батаљон ка Међашу, док је батаљон 16. бригаде пристигао до Међаша, четници, зелени кадар и поједини становници околних села опљачкали су један део транспорта.¹⁶⁸

У овој борби убијено је 14 и рањено 20 четника и зеленокадроваца, а из 3. батаљона 19. бригаде погинула су два и рањено девет бораца, а изгубљен је и део транспорта. Петанестог октобра 16. муслиманска бригада извршила је напад на Пожарницу и после краће борбе разбила је четнике, и том приликом запленила 30 волова које су четници дан пре отели од наше транспортне колоне.

Прославу дана ослобођења Београда 20. октобра, 19. бригада је дочекала у Тузли. Било је то велико славље, цели град и цело подручје Тузле било је у неописивом весељу, радовало се становништво и јединице 27. дивизије ослобођењу главног града земље. Славље је трајало читаву ноћ и сутрадан. Одржано је низ зборов, а у Живиницама је бригада дала приредбу за становништво.¹⁶⁹

¹⁶⁷ АВИИ, к. 111, рег. бр. 27-7.

¹⁶⁸ АВИИ, к. 111, рег. бр. 27-7.

¹⁶⁹ АВИИ, к. 111, рег. бр. 27-7.

Са прославе годишњице формирања бригаде, Тузла 1944. године

Спасо Мићић, замјеник команданта и Војо Ивановић Црногорац, командант бригаде

Бригада поново у борбама на Романији

Још 9. октобра Врховни штаб је наредио штабу 3. корпуса да што темељитије поруши комуникације у источној Босни ради спречавања покрета делова групе армија Е са простора Санџака и Метохије ка западу и северу. Штаб 3. корпуса је одлучио да се за извршење тог задатка 27. дивизија упуту на Романију и да поруши комуникације које од Вишеграда воде ка Сарајеву. Она је ради тога прво упутила 20. и 16. бригаду, а 19. бригаду задржала на простору

*Борци бригаде: Бошко Мићановић,
Араго Мелезовић и Гаврило Перишић,
Тузла, октобра 1944.*

визије је наредио штабу 19. бригаде да заузме положаје на Црвеним стијенама са главним снагама, а са помоћним снагама да руши кому-

никацију према Сокоцу. После краће организације марша штаб бригаде је наредио покрет у правцу Црвених стијена.¹⁷¹

У то време положаје на Црвеним стијенама држао је један батаљон 1. усташке бригаде. На њих је 19. бригада напала из покрета и после краће борбе из заузела, и с делом снага затварала правац према Сокоцу, ког су усташе претвориле у снажно упориште. У току борбе убијено је четворо усташа и више рањено, заплењено шест пушака, 3000 метака и један радио-апарат.

У овој борби командант 1. усташког здруга у свом извештају пише: »Партизани су 27. октобра у јачини од три бригаде напали на наше постаје у Романији, посада се пред далеко надмоћнијим непријатељем после краће борбе морала повући«. (шема 4).

¹⁷⁰ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 27-7.

¹⁷¹ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 27-7.

Око 10 часова 28. октобра непријатељ је извршио напад на Црвене стијене и то са новопристиглим 3. батаљоном 1. усташке бригаде. Усташе су нападале са два правца, од Мокрог и од Пала, уз подршку батерије артиљерије и минобацача. Жестока борба се водила цели дан. Обострано су се смењивали јуриши и положји су прелазили из руке у руку. У касним поподневним часовима, због снажног притиска непријатеља, јединице 19. бригаде су се повукле са тих положаја, а у току ноћи и сутрадан вршиле су нове снажне нападе на непријатеља, не знајући за његова појачања од два усташка батаљона која су пристигла из Сарајева. У јутарњим часовима 29. октобра бригада се повукла на положаје Добра вода, Велики Врх, Чукарица. Због непрекидног маршовања и сталних борби, јединице бригаде су биле уморне и исцрпљене.¹⁷²

Тога дана 19. бригада је била у покрету ка новим положајима, осим 1. батаљона, који је нешто касније стигао код штаба бригаде и имао задатак да обезбеђује штаб бригаде, бригадну болницу и комору, сем коморе 2. батаљона која је била удаљена од рејона размештаја штаба бригаде око 2 км. Овај батаљон је претходне ноћи у току борбе у Црвеним стијенама имао највеће губитке, нарочито у нижем командном кадру. У то време, командант овог батаљона капетан Арслан Готовушић, налазио се у болници, пошто је био рањен на Пожарници, а заменик команданта био је на официрском курсу, тако да је дужност штаба батаљона обављало привремено руководство. Ово привремено руководство није организовало потпуно обезбеђење штаба бригаде, бригадне болнице и коморе, па ни својих јединица. Иако су штаб бригаде и приштабски делови били размештени у једној ували добро пошумљеној, којој нису водили никакви путеви чак ни пешачки, главнина 2. усташког батаљона са правца Соколца 30. октобра 1944. године, прикривено је прошла између батаљона и око 12 часова директно напала на штаб бригаде, бригадну болницу и комору, као и на јединице 1. батаљона које су биле потпуно изненађене. Приличан број људства овога батаљона затечен је на спавању. То је непријатељ максимално искористио. Оно што је и данас нејасно јесте како је усташка колона без лутања директно ишла на штаб бригаде, иако се километар и по до два од тога рејона на отвореном простору налазила комора и кухиња 2. батаљона 19. бригаде. Онако како се кретала колона усташа преко пропланка који се добро видео са положаја 2. батаљона, могло се закључити да их је водио човек који је добро знао где је размештен штаб бригаде. Тим више ако се има у виду да је један број бивших припадника СС јединица претходне ноћи дезертирао из тог рејона, а налазио се у саставу пратећих јединица бригаде.

У рејону размештаја штаба бригаде и приштабских делова настала је жестока борба прса у прса за одбрану бригадне болнице. Други и Трећи батаљон, који су били удаљени од места догађаја километар и по до два, одмах су кренули према рејону борби али је она за болницу била брзо завршена. Иако је непријатељ брзо разбијен по пристизању тих батаљона, он је до њиховог доласка поубијао

¹⁷² АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 27-7.

непокретне рањенике, већи део бораца бригадне коморе и расуо и уништио бригадну архиву и други материјал.¹⁷³ Био је то страشان приказ.

Тако је 19. бригада скупо платила небудност и несавесност појединаца. У тој борби јуначки је погинула Рава Јанковић Минић, референт санитета бригаде. Била је неустрашиви борац од првог дана устанка, прекаљена у борбама које је водила 6. источnobосанска бригада. Често пута је Рава на челу бомбаша јуришала на бункере. И овог пута је покосила аутоматом неколико усташа који су лежали недалеко од њеног мртвог тела. Била је омиљени друг и пријатељ, борац и старешина 19. бригаде, знала је у тешким и напорним маршевима узети пушкомитраљез и одменити друга у ношењу. За њу није било несавладивих препрека и због тога су је сви припадници 19. бригаде ценили и волели. У овој борби такође су дали своје животе командир чете Будимир Тодоровић, храбри пушкомитраљезац Милорад Лукић Теник родом из Добрића код Шековића и седам рањеника који су се налазили у бригадној болници. Поред тога, рањено је 12 другова и другарица, а нестало је око 60, углавном новомобилисаних са подручја Тузле. Од овога броја неки су се касније прикључили бригади, а 15 их је изостало у току покрета бригаде од Тузле ка Црвеним стијенама.¹⁷⁴

О тежини борбе на Црвеним стијенама најбоље говоре подаци да је бригада у тим борбама за четири дана и ноћи имала 30 погинулих и 46 лакше и теже рањених другова и другарица. Непријатељ је, такође, у овим борбама имао велике губитке, око 120 рањених и преко 50 погинулих војника и старешина. Због тога случаја штаб 27. дивизије одлучује да одустане од напада на Соколац који је требало да изведе 19. и 20. бригада, а штабу 19. бригаде због небудности упућена је критика и вођена расправа у штабу дивизије и штабовима бригаде ради поуке. После тешких борби на Црвеним стијенама, бригада је посела положаје на простору Сијерци, Кусача, Парижевићи.¹⁷⁵ У овом рејону вршено је сређивање јединица и припреме за нове задатке. У рејону Парижевића 2. батаљон 19. бригаде је 1. новембра садејствовао 20. бригади у спречавању продора непријатеља са правца Соколца ка Рогатици. После жестоке борбе и противнапада непријатељ је уз осетне губитке одбачен ка Сокоцу. Међутим, непријатељ је настојао да по сваку цену продре у Рогатицу, одбаци јединице 27. дивизије од комуникације и обезбеди саобраћај између Вишеграда-Рогатице и Сарајева. У том циљу ангажовао је два ојачана батаљона 1. усташке бригаде са задатком да обезбеде пребацивање 42. мостовне јединице 5. СС корпуса. Ова јединица требало је да се из Сарајева преко Соколца пребаци до Рогатице и Вишеграда ради успостављања мостовних и скелних прелаза преко Дрине.¹⁷⁶

Сутрадан, 2. новембра, 1. усташка бригада из Соколца заједно са Немцима у јачини око 1000 људи, две хаубице, четвора оклопна

¹⁷³ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 27-7. и Никола Андрић н. чл., стр. 436.

¹⁷⁴ Зборник НОР, Том IV, књ. 30, док. бр. 90.

¹⁷⁵ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 27-7.

¹⁷⁶ Зборник НОР, Том IV, књ. 33, док. бр. 166.

кола и 60 камиона, кренула је у напад у правцу Рогатице. За обезбеђење моторизоване колоне упућене су јаке побочнице у правцу Витња и Рабара. На овим положајима тада се налазио само један батаљон 20. бригаде, а 19. бригада је била на положајима Парижевићи, Струмићи, Шенковићи, са једним батаљоном у рејону села Кула. Главнина 19. бригаде имала је задатак да штити бок јединица 27. дивизије са правца Соколца. Шеснаеста муслиманска бригада требало је да поседне и упорно брани положаје Ковањ-Гучево пред Рогатицом.

На положајима Витњ-Рабар, где је вођена борба готово целог дана, батаљон 20. бригаде у садејству са јединицама 19. бригаде, које су дејствовале на правцу Кула-Дебело Брдо, успели су да зауставе напад непријатеља и да задрже положаје до пада мрака. Тек предвече, непријатељ је преко Хан Стијеница и Рудина продро ка Ковњу. На овим положајима дочекан је снажном ватром јединица 16. бригаде. Истовремено, батаљони 19. и 20. бригаде вршили су стални бочни притисак са јужне и северне стране друма. Међутим, после пола ноћи 3. новембра, непријатељ успева да одбаци делове 16. бригаде са положаја Ковањ и избије у Рогатицу.¹⁷⁷

Када је непријатељ продро у Рогатицу, штаб 27. дивизије 4. новембра 1944. године је донео одлуку да 19. бригада поседне положаје на линији Шековићи, Парижевићи, Смртићи, 16. бригада на линији Гучево, Шаторовићи, а 20. бригада на линији Враголови, Сочице, Крамер Село. Све три бригаде имале су задатак да затворе правце од Соколца и Вишеграда, врше притисак на Рогатицу и руше комуникацију Вишеград, Рогатица, Соколац.

У јутарњим часовима 5. новембра 1944. године, са правца Соколца ка Рогатици, појавила се моторизована колона непријатеља јачине око 15 камиона и 200 усташа. Јединице 19. бригаде држале су положаје у рејону Стрмићи, Парижевићи, Млаћ, Кула. Други батаљон, који је запосео положај у рејону Куле, по пристизању колоне непријатеља отворио је снажну ватру и после краће жестоке борбе избацио је из строја око 40 непријатељевих војника и старешина (од тога 20 погинулих), а уништена су четири камиона, и заробљен је један војник, заплењен пушкомитраљез и друга војна опрема. На овим положајима јединице 19. бригаде задржале су се до 16. новембра, рушиле комуникацију Соколац-Рогатица и бочно дејствовале на колоне непријатеља.¹⁷⁸

Седмог новембра, поводом дана октобарске револуције, одржана је централна прослава у селу Долови и на положајима бригада. На овој прослави из сваке бригаде учествовала је по једна комбинована чета и народ са ширег подручја Романије и представници Бирча. О значају октобарске револуције, о борбама и успесима наших јединица и напредовању савезничких армија на појединим фронтovima, говорили су Перо Косорић, Милош Зекић, Грујо Новаковић и представници војнопозадинских народних власти, као и представници омладине Бирча и Романије.

¹⁷⁷ Исто, док. бр. 168, и АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр.31-7.

¹⁷⁸ Зборник НОР, Том IV, књ. 30, док. бр. 80.

У току ноћи 9/10. новембра 1. батаљон је извршио напад на четнике у рејону села Озерковићи-Неправдићи, и том приликом је заробљено 5 четника и заплењено 5 пушака и нешто муниције. Истог дана, упућена је једна чета да прати дивизијску болницу у Власеници.

Сутрадан 6. новембра, од Соколца ка Рогатици поново креће колоне непријатеља са око 60 камиона у пратњи побочница јачине око 150 војника који су се кретали лево и десно од цесте. У рејону Крамер-Села са десном побочницом сукобио се један батаљон 20. бригаде, а у рејону Рабра са левом побочницом сукобио се један батаљон 19. бригаде. Борба на овим положајима трајала је преко три часа, али због недовољног садејства између батаљона 19. и 20. бригаде, непријатељ успева да се пробије ка Рогатици. У току борбе убијено је 15. и рањено око 20 непријатељских војника.¹⁷⁴

Борбе на друму Вишеград - Соколац

Немачка борбена група ЈЕРЛЕН састава 3 пука, 2 железничка батаљона и 2 ПА батерије, делови српске државне страже (недићевци) и Руски заштитни корпус (белогардејци), борбени ешелони команде група армија Е, борбена група ФУРМАН и тврђавски пионирски штаб бр. 2.100 имали су задатак да отворе правац Вишеград-Соколац-Сарајево.¹⁸⁰ Предњи делови групе ШОЈЕРЛЕН избили су 11. новембра у Вишеград и ухватили везу са 7. СС допунским батаљоном, који је стављен под команду штаба те групе. Припреме непријатеља за покрет према Соколку и Подроманији трајале су до 14. новембра. Када је сазнао за долазак јаким непријатељских снага, штаб 27. дивизије одлучио је да целу дивизију постави бочно у односу на комуникацију Вишеград-Сарајево и организовањем заседа на повољним положајима дуж комуникације све до Соколца, да напада колону непријатеља, наноси им губитке и спречава продор.

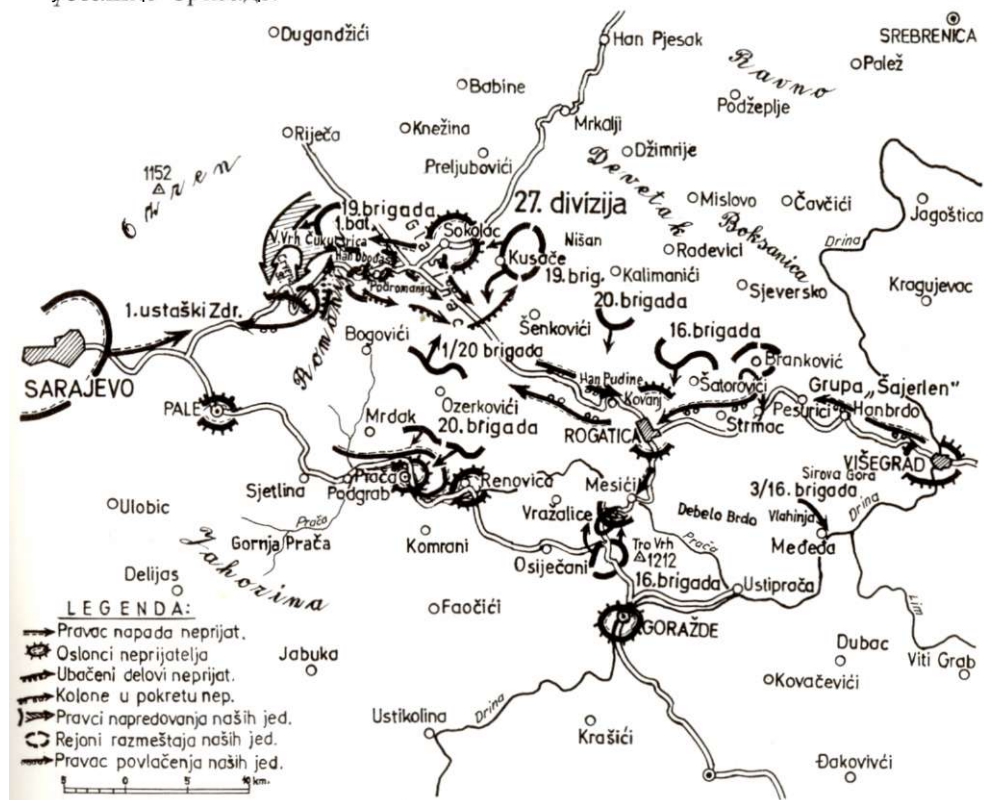
У јутарњим часовима 14. новембра из Вишеграда је кренула претходница борбене групе ШОЈЕРЛЕН, која је после тешких борби уз појачање и снажну подршку артиљерије успела тек 15. новембра у поподневним часовима да потисне од комуникације јединице 16. бригаде и избије у Рогатицу. За сво то време јединице 19. бригаде успешно су спречавале испаде непријатеља из Соколца и рушиле комуникацију Соколац-Рогатица, док су 20. бригада и један батаљон 16. бригаде активно дејствовали према Рогатици и онемогућили интервенцију непријатеља ка Вишеграду.

Када је непријатељ продро у Рогатицу, штаб 27. дивизије је 16. новембра издао нову заповест према којој је 19. бригада са два батаљона запосела положаје Парижевићи, Кула, Рабар, а са једним батаљоном рејон Боровска и Караула. Двадесета бригада са главним снагама (три батаљона) се поставила на положај на линији село Враголови, Маловићи и Крамер-Село, а један батаљон ове бригаде и један батаљон 16. бригаде посели су положаје у селу Караула и Гу-

¹⁷⁹ Зборник НОР, Том ХП/4, прилог 2, стр. 11, 62-7.

¹⁸⁰ Зборник НОР, Том IV, књ. 30, док. бр. 80

чево. Изјутра 17. новембра, предњи делови борбене групе Шојерлен кренули су из Рогатице ка Соколку уз јака бочна обезбеђења лево и десно од пута. Истовремено, из Соколца и Подроманије у сусрет снагама која су се пробијале од Рогатице, кретали су се делови 1. усташке бригаде.¹⁸¹

Борбе на друму Вишеград - Соколац

Јединице 19. бригаде успешно су се супротстављале усташким снагама које су нападале са правца Соколца. У исто време, жестоку борбу водиле су 20. и 16. бригаде ради спречавања продора непријатеља који је надирео од Рогатице. Сутрадан, непријатељ је обновио напад и после жестоке борбе, увече 18. новембра, успео је да избије у рејон Ковањ (6 км северозападно од Рогатице). Због исцрпљености јединица у свакодневним борбама, штаб 27. дивизије одлучује да се у току ноћи 18/19. новембра обуставе дејства. У јутарњим часовима 19. новембра требало је да се изврши општи напад на непријатеља, с тим што је 19. бригада и даље задржана на ранијим (главним снагама) а помоћним (један батаљон) држао је положаје у рејону Стјеница. После жестоке борбе на овим положајима, батаљони 19. бригаде успевају да одбаце снаге непријатеља на Хан Рудинама. Док су

¹⁸¹ Зборник НОР, Том XII, књ. 4, прилог 1, стр. 1038.

јединице 20. и 16. бригаде успеле да збаце његове снаге са положаја Брековик, Средница, изнад Хан Рудина. Око 10 часова истог дана штаб 27. дивизије наредио је штабовима бригаде да се колона непријатеља која продире од Рогатице поново нападне у 18 часова.¹⁸²

За овај напад било је предвиђено седам батаљона; један из 19. бригаде, два из 16. бригаде и четири батаљона 20. бригаде. За избегавање правца од Соколца ангажована су два батаљона 19. бригаде. У нападу на непријатеља све јединице 27. дивизије прешле су из непосредног додира и избациле његове снаге са околних висова и местимично избиле на цесту, али кад су Немци добили појачање из Рогатице око 10 часова 20. новембра, и уз снажну подршку артиљерије кренули су у напад и успели да одбаце јединице дивизије од комуникације. Међутим, око подне истог дана, на захтев штаба 3. корпуса и Врховног штаба НОВЈ, савезничка авијација је бомбардовала Рогатицу и колону непријатеља између Хан Рудина и Хан Стјеница, али и поред тога непријатељ је око 17 часова истог дана извршио пробој и у току ноћи 20/21. кретао се ка Сокоцу. Дејство савезничке авијације по колонама непријатеља било је и прво непосредно садејство јединицама НОВЈ, посебно 27. дивизије у разбијању и уништавању непријатеља, иако није било планирано. Дводневно савезничко узастопно бомбардовање немачких колона, присилило је Немце да покрете својих јединица изводе претежно ноћу, а у току дана да користе слабу видљивост. Овакво кретање-маршевање немачких колона окалшало је јединицама 27. дивизије да им изненадним ноћним нападима наносе губитке.

У 3 часа 24. новембра 19. бригада је организовала заседу у рејону Рудине, где је јаком ватром дочекала колону непријатеља која се кретала са правца Рогатице. Жестока борба вођена је до 7 часова, када је непријатељ са правца Соколца напао положаје јединица бригаде у рејону Парижевићи, Дебело Брдо и Црни Врх, настојећи да по сваку цену овлада овим положајима.

Жестока борба вођена је целог дана, положаји су неколико пута прелазили из руке у руку. Увече 24. новембра, јединице 19. бригаде противнападом успеле су да одбаце непријатеља ка Сокоцу и том приликом је убијено 35 и рањено преко 50 непријатељевих војника. Деветнаеста бригада је у овој борби имала 6 погинулих и 10 рањених другова.¹⁸³

Непријатељ је 25. новембра поново напао са правца Рогатице, Подроманије и од Соколца са јачим снагама на исте положаје 19. бригаде. У току напада, успева му да овлада Дебелим бродом, али је предвече у одлучном противнападу јединица 19. бригаде одбачен са ових положаја и бригада је поново успоставила контролу над овом комуникацијом. У току борбе убијено је 16 војника, заробљен један и више рањено, заплењен један аутомат, пет пушака и 2000 метака.¹⁸⁴

Ради успешнијег супротстављања непријатељу, штаб 27. дивизије одлучује да формира ударну групу батаљона из састава 16. и 20.

¹⁸² Зборник НОР, Том IV, књ. 30, док. бр. 101.

¹⁸³ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 33-7.

¹⁸⁴ Зборник НОР, Том IV, књ. 30, док. бр. 90.

бригаде, и да еа овом групиом 28. и 29. новембра у рејону Бан брдо организује заседу. Ударном групом командовао је командант дивизије Милош Зекић. Она је нанела тешке губитке непријатељу, запленила знатне количине наоружања и уништила око 186 возила.¹⁸⁵

Непријатељ је по сваку цену настојао да што боље оспособи и обезбеди комуникацију за саобраћај. Међутим, својим мањим деловима јединице 27. дивизије су га онемогућавале у тој намери. Тако је 29. новембра 2. батаљон 19. бригаде организовао заседу у ширем рејону Куле, сачекао моторизовану колону непријатеља и у жестокој, али краткој борби нанео јој велике губитке. Убијено је око 40 непријатељевих војника и старешина и више рањено, спаљено 5 камиона и заплењено нешто војне опреме и наоружања.¹⁸⁶

Главне снаге 19. бригаде (1. и 3. батаљона) биле су у покрету преко Соколовића и Мркаља, ка комуникацији Соколац-Власеница, са задатком да изврше напад на колону непријатеља и открију намере његових јединица које су 25. новембра упућене из састава 11. ваздухопловне пешадијске дивизије из Соколца према Хан Пијеску. У Сокоцу су тада биле концентрисане јединице моторизоване борбене групе 11. ваздухопловно-пољске дивизије под називом Граф која је у своме саставу имала две пуковске борбене групе. Борбене групе Скендервег и борбену групу Ајзеле. Ове снаге су имале задатак да изврше пробој на правцу Соколац-Власеница-Дрињача-Зворник и по спајању са снагама у Зворнику поседну леву обалу Дрине, прихвате трупе са десне обале и спрече пребацивање јединица НОВЈ из Србије у источну Босну. Да би задржао продор борбене групе Граф, штаб 27. дивизије је одлучио да 19. и 20. бригаду оријентише према друму Соколац - Власеница. Тако је 27. дивизија почетком децембра била борбено ангажована на врло широком подручју. Штаб 19. бригаде је 29. новембра упутио два батаљона да поседну положаје Кличковац, Бурђићи, Бабина Пољана, а један батаљон на Крамић.

Истог дана, од Соколца према Власеници, око 10 часова 1. децембра кретала се колона непријатеља, која је наишла на заседу једног батаљона 19. бригаде, који је држао положаје на Крамићу и дочекао ову колону непријатеља снажном ватром. После краће али жестоке борбе батаљон је разбио непријатеља, који је имао 30 мртвих и рањених војника, уништени су му камион и мотоцикл, а заплењен пушкомитраљез, 10 пушака, 15 ручних бомби, и 100 комплекта војничке опреме. После ове борбе, 19. бригада се пребацила на шири простор Мркаља. Благовремено је откривена колона Немаца која се кретала у правцу Власенице. Штаб бригаде је одлучио да се нападне у току дана (2. децембра) у рејону Ружина вода. Време је било веома лоше, хладно, а густа магла ограничавала је видљивост на неколико метара, а земљиште пошумљено. Све је то омогућило да јединице прикривено стигну на простор Ружина Вода. Њихов изненадан и одлучан јуриш збунио је толико Немце да нису пружили организован отпор. У овој акцији 19. бригада је убила 35 неприја-

¹⁸⁵ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 33-7.

¹⁸⁶ ИСТО.

тељевих војника и старешина и више ранила. У току борбе рањена су 4 борца из 2. батаљона, међу којима је било и храбри пушкомитраљезац Италијан Гвидо.¹⁸⁷

Међутим, ти и други продори нису могли зауставити борбену групу ГРАФ да 2. децембра избије у Власеницу, а 6. децембра у рејон Дрињача, где је борбена група Скендербег образовала фронт северно и јужно од Зворника.¹⁸⁸

После ових напорних и свакодневних борби, јединице 19. бирчанске бригаде разместили су се у рејонима Тукови, Подомар, и организовале заседу и то: два батаљона на положајима Орловина к. 1190 - Караула - Хан - Митровићи. У овом рејону бригада се, углавном, сређивала и вршила припреме јединица за нове задатке. Седмог децембра јединице 19. бригаде, по наређењу штаба дивизије пребациле су се и разместили на простор Милетићи, Кршеви, Сијерци и Маргетићи, са основним задатком сређивања јединица и контроле комуникације Соколац-Хан Пијесак. Двадесета бригада била је у рејону Понор, Милошићи, Озерковићи и Неправдићи, и дејствовала на комуникацију Црвене стијене-Подроманија. Она је своје тешке рањенике предала болници 19. бригаде која их је касније упутила у дивизијску болницу.

Борбе против нетиничке групе Драже Михаиловића

У другој половини октобра 1944. године четничке снаге Драже Михаиловића, Недића и Љотића, под ударцима јединица НОВЈ, уз велике губитке, биле су присиљене да се повуку на простор Санџака, а крајем новембра концентрисале су се на подручје горњег Подриња (Горажде, Чајниче, Фоча, Калиновик и северне падине Јахорине).

Те четничке снаге, сврстане у шест група корпуса, имале су заједно са четничким јединицама из Санџака и југоисточне Босне и из Херцеговине око 20000 људи.¹⁸⁹ Основни војно-политички разлози који су претходили повлачењу и концентрацији четничких снага на поменутом подручју, могу се, у најкраћем, свести на следеће чиниоце: четничкој врховној команди било је јасно да повлачењем немачких снага са територије Србије и других подручја, они не могу опстати, и да ће бити разбијени ударом јединица НОВ и ПОЈ, друго, ранији покушај четничког руководства да са балистима у Албанији постигну споразум и да на простору Албаније и Црне Горе сачекају искрцавање савезничких снага је пропао. Због тога им је једино преосало да се заједно са Немцима и уз њихову помоћ пробију ка северозападу. Сходно постигнутом споразуму између четничке врховне команде и команде групе армија Е, главнина четничких снага из горњег Подриња требало је, заједно са немачким снагама, да крене према северу. За остварење свога главног циља четничка врховна команда тражила је ослонац у немачким снагама, а пошто су и не-

¹⁸⁷ ВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 33-7.

¹⁸⁸ Зборник НОР, Том 12/4, прилог 2, стр. 1190.

¹⁸⁹ Зборник НОР, Том IV, књ. 31, стр. 238-9, напомена 6.

мачке снаге биле у врло тешком оперативно-стратегијском положају, то је Немцима одговарало да четничке јединице, као и све друге квислиншке формације у датој ситуацији искористе и тиме олакшају свој положај. Због тога су крајњи циљ и тренутни интерес обе стране били идентични. Четници су се у току повлачења ослањали на немачке снаге и снабдевали муницијом, а за узврат су своја дејства усмеравали према плановима немачке команде.

Прве борбе са овом четничком групацијом јединице 27. дивизије почеле су 8. децембра на простору Понор, Миошићи. Четничка група, корпус »Горске гарде«, наступала је од Гучева у две колоне, према положајима које је држала 16. муслиманска бригада. Предвече је избила и запосела положаје у рејону Велики Ком, Пресјека, и Ступин До. Штаб 27. дивизије је одлучио да у току ноћи 8/9. децембра изврши напад на ову четничку групацију и то са 16. и 20. бригадом, а 19. бригада задржи у резерви. Борба за ове положаје вођена је целу ноћ, али без успеха. Четници су се задржали на положају.¹⁹⁰

Четници су нападе изводили дању и без обзира на жртве фронтално по ешелонима нападали, проширујући стално фронт увођењем нових снага. Рано ујутро 9. децембра 1944. године, они су увођењем резерви пошли у општи напад, дуж целог фронта одбране јединице 27. дивизије. У жестокој борби која је вођена целог дана, четници су успели да на широком фронту помере јединице 27. дивизије и крајем дана све њене снаге нашле су се у линијском распореду. На десном крилу борбеног поретка 27. дивизије у рејону Копито налазила се 20. бригада у центру, 19. бригада на положајима Мандра - Клечковац, а на левом крилу 16. бригада.¹⁹¹

Увече 9. децембра штаб дивизије доноси одлуку да 19. бригаду задржи на дотадашњим положајима, а 16. и 20. бригаду извуче испред удара надмоћнијих снага четника. Затим, ослоном на падине Деветака да застави њихов напад. Штабу 19. бригаде наређено је да ноћу 10/11. децембра изврши напад на четнике у рејону Селишта, а 16. бригада да пређе у општи напад на целом одсеку одбране. Обе бригаде отпочеле су напад после пола ноћи. Деветнаеста бригада је изненадним и одлучним дејством разбила четнике у рејону Селишта, нанела им знатне губитке, а затим посела раније положаје за одбрану.¹⁹²

Шеснаеста бригада делимично је успела у нападу, јер је непријатељ на њеном правцу брзо реаговао, увео у борбу свежје снаге и отпочео продор на небрањеним правцима Деветака лево од 16. бригаде, и на тај начин обухватно дејствовао у односу на леви бок јединице 27. дивизије. На сектору одбране 19. бригаде четници су прешли у напад око 8 часова 11. децембра, а нападу њихових ешелона претходиле су артиљеријске и минобацачке ватре, које су трајале 10-15 минута, а затим на знак трубе кренуо је у напад први борбени ешелон, а иза њега на 200 до 250 метара кретао се други. С обзиром да је у то време дубина снега била око 30 цм, то је кретање четнич-

¹⁹⁰ АВИИ, Фонд НОП-а, к. 112, рег. бр. 10-4; Зборник НОР, Том IV, кн., 31, док. бр. 47.

¹⁹¹ АВИИ, Фонд НОБ, к. 111, рег. бр. 18/47-22.

¹⁹² Зборник НОР, Том IV, кн. 31, док. бр. 146, стр. 718.

ких ешелона било веома сиоро. Тако су јединице 19. бригаде снажним и организованом ватром релативно брзо проређивале први четнички ешелон, због чега је настало комешање у четничким редовима, али су они без обзира на губитке одмах увели у борбу други ешелон и још више успорили напад. Тек око 12 часова, појавило се неколико немачких авиона, који су вршили непосредну подршку четничким снагама у нападу, дејствујући при томе митраљеском ватром и бацајући свежењеве бомби по положајима јединица 27. дивизије. Том приликом је тешко рањена једна другарица при штабу 19. бригаде, која је на путу до бригадне болнице подлегла ранама. Борба са четницима трајала је целог дана. У току одбране јединице 19. бригаде избациле су из строја 43 четника, од тога је убијено 18 а рањено 25.

Међутим, четници су успели да изврше пробој преко Деветака у правцу Брестоваче и Џимрија, због чега је штаб 27. дивизије 19. бригаду пребацио на простор Мркаља, где је посела положила на простору Струмица, Врхови, Паљике и Градина, а један батаљон оријентисала је на комуникацију Крам, Хан Пијесак и према Џимријама.¹⁹³

На ширем простору Мркаља, бригада се задржала до 12. децембра и имала је задатак да заједно са 20. бригадом спречава продор непријатеља преко Деветака и од Копита и Кошуте преко Жљебова, с тим што је 19. бригада требало да дејствује са источне стране друма Соколац - Власеница, а 20. бригада са западне стране.

У то време, у Џимријама се налазила једна четничка група, која се осећала комотно с обзиром на присуство јаким четничким снагама на романијском простору. Штаб 19. бригаде је одлучио да у току ноћи 12/13. децембра са два батаљона изврши напад на четнике. Оба батаљона су у току ноћи прикривено избила ка Џимријама и одлучним нападом после краће борбе разбила ову четничку групу. Убијено је 15 и рањено 20 четника, заплењено 2 пушкомитраљеза, 10 пушака и 4 коња.¹⁹⁴

Тринаестог децембра бригада је из рејона Мркаља упућена на простор Мало Поље, Бабина Пољана, Црна Ријека. На овом простору задржала се до 16. децембра. Пошто није било значајнијих борби, то време је искориштено за сређивање јединица и одмор. Поред тога одржани су састанци по четама и батаљонима и јединице су припремане за нове задатке, а вршено је и извиђање и прикупљање података о покретима непријатеља.

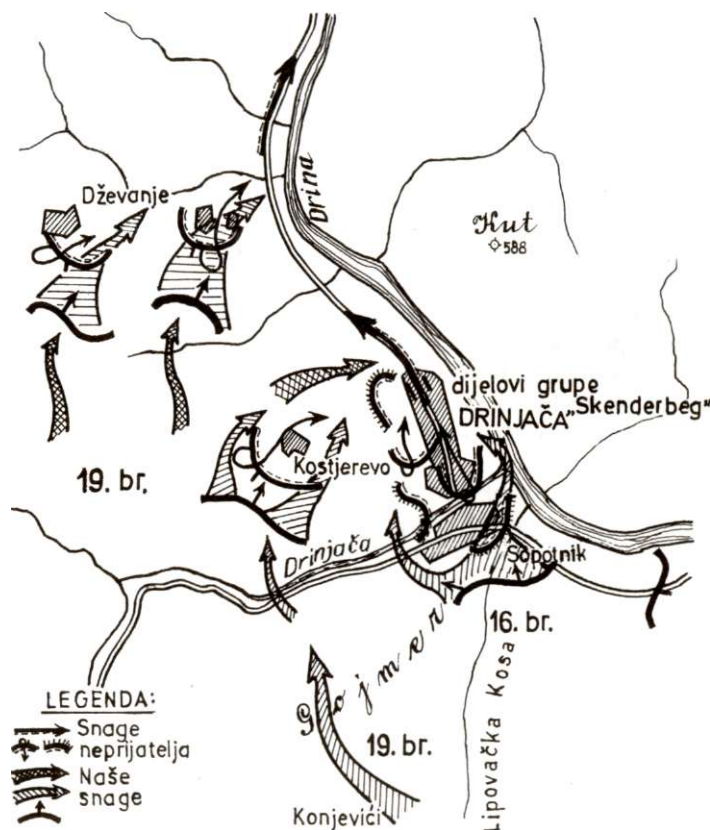
Разбијање делова борбене групе »Скендербег« у Арињачи

Средином децембра у Дрињачи су се налазили делови пуковске борбене групе »Скендербег«, који су имали задатак да обезбеде мостобран за повлачење немачких снага према Зворнику, Бијељини и даље ка северу. У исто време, снаге Драже Михаиловића избиле су

¹⁹³ Зборник НОР, Том IV, књ. 31, док. бр. 46.

¹⁹⁴ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 18/49-22 и к. 1112, А, рег. бр. 10-4.

на простор Соколовпћи-Мркаљи и показале тенденцију продора преко Власенице, ради спајања са немачким снагама у Дрињачи. Штаб 3. корпуса је пратио покрете немачких снага на правцу Ужице-Љубовија, Дрињача-Зворник, које су ишле ради ојачања одбране немачких снага у Срему, које су угрожавале јединице прве армијске групе НОВЈ продором према Винковцима и Вуковару. Због тога је

Уништење «Скендербег» групе у Дрињачи 18. и 19. децембра 1944

Врховни штаб 14. децембра наредио штабу 3. корпуса да овлада комуникацијом у доњем току реке Дрине и помогне прелазак јединица Јужне оперативне групе дивизија НОВЈ преко Дрине. Пошто је на фронту код Зворника била ангажована главнина 38. дивизије, штаб 3. корпуса је одлучио да за разбијање непријатеља у Дрињачи и Зворнику ангажује главне снаге 27. и 38. дивизије. У духу тог наређења, штаб 27. дивизије ангажује 19. и 16. бригаду за разбијање непријатеља у Дрињачи, а 20. бригаду задржава у рејону Хан Пијесак-Мало Поље, ради спречавања продора четника. Седамнаестог децембра штаб 19. бригаде упутио је 1. батаљон према Дрињачи да прикупи податке о јачини и распореду непријатеља у том месту, а

истог дана у 6 часова изјутра бригада је кренула из рејона Црна Ријека преко Власенице, Нове Касабе, Побуђа и Коњовића.¹⁹⁵

Шеснаеста бригада маршевала је правцем Поцепље, Штендра-Нурићи-Омол-Копривно-Побруђе. Обе бригаде су на време стигле у полазне рејоне за напад. У Дрињачи се тада налазио један батаљон 21. СС пука »Скендербег«, који је имао око 300 људи. Први батаљон 19. бригаде стигао је нешто раније у село Лијешањ, али није ухватио везу са Сребреничким одредом, па је после пола ноћи сам кренуо преко Костјерева у напад на Дрињачу. Ујутро 18. децембра, у Костјереву се развила жестока борба са деловима батаљона »Скендербег«. Први батаљон је успевао да присили непријатеља на повлачење и избије на периферију насеља, где је заустављен, па је морао целог дана водити борбу у непосредном додиру. Јединице 16. бригаде у 3 часа 19. децембра су делом прегазили Дрињачу, а делом се пребациле преко моста на леву обалу, а јединице 19. бригаде у исто време су нападале преко села Бевања и угрозиле отступницу јединица батаљона »Скендербег« према Зворнику. Непријатељ је осетивши то, почео са извлачењем својих снага, а јединице 16. и 19. бригаде су предузеле гоњење и после два километра 1. батаљон 19. бригаде и 3. батаљон 16. бригаде гонили су непријатеља све до Зворника. То је омогућило да се јединице 14. корпуса НОВЈ несметано пребаце из Србије у источну Босну и садејствују 38. дивизију у борби код Зворника.

У борби за ослобођење Дрињаче и разбијање непријатеља, значајан допринос дао је и Сребренички НОП одред, који је добро познавао овај терен, распоред и груписање снага непријатеља. Колико је за Немце било важно одржати одбрану Дрињаче, најбоље се види из следећих података. Они су у овој борби изгубили 80 војника и старешина (од тога 70 погинулих и 10 заробљених). Само 19. бригада убила је 45 и заробила 10 Немаца, а заплена је знатна количина наоружања и војне опреме. Из јединица 19. бригаде погинуло је 5 и рањено 8 бораца, а међу погинулима су били Мирко Николетић, политички комесар првог батаљона, неустрашиви борац и незабораван друг, Јозо Андрун, обавештајни официр бригаде био је тешко рањен у овој борби и убрзо је умро.¹⁹⁶

За јединице НОВЈ борба за ослобођење Дрињаче заједно са борбом за ослобођење Зворника коју је водила 38. дивизија и делови 14. корпуса била је од крупног оперативног значаја. Ослобођењем ових места и запоседањем долине Дрине од Дрињаче до Зворника битно су утицали на развој ситуације у источној Босни, и јединице НОВЈ су се могле несметано пребацивати на том одсеку из Србије преко Дрине, а четничка групација морала је одустати од продора у Србију. Све је то утицало да немачке и четничке команде мењају своје текуће оперативне планове.¹⁹⁷

За то време је- 20. бригада активном одбраном покушала да успори даљи продор четника. Међутим, они су осетили извлачење

¹⁹⁵ Зборник НОР, Том IV, књ. 32, док. бр. 88, и књ. 31, док. бр. 62.

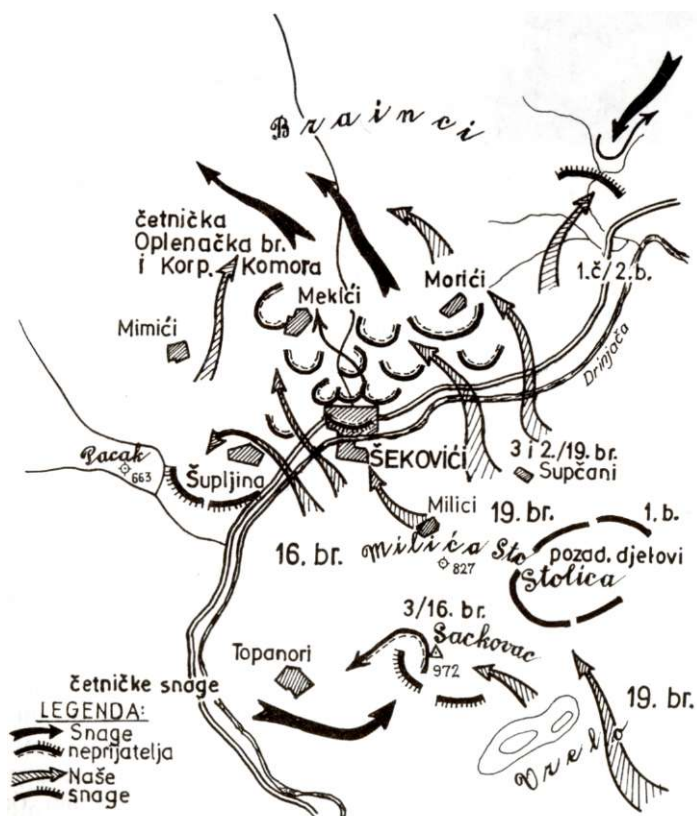
¹⁹⁶ Зборник НОР, Том IV, књ. 31, док. бр. 83.

¹⁹⁷ АВИИ, Фонд НОП, к. 111, рег. бр. 38-7.

главнине 27. дивизије, па су 16. децембра обновили напад и већ наредног дана заузели Власеницу, а преко Шековића и Папраћа избили у долину Спрече, и даље према Мајевици.

Бригада у нападу на четнике у Шековићима

Због продора четничких снага у Бирач, штаб 3. корпуса наредио је штабу 27. дивизије да се одмах по заузимању Дрињаче главнина дивизије орјентише ка Шековићима. Истовремено, под командом дивизије ставио је Сребренички и Кладањски НОП одред, као и Бирчанско војно подручје. Штаб 27. дивизије 20. децембра наредио је 19. и 16. бригади да изврше напад на четнике у рејону Шековићи, с тим што је 19. бригади придат Сребренички НОП одред.^{197a}

Напад на четнике у Шековићима 22. децембра 1944. стр.

Обе бригаде су усиљеним маршем 21/22. децембра кренуле у правцу Шековића. Деветнаеста бригада је из рејона Нова Касаба узела своје тешке рањенике и заједно са Сребреничким НОП одредом

^{197a} исто Зборник НОР, Том IV, књ. 31, док. бр. 83.

Чланови ОК SKOJ-а за Биран: сједе: Петко Плазачић, Радивоје Видаковић, Небојша Спасојевић и Сакиб Хациомеровић; стоје: Хазим Хасић и Бурџија Кајмаковић, Зворника 1944.

маршовала правцем Метаљка-Милановићи-Столица, а 16. бригада правцем Нова Касаба-Рашића Гај-Бачковац. У зору 22. децембра бригаде су избиле на маршевски циљ. Штабови бригада су брзо донели одлуку за напад. Штабовима батаљона издато је усмено наређење за напад на четнике, а усаглашено је и садејство између бригада.¹⁹⁸

Штаб 19. бригаде ангажовао је за напад на четнике два батаљона, а једну чету из 2. батаљона орјентисао је ка пећини испод Шековића која је имала задатак да спречи евентуалну бочну интервенцију четника са тог правца. Један батаљон из 16. бригаде ангажован је за обезбеђење са правца Власенице.

Други батаљон 19. бригаде нападао је преко Дрињаче северније од моста испод села Сучана, а Трећи батаљон у захвату моста и јужније од њега, док је лево нападала 16. бригада. Штабови батаљона и команде чета добро су познавале овај терен. Распоред непријатеља добро се видио у долини реке Дрињаче, јер је било на стотине ватри око којих су се налазили четници, а обезбеђење им је било постављено само на мосту и северно за 150 метара од моста на обали Дрињаче. У рејону села Сучани наређења штабова батаљона брзо су пренета борцима и одмах је почело спуштање јединица ка обали Дрињаче. Време је било веома хладно, па је основну препреку представљала хладна и дубока река Дрињача коју је требало прећи газом.

Када је отпочело спуштање ка обали Дрињаче на релативно малој заравни, поред Дрињаче у Шековићима било је размештено на

¹⁹⁸ Никола Андрић, н. чл., стр. 439-440.

стотину разних кола и коњских запрега. У тој ситуацији колоне јединица 19. бригаде јачине до чете, спустиле су се ка обали без задржавања и у виду ланца прелазиле Дрињачу и тек када су прве десетине избиле на супротну обалу, четници су отворили ватру, али је то било касно, прелаз је настављен без задржавања, а одлучан јуриш првих делова збунио је четнике, настало је право расуло. Тако су јединице 19. и 16. бригаде довеле ову четничку групацију у положај да нису били у стању, нити су имали времена да пруже било какав организован отпор. Убрзо иза леђа наших јединица у долини Дрињаче остала је целокупна четничка комора. Било је ту на стотине коњских запрега, кола натоварених разним материјалом, муницијом, санитарским материјалом и другом ратном опремом, чак и Недићевим парама. Разбијене четничке групе бежале су без пружања било каквог организованог отпора. У току гоњења четника било је примера да су безглавно бежали не знајући куда, па су многи упали у колоне наших јединица 2. и 3. батаљона, и предавали им се.¹⁹⁹

У овој борби је разбијена четничка Опленачка бригада, једна од најбољих бригада Калабићевог корпуса. Заробљена је цела комора и одсечен Тимочки четнички корпус, који се налазио у заштитници прве групе четничких корпуса.

У току борби на подручју Шековића 19. и 16. бригада су заробиле 60 четника, а погинуло је и рањено око 50, заплењено је 15 митраљеза, један минобацач, 21 кола муниције, санитарског материјала, преко 100 кола разне друге војне опреме. У извештају команданта групе корпуса »Горске гарде«, који упућује четничкој врховној команди, каже се: »Јуче сам вам јавио за комору, комора ми је сва пропала, као и доста људства, после борбе од 10 сати на живот и смрт, а напала их је 27. дивизија у самом Шековићу. Авалци били удаљени 3 км. па нису спасили. Злочин! После ове катастрофе не знам шта да радим, јер су ми два најбоља батаљона пропала као и много муниције«...²⁰⁰

Штаб трећег корпуса је борбу 19. и 16. бригаде против четника у Шековићима касније оценио као преломни моменат у борби за уништење четничке групације која је надирала према Тузли. По разбијању четника у Шековићима, штаб 27. дивизије од штаба 3. корпуса 23. децембра је добио задатак да са главним снагама разбије и по могућности уништи четничку групу која се кретала од Кладња ка Ступарима, а са помоћним снагама одбаци ка Романији одсечену заштитницу прве четничке групе, уколико не буде могуће да се и она разбије и уништи. По пријему овога наређења, штаб 27. дивизије је наредио 19. бирчанској и 17. мајевичкој бригади 38. дивизије, која је привремено стављена под његову команду, да се 23/24. децембра изјутра поставе на правац Кладањ-Ступари и да нападима разбије другу четничку групацију на простору Јелачићи-Ноћајевићи. Десну четничку колону која је са источне стране надирала према Тузли, сачињавали су: Прва група четничких корпуса, Расинско-топличка, Млавско-смелеревска и група корпуса »Горске гарде« са 3. дивизи-

¹⁹⁹ Зборник НОР, Том IV, књ. 31. док. бр. 146 и Никола Андрић, н. чл., стр. 439-440.

²⁰⁰ Зборник НОР, Том, IV, књ. 31, стр. 385.

јом Српске државне страже. Ова група је требало да овлада линијом Липовица-Г. Петровиће-Јегинев Луг. Док је лева четничка колона, у којој је био четнички српски ударни корпус (СДС) без 3. дивизије, са Власинском и Козјачком бригадом Јужноморавског корпуса, нападала преко Живиница ка Љубачама. Три бригаде Јужноморавског корпуса у садејству са Кладањском четничком бригадом требало је да избију на линију Пурачић и ту да ухвате везу са четницима Озренског корпуса. Све ове четничке снаге требало је са поменуте линије 25. децембра да продуже напад ка Тузли и концентричним дејством да разбију јединице НОВЈ и заузму Тузлу.²⁰¹

У духу наређења штаба 27. дивизије, а ради разбијања и уништења леве четничке колоне обе бригаде (19. и 17. бригада) пребациле су се на овај простор 25. децембра у 6 часова, с тим што је 17. бригада била у селима Зукићи и Насеоци. Изјутра 25. децембра у 6 часова извршили су напад на четнике у рејону Мајдан и Јошје.

Деветнаеста бригада је делом снага штитила дивизијске болнице 27. и 38. дивизије у селу Својат, а 25. децембра обезбеђење дивизијских болница преузео је Сребренички одред, па је и овај батаљон 19. бригаде, који се налазио у обезбеђењу болнице, истог дана уведен у борбу.

На овом простору се тада налазила 2. дивизија Српског четничког корпуса, тј. Недићеве - Српске државне страже. Жестока борба са снагама ове дивизије вођена је целог дана, а у поподневним часовима четници су успели да уз велике губитке овладају селом Ноћајевићи. У току борбе убијено је 130 четника и 80 рањено. Међу погинулима је и командант 2. четничке дивизије пуковник Драгутин Редић. Бригада је у овој борби имала 12 погинулих и 21 рањеног друга и другарицу.²⁰²

За то време 20. бригада је водила жестоке борбе са разбијеним четничким корпусом набацујући га према јединицама 23. српске дивизије НОВЈ, која је у то време стигла на простор Цапарде-Папраћа-Каменица. Шеснаеста бригада је првобитно била постављена на простор Брајинци-Шековићи-Јавор, а 26. децембра била је у покрету ка Бурђеву и Симин Хану. Тог дана штаб 27. дивизије је одлучио да све три бригаде пребаци на простор Бедино, Брњица, Вишћа и Бурђевик, ради разбијања четника који су са југа надирали ка Тузли. У духу наређења штаба 27. дивизије од 27. децембра, 19. бригада је 28. децембра извршила напад главним снагама на четнике у рејону Бедино, Брњица, а позадинске делове задржала је у рејону Насеоци, Глагојевићи, Матијевићи, обезбеђујући их делом снага.²⁰³

После жестоке борбе успела је да разбије делове 2. дивизије четничког српског корпуса и присилила ову дивизију да се неорганизовано повлачи уз велике губитке. У току борбе убијено је 30 и рањено 25 четника, међу којима је био тешко рањен и командант 2. четничке дивизије, који је два дана пре постављен на ту дужност. Тако је 19. бригада, поред осталог, за ова два дана избацила из стро-

²⁰¹ Зборник НОР, Том IV, књ. 31, док. бр. 101.

²⁰² Зборник НОР, Том IV, књ. 31, док. бр. 108.

²⁰³ И с т о

Пионири Бирна преносе рањенике

ја два четничка команданта исте дивизије. Шеснаеста бригада је у рејону Живинице водила огорчене борбе са деловима разбијених четничких корпуса, а 20. бригада је гонила четнике који су се повлачили преко Оцака и Вишће.

По разбијању и протеривању четничких снага, 19. бригада је 30. децембра по наређењу штаба дивизије пребацила на простор Љубаче-Хусино, ради сређивања и попуне јединица новим борцима. У јануару је извршена попуна бригаде борцима који су мобилисани на подручју Србије, и формиран је Четврти батаљон у саставу бригаде. За команданта батаљона постављен је Рајко Јаћимовић, за политичког комесара Здравко Перић из Зворника, за референта санитета Азубица Јаћимовић. Због изванредних успеха које је бригада постигла у борбама против немачких снага и четника, заједно са осталим јединицама 27. дивизије у току друге половине новембра и децембра, штаб 27. дивизије примио је заповест штаба Трећег корпуса од 29. децембра у којој штаб корпуса поред осталих јединица 27. дивизије, одаје признање и захвалност 19. бирчанској бригади на челу са командантом бригаде мајором Војом Ивановићем Црногорцем, и политичким комесаром бригаде Николом Андрићем.²⁰⁴

Боравак на подручју Тузле бригада је искористила за рад са новим борцима, одржани су четни и батаљонски састанци и састанци партијске и организације СКОЈ. Поред осталог, разматрано је и питање прихвата и рада са новим борцима који су дошли из Србије.

²⁰⁴ Зборник НОР, Том IV, књ. 31, док. бр. 142, стр. 695-696.

Бригада у борби са деловима групе Армија »Е«

После успешних борби против четничких снага, јединице 27. дивизије на ширем подручју Тузле налазиле су се на сређивању и попуни с мобилисаним борцима из Србије и одмору. За то време Немци су из Соколца упутили 963. тврђавску бригаду према Власеници. Пошто заузме то место, требало је да продре у Зворник и успостави везу са деловима 34. армијског корпуса у рејону Бијељине. Међутим, због активности јаких снага НОВЈ на овом подручју, немачка команда била је приморана да ову бригаду ангажује за одбрану Власенице, а делом снаге и за обезбеђење комуникације Соколац-Власеница.²⁰⁵

Почетком јануара штаб 27. дивизије добио је наређење од штаба 3. корпуса да део снага упути ка Власеници ради одбацивања непријатеља ка југу.²⁰⁶

За извршење тога задатка одређена је 20. бригада која је, по избијању у рејон Цикота, прикупила податке о непријатељу и установила да се у Власеници налазе јаке снаге Немаца које су организовале кружну одбрану места и задржале обезбеђења на друму Хан Пијесак-Власеница, Штаб 3. корпуса је после пријема ових података наредио штабу 27. дивизије да се цела дивизија пребаци ка Власеници и изврши напад на непријатеља, разбију његове снаге и да их натера на повлачење ка југу. У исто време, штаб 14. корпуса НОВЈ, по наређењу штаба 2. армије, оријентише према Власеници своје две дивизије (45. и 25. дивизију). Четрдесетпета дивизија је упућена правцем Зворник-Власеница, а 25 дивизија правцем Шековићи-Власеница.

По наређењу штаба 27. дивизије, 19. бригада је 4. јануара у 12 часова извршила покрет према Власеници и преноћила у рејону Башиговци и Д. Лукавица. Сутрадан се пребацила и посела положаје на простору Г. Допасци, Тупанари, Бетањ и Трново. У овом рејону задржала се до 8 часова 5. јануара. Двадесета бригада је била на ранијим положајима у рејону Цикота, а 16. бригада разместила се на линији Селиште, Добрић, Корјен.

Још у току покрета јединица 27. дивизије ка Власеници, 45. дивизија 14. корпуса је извршила напад на Власеницу, али је дочекана снажном и организованом ватром Немаца. Жестока борба је вођена неколико часова у којој су јединице 45. дивизије и поред одлучног напада биле заустављене и принуђене да се врате на полазне положаје.

Деветнаеста бригада је у рејону Трново добила задатак од штаба 27. дивизије да заједно са једним ојачаним батаљоном 16. бригаде и 20. бригадом у току ноћи 8/9. јануара изврши напад на Власеницу. Она је на основу тога наређења нападала на правцу Грабовица - Кик - Власенице. Двадесета бригада је нападала општим правцем Цикоте - Власеница, с тим што је главне снаге оријентисала ка Орловачи. Батаљон 16. бригаде ојачан топовским оделењем нападао је на

²⁰⁵ Зборник НОР, Том IV, књ. 32, док. бр. 71.

²⁰⁶ Зборник НОР, Том IV, књ. 32, док. бр. 27.

правцу Шековићи-Власеница. Напад на Власеницу отпочео је у 2 часа после пола ноћи. Дванаеста бригада је нападала са три батаљона на утврђене положаје на Кику и после жестоке борбе успела је да збаци делове непријатеља са Кика и делимично Виселца, а 1. и 2. чета четвртог батаљона да у јутарњима часовима продре у град. У исто време на правцу напада батаљона 16. бригаде уведен је у борбу и део снага 45. дивизије, али због жестоког отпора непријатеља и притиска његових снага, све три бригаде су се 9. јануара у 7 часова повукле на раније положаје.²⁰⁷

8. I. 1949. Brigada se nalazila na prostoru Grabovica - Solakovina. U toka dana nije bilo sukoba sa neprijateljem. Radilo se na održavanju jedinica.
Polikom - major Komandant - major
Božićević

9. I. 1949. U 2 sata noći između 8 i 9. I. 1949. izvršen je napad na neprijatelja - Hrvate i Mađare. Sukob sa 16. bataljonom i to na frontu koji je bio i visok. Poslije žestoke borbe osladati smo neprijatelja na položajima Kik i delimično na položajima Viselec. Jedna i po četa odabrana od 16. bataljona bila je prodrta u grad. U 4 sata ujutro Brigada se formirala na starom prostoru. U ovom trenutku imali smo garnizone od 4 metra i 2 ranjena. Neprijatelj je ostao na položajima od 4 metra i 2 ranjena. Brigada se u trenutku
Polikom - major Komandant - major
Božićević

(Božo Ukončević - упротопај)

Из бригадног дневника

У току борбе убијено је 11 и рањено 8 немачких војника, а 19. бригада је имала 4 погинула и три рањена борца.

После овог напада, штаб 3. корпуса је наредио штабу 27. дивизије да главнину својих снага пребаци на простор Плоча, Хан Пијесак, Крама, да овлада комуникацијом Соколац-Власеница, одсече непријатељев гарнизон у Власеници, а део снага да упути у сребренички крај ради снабдевања храном. Јединице 14. корпуса НОВЈ продужиле су напад на непријатеља.²⁰⁸

У духу тога наређења, штаб 27. дивизије упутио је 19. и 20. бригаду на простор Малог Поља, Јапаге, Берковина, Мркаља, Џимрије, са задатком да овладају непријатељевим упориштем на друму Плоча-Крам, а 16. бригаду у сребренички крај.

²⁰⁷ Зборник НОР, Том IV, књ. 32, док. бр. 71.

²⁰⁸ АВИИ, Фонд НОП, к. 1112, рег. бр. 2-11, Никола Андрић, н. чл. стр. 440.

У периоду од 10. до 12. јануара, 19. бригада разместила се у рејон Мало Поље, Јапаге, Берковина, а 20. бригада на простор Мркаљи-Цимрије. Сутрадан, 19. бригада је водила жестоку борбу са снагама непријатеља у рејонима Хан Пијесак к. 1129 и Горњим Чапорима. После петочасовне борбе непријатељ се повукао ка Хан Пијеску и Краљевом (партизанском) Пољу. У току борбе непријатељ је имао знатне губитке у живој сили, а уништена су и два аутомобила. Бригада није имала губитака. У току ноћи 14. јануара штаб бригаде је одлучио да изврши напад на непријатељево упориште у рејону Краљево (партизанско) Поље. Ово упориште је било добро фортификацијски урађено, а бранило га је око 150 Немаца. Напад је трајао пуних пет часова. Немци су се упорно бранили и одбијали одлучне јурише јединица 19. бригаде, а у јеку најжешћих борби са правца Власенице појавиле су се нове снаге непријатеља које су ишле у помоћ том упоришту. Оне су уз снажну подршку артиљерије приморале јединице 19. бригаде да се повуку на раније положаје. У току борбе убијено је 25 Немаца и више је рањено, заплењено је 3000 метака, 10 пари ципела и нешто војне опреме. У исто време, 20. бригада нападала је непријатеља у рејону Крам, али без успеха.²⁰⁹

У току ноћи 15/16. јануара, 19. бригада поново врши напад на непријатељево упориште у Краљевом (партизанском пољу). Жестока борба вођена је у току ноћи и сутрадан. Дејством батаљонских бомбашких група и одлучним јуришима јединица 19. бригаде, снаге непријатеља су после вишечасовне борбе разбијене, заплијењен је један магацин, уништено пет камиона, а од наоружања заплењен је један шарац, четири пушке, 4000 метака и друга војна опрема.

Око 12 часова 16. јануара са простора Соколац-Равна Романије покренута је 22. немачка дивизија чији су предњи делови продри ка Хан Пијеску и истог дана спојили се у том рејону са деловима 963. тврђавске бригаде, затим су продужили дејство ка Власеници и 17. јануара избили у Власеницу, спојили се са главном 963. бригадом, деблокирали њене окружене јединице, чиме је први део задатка 22. немачке дивизије био завршен.

Сталним нападима на посаде непријатеља дуж комуникације Соколац-Власеница, јединице 19. и 20. бригаде нанеле су знатне губитке 963. тврђавској бригади и присиле предње одреде 22. немачке пешадијске дивизије да југозападно од села Мркаљ прећу привремено у одбрану. У првој половини јануара, 19. и 20. бригада у захвату комуникације Соколац-Власенице убиле су око 135 и раниле преко 150 непријатељевих војника и старешина. Деветнаеста бригада је у овим борбама запленила један митраљез, 7000 метака, два аутомата, 15 пушака, уништила 6 камиона и запалила два магацина непријатеља.²¹⁰

Бригада је у овим борбама имала 10 погинулих и 53 рањена друга и другарице, а када је заузела упориште Краљево Поље привремено је пресекла комуникацију Соколац-Власеница и онемогућила саобраћај снагама непријатеља, што је приморало Немце да неколи-

²⁰⁹ Зборник НОР, Том IV, књ. 32, док. бр. 50.

²¹⁰ Зборник НОР, Том IV, књ. 33, док. бр. 119.

ко пута покушају да нападима одбаце јединице бригаде од комуникације, али су ти покушаји били без успеха.

Борбе и маневри јединица 19. бригаде на овом простору извођене су у веома отежаним условима, по дубоком снегу и хладноћи, у slabим смештајним условима, уз нередовну исхрану, у сталним покретима, а уз то се појавио и пегави тифус у јединицама. Терен на коме је бригада дејствовала био је у току офанзиве непријатеља потпуно опустошен, што је још више компликовало ионако тешке услове. У тродневним борбама са деловима 22. немачке дивизије на правцу Соколац-Власеница, јединице 27. дивизије нанеле су непријатељу велике губитке, али и поред тога прва борбена група 22. немачке дивизије успела је да одбаци делове 25. и 27. дивизије од комуникације, и да 19. јануара продре у Власеницу, успостави везу са 963. тврђавском бригадом и прошири спољну одбрану Власенице. По избијању у рејон Власенице, 22. немачка дивизија је предузела 23. јануара продор преко Дрињаче ка Зворнику. С обзиром на то да на правцу Власеница-Кладањ-Тузла у то време није било наших јачих снага, а постојала је могућност да сва дивизија крене преко Кладња према Тузли, на тај правац премештене су 19. и 20. бригада.²¹¹ Штаб дивизије је наредио 16. бригади да се са простора Сребренице упути у Жепу, а после тога на Мало Поље и да офанзивно дејствује на колоне непријатеља на друму Соколац-Власеница.

Из рејона села Тодоровићи и Јапаге, 19. бригада је у току ноћи 23/24. јануара усиљеним маршом преко Милан планине стигла у рејон Грабовица. Ту је посела положаје на простору Брдо, Крушевина, Мишар и Грабовица, и организовала заседу у правцу Власенице. Око 10 часова непријатељ је извршио напад на положаје 2. батаљона који га је зауставио и противнападом одбацио ка Власеници. У току борбе избачено је из строја 10 непријатељевих војника и старешина.²¹²

У исто време 24. јануара жестоку борбу водиле су јединице 25. српске дивизије са снагама 22. немачке дивизије и 963. тврђавске бригаде, које су надирале ка Дрињачи. Поред одлучног отпора и активних дејстава јединица 25. дивизије НОВЈ, непријатељ је успео да 27. јануара избије у Дрињачу.

После продора непријатеља ка Дрињачи, штаб 19. бригаде је одлучио да са два батаљона изврши напад на Власеницу у току ноћи 27/28. јануара. Напад је отпочео око 10 часова увече 27. јануара. Борба са Немцима вођена је све до 3 часа ујутро. Немци су се упорно бранили у упориштима, и због лоших временских услова и неповољног земљишта, оба батаљона 19. бригаде су се повукла на раније положаје. После пола ноћи 28. јануара 1945. године, уведен је у борбу и 4. батаљон ојачан једном четом 2. батаљона. Овај батаљон је нападао на упориште Кик и Козју равн. Борба је вођена до 4 часа ујутро 28. јануара. И поред одлучног напада јединица 19. бригаде, непријатељ је успео да задржи брањене објекте и одбаци јединице 19. бригаде на раније положаје. У овој борби погинула су 4 и рањено 14 бораца.

²¹¹ АВИИ, фонд НОП, к. 1111, рег. бр. 27-8.

²¹² Зборник НОР, том IV, књ. 32, док. бр. 8794, и књ. 33, док. бр. 6.

После неуспелог напада на Власеницу, бригада се разместила на простору Грабовице и делом снага затварала правац од Власенице ка Шековићима и Кладњу, а 4. фебруара поново је са два батаљона извршила напад на упориште Кик, али без успеха. Тако је бригада све до 8. фебруара безуспешно покушавала да потисне непријатеља из Власенице. Осмог фебруара је поново извршен напад на Власеницу са два батаљона. Овога пута батаљони су брзим и одлучним дејством разбили заштитне делове 22. немачке дивизије и ослободили Власеницу. Штаб бригаде је један батаљон задржао у Власеници са задатком да обезбеђује делове бригаде који су размештени у Власеници и да спроводи храну за остале јединице.²¹³

Први батаљон упућен је на правац Рајићи-Нова Касаба са задатком да гони заштитне делове 22. дивизије. Трећи батаљон је 10. фебруара упућен ка Краљевом (партизанском пољу), и 11. фебруара избио је на Хан Поглед, где се сукобио са деловима непријатеља и после краће борбе одбацио их ка Соколцу. Сутрадан је ка Хан Пијеску упућен и 4. батаљон, а одмах затим и 2. батаљон. Тако је 19. бригада до 12. фебруара била дуж комуникације Нова Касаба, Власеница, Хан Пијесак, Мркаљи. Дванаестог фебруара један батаљон је пребачен у село Кусаче, а један у Соколовиће. Оваквим распоредом на широком фронту од Касабе до Мркаља, бригада је контролисала правце Соколац-Власеница, а истовремено вршила извићање правца Вишеград-Сарајево. Први батаљон, који је из Власенице упућен за гоњење непријатеља у правцу Нова Касаба-Зворник, привремено је стављен под команду штаба 27. дивизије, и тек 24. фебруара из рејона Цапарди, где је обезбеђивао дивизијску болницу, дошао је у састав бригаде. Првих дана фебруара бригада је попуњена са 145 нових бораца, а њихова обука проведена је у Допунском батаљону који се налазио у рејону Кладња.²¹⁴ За то време, главнина 27. дивизије (16. муслиманска и 20. бригада) водила је жестоке борбе са снагама 22. немачке дивизије од Дрињаче до Козлика и непосредно садејствовала осталим дивизијама 2. армије на уништењу немачких снага.

После пробоја 22. немачке дивизије ка Бијељини, оне су пребачене на простор Цапарде-Булатовци, где су задржане на одмору до краја фебруара.²¹⁵

За све то време, 19. бригада (без 1. батаљона) дејствовала је на комуникацији Соколац-Рогатица и Соколац-Власеница против немачких и четничких јединица на Романији. У тим борбама је заједно са извиђачком четом дивизије избацила из строја преко 45 непријатељевих војника и старешина, запленила 15 пушака, 9200 метака, један аутомат и извесне количине друге војне опреме. У току ових борби, бригада је имала пет погинулих и 21 рањеног друга и другарицу.²¹⁶

²¹³ Зборник НОР, том IV, књ. 32, док. бр. 139 и 147, и АВИИ, фонд НОП, к. 1112, рег. бр. 2-11.

²¹⁴ Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 20.
²¹⁵ Исто, док. бр. 24.

²¹⁶ Исто, док. бр. 46 и 48.

Бригада у борбама за ослобођење Сарајева

Пред почетак борбе за ослобођење Сарајева, војно-политичка ситуација за Немце је била веома неповољна. Савезници са концентричним и непрекидним ударима на знатно ослабљене немачке снаге избили су на територију трећег рајха. Сем тога, на југословенском ратишту губили су битке на свим фронтovima, али су се и даље упорно бранили и ужирбано радили на изградњи одбрамбеног система са циљем да затворе прилазе ка југоисточним границама рајха. Због тога су по целој дубини западног дела наше земље израђивали више узастопних положаја названих »југоисточни бедем« који се завршавао запречним положајима на реци Сави.²¹⁷

Јединице 2. армије НОВЈ су ослободиле готово целу територију источне Босне до линије Бијељине, Брчко-Грачаница. Непријатељ је имао једино јаке снаге на ширем подручју Сарајева и у долини реке Босне. За одбрану Сарајева био је ангажован 21. немачки армијски корпус, који се у то време налазио у веома тешкој ситуацији, с једне стране притиснут снагама 2, 3. и 5. корпуса НОВЈ, и друго, у Сарајеву је имао разне војне и цивилне установе, 3000 рањеника и велике количине ратног материјала са којим су немачке снаге оскудевале у то време, а чију евакуацију је требало обезбедити и то у фази пуне офанзиве јединица НОВЈ.²¹⁸

У духу наређења Генералштаба ЈА, а у склопу општих припрема за ослобођење земље, почетком марта 2. 3. и 5. корпус имали су задатак да овладају непријатељевим упориштима на даљим прилазима ка Сарајеву и створе услове за ослобођење града.²¹⁹

Сходно томе наређењу, штаб 3. корпуса је по заповести од 3. марта наредио да јединице под његовом командом треба да офанзивно дејствују на сектору Рогатица-Соколац, ликвидирају непријатељева упоришта и тиме стварају услове за даља дејства у правцу Сарајева.²²⁰ Због активирања четника у рејону Папраће за време повлачења немачких снага, а да би се обезбедио несметан саобраћај на правцу Тузла-Зворник-Власеница и обратно, штаб 3. корпуса одлучио је да са делом снага 27. и 38. дивизије разбије четнике на ширем подручју Папраће и по извршењу тога задатка да 12. марта из-

²¹⁷ Ослободилачки рат, књига 2, стр. 571-572.

²¹⁸ Зборник НОР, Том IV, књ. 34, док. бр. 15.

²¹⁹ ИСТО.

²²⁰ Душан Узелац и мр Мухарем Кресо; Сарајевска операција (1. март-12. априла 1945), Сарајево у револуцији, књ. 4, Сарајево, 1981, стр. 671-712.

бије иа простор северно од друма Соколац-Рогатица-Вишеград ради напада на непријатељева упоришта.²²¹

Тридесетосма дивизија без једне бригаде упућена је преко Власенице на простор Вранеша, Сијерца, Цимрије и Хан Пијесак, а једна бригада је задржана на простору Снагово-Зворник са задатком да прихвати људство које долази из Србије ради попуње јединица. Штабу 19. бригаде, који се налазио на Гласинцу, наређено је да прикупи податке о непријатељу, а пошто су јединице бригаде свакодневно водиле борбу са снагама непријатеља, знале су да се на томе подручју у долини Дрине до Вишеграда и на комуникацијама које воде ка Сарајеву налазе делови 181. немачке дивизије, са којима је, поред 19. бригаде, свакодневно водила борбе и 37. дивизија. Деветнаеста бригада је 1. марта пресекла друм Соколац-Рогатица и држала га под контролом два дана,²²² а 4/5. марта 181. немачка дивизија почела је извлачење ка Сокоцу-Подроманији и Палама и на овај простор избила је 8. марта.²²³

Почетком марта 19. бригада је пренела тежиште дејства на Гласинац. Први батаљон је био размештен у селу Вранеша, Други батаљон у селу Мркаљи, а Трећи батаљон нападао је на снаге непријатеља у рејону Ковањ, Хан Рудине, и после жестоке борбе и одлучног дејства успео је да разбије непријатеља и да га одбаци ка Сокоцу.

Четврти батаљон се разместио у рејон Шенковићи са задатком да среди јединице и да се одмори.²²⁴

У рејону Маргетићи, где се на положајима налазила 1. чета 3. батаљона, непријатељ је 2. марта извршио напад на њене положаје и после жестоке борбе која је трајала два часа, чета је била принуђена да се повуче у састав батаљона у рејону Мркаљи. У току борбе убијено је пет и рањено 15 непријатељевих војника, а из чета је погинуло 5 и рањено 3 друга, а три су нестала. Истог дана непријатељ је извршио напад и на делове 4. батаљона који су држали положаје у рејону Брдо-Млаћ. Жестока борба на овим положајима вођена је преко два часа. Одлучна одбрана јединица 4. батаљона и поред снажног притиска непријатеља успешно је одолела његовом нападу, а противнападом непријатељ се уз осетне губитке повукао на раније положаје. За то време обавештајна служба бригаде прикупила је податке о снагама непријатеља у упориштима Соколац и Поховац. Ове положаје бранио је 363. пук 181. немачке дивизије. Он је до 8. марта организовао одбрану на линији Соколац-Подроманија-Велика Градина, а по дубини у захвату друма преко Романије, закључно са Црвеним стијенама, с тим што је један батаљон бранио положаје Соколца до Велике Градине, а један у рејону Дикаљи, где се налазио и штаб тога пука.²⁻⁵

После прикупљања података штаб бригаде је донео одлуку да у току ноћи 8/9. марта изврши напад на непријатеља у Сокоцу. За

²²¹ Ослободилачки рат, књ. 2, ВИЗ- Београд, 1958, стр. 572-573.

²²² Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 41.

²²³ Исто, док. бр. 15.

²²⁴ АВИИ, фонд НОР, к. 1258, рег. бр. 5-8.

²²⁵ ИСТО.

гај напад одређени су 1. и 3. батаљон, а 2. батаљон је задржан у рејону Сијерци и Маргетићи са задатком да спречава интервенцију непријатеља са правца Соколца

Четврти батаљон је био на положајима у рејону Парижевићи и Заглавица са задатком да спречава интервенцију непријатеља са правца Подроманије. Напад на Соколац отпочео је по предвиђеном плану. Целу ноћ су нападале јединице 19. бригаде и сутрадан. У току борбе непријатељ је био присиљен да се повуче са предњих положаја. Тако је један батаљон 19. бригаде успео да заузме део Соколца око цркве. Деветог марта штаб бригаде је појачао напад на Соколац, уводећи у борбу и 2. батаљон, па су на Соколац и Поховац целог дана нападала три батаљона 19. бригаде. Међутим, непријатељ је упорно бранио, а добро је и организовао одбрану и утврдио положаје. Поред тога, дубок снег и хладноћа отежавали су маневрисање и брза дејства јединица бригаде, што је олакшало непријатељу да задржи брањене објекта. Увече, због велике хладноће, а и немогућности даљег напада, јединице 19. бригаде повукле су се на раније положаје. У овој борби погинула су четири и рањено је 19 другова, сем тога, пет другова се смрзло од велике хладноће.²²⁶

Док је 19. бригада водила борбе око Соколца и Поховца, на Глашинац су пристигле 20. и 16. муслиманска бригада са штабом 27. дивизије. Одмах по пристизању на ову територију, штаб 27. дивизије поставио је своје јединице источно од друма Соколац-Црвене стијене. Тако је 16. бригада посела положаје у рејону Шенковићи-Парижевићи, оријентисана према Соколку, 19. бригада је била на положајима Бедовићи, оријентисана према Великој Градини-Парижевићи-Парчићи, а 20. бригада је била размештена у рејону Боговића.²²⁷

Нешто касније, западно од Соколца пристигле су јединице 38. дивизије. Замисао штаба 3. корпуса била је да главним снагама напада на непријатељева упоришта око Соколца и Подроманије, а помоћним да дејствује обухватно и изврши удар у бок и позадину снага непријатеља у рејону Чавчево поље, Хан Обођаш, и на тај начин изврши пробој одбране непријатеља између Соколца и Подроманије, раздвоји његове снаге на два дела, а затим концентричним ударцем разбије и уништи отсечене делове у рејону Соколца и Подроманије. Штабу 27. дивизије наређено је да делом снага разбије непријатеља у упориштима Касарна и Плијаш, а делом да пресече комуникацију између Чавчево Поља и Црвених стијена и онемогући интервенцију непријатеља са правца Црвених стијена.²²⁸

У исто време, 38. дивизија требало је да са једном бригадом напада на Поховац, а са другом бригадом на Дикаље и Хан Обођаш. Сва ова упоришта бранио је 363. пук 181. немачке пешадијске дивизије, који је на простору Поховац и Подроманија имао око 300-400 људи, са два топа. Остале снаге овог пука биле су постављене по дубини дуж комуникација Соколац-Црвене стијене. У духу задатка

²²⁶ АВИИ, фонд НОП, к. 1112, рег. бр. 2-11.

²²⁷ Митар Минић, Борбени пут 20. романијске бригаде, стр. 215.

²²⁸ Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 37.

који је примио од штаба 3. корпуса, штаб 27. дивизије одлучује да у садејству са деловима 38. дивизије, делом снага разбије непријатеља између Чавчева Поља и Црвених стијена и тиме пресече друм, а делом снага разбије одбрану непријатеља у ширем рејону Подроманије. Напад је требало извршити у три нападне колоне. Десна колона: два батаљона 16. муслиманске бригаде имала су задатак да нападају на упориште Споменик (к. 860), а истовремено су требало да садејствују јединицама 19. бригаде у ликвидацији непријатеља у упоришту Касарна. Средња колона 19. бирчанске бригаде имала је задатак да разбије непријатеља у упориштима Градина и Плијеш, а затим да у садејству са батаљонима 16. муслиманске бригаде ликвидира упориште, касарну и одсеца снаге непријатеља од правца Црвене стијене. По извршењу тога, 19. бригада је требало да се пркипу на простору Подроманије, Мрвићи. Лева колона 20. романијске бригаде имала је задатак да напада на Караулу и Чавчево поље, и да делом снага садејствује јединицама 38. дивизије које су нападале на Дикаље. Планом напада било је предвиђено да артиљеријска припрема почне у 21,45 часова, а напада у 22. часа 14. марта, а у току дана 14. марта требало је да наша авијација туче непријатељеве положаје на Романији и Поховцу.²²⁹

Штаб 19. бригаде је упутио главне снаге на упориште Велика Градина, а помоћне на Плијеш. Напад је отпочео по предвиђеном плану и када је артиљерија пренела ватру у дубину непријатељеве одбране, јединице су једновременно кренуле на јуриш. Дobar део борачког састава, па и нижих старешина, није много веровао у тачност артиљерије при гађању преко глава својих јединица, али су се убрзо уверили у току артиљеријске припреме и смело кренули на јуриш. За време јуриша и даљег напада развила се жестока борба. Под притиском јединица НОВЈ, непријатељ се убрзо повукао из упоришта Плијеш. Међутим, јединице 19. бригаде које су нападале на Велику Градину, после жестоке борбе задржане су јаком митраљеском ватром непријатеља из бункера и других објеката.

Због тога су биле присиљене да се повуку на раније положаје. У току борбе бригада је избацила из строја 41 непријатељевог војника и старешину, а из јединица бригаде погинуло је 11 и рањено 28 другова и другарица.²³⁰

Ујутро 15. марта, 19. бригада се разместила у рејон Бедовићи, Павшићи и Мала Градина, где је прешла у одбрану. Први напад јединица 3. корпуса на непријатеља у рејону Соколца, Подриња и Чавче Поље није дао очекиване резултате, иако је 20. бригада на Караули уништила 10 бункера, а на Чавчевом пољу овладава спољном линијом одбране. Тада је штаб 3. корпуса одлучио да изврши прегруписавање јединица. У том циљу је 38. дивизију померио ка западу, а 27. дивизију главнином снага усмерава према Равној Романији, а помоћне снаге према Соколцу. Сходно тој идеји Штаба 3. корпуса, штаб 27. дивизије 19. бирчанску бригаду упућује на простор Бедо-

²²⁹ Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 37 и број 73.

²³⁰ АВИИ, к. 112, рег. бр. 2-11.

вићи и Павчићи са задатком да истури део снага и на положај Мала Градина и обезбеди се са правца Велике Градине.²³¹

Двадесету бригаду упућује на простор Боговића са задатком да врши бочни притисак на комуникацију, а 16. муслиманску на Парижевиће. Све три бригаде су се на овим положајима задржале до 28. марта. То време је штаб 27. дивизије искористио за припрему јединица и њихово борбено и организационо јачање и оспособљавање за извођење сложених борбених дејстава, па је у том циљу посебна пажња била посвећена јединици 19. бирчанске бригаде, која је око 40 дана дејствовала самостално. Због тога је у штабу бригаде више дана боравио политички комесар 27. дивизије Зарије Шкеровић и други чланови штаба дивизије. Одржано је више састанака са војницима и политичким руководиоцима бригаде, на којима су преношена искуства главнине 27. дивизије (20. и 16. бригаде) које су водиле борбу против немачких снага на сектору Дрињача-Козлук.²³²

У истом том периоду интензивно је рађено и на организацији и јачању родовских и позадинских служби, извршена је попуна јединица средствима везе, која је омогућила да се успешно командује јединицама иако су оне дејствовале на широком фронту.²³³

Снабдевање јединица по први пут је вршено дотуром из корпусних складишта која су се ослањала на материјалне изворе у Србији. Посебан задатак штаба бригаде био је прихват и рад са новим борцима који су долазили из Србије и са Косова, за попуну бригаде. У првој половини марта 27. дивизија примила је око 600 Албанаца са Косова који су распоређени у јединице. Рад са овим борцима који су примљени у 19. бригаду, посебно са онима са Косова, био је веома добар, што се види и из извештаја политичког комесара 27. дивизије, где се констатује »да су они у 19. бригади добро примљени и показали добру борбеност«.²³⁴

Основни проблеми у раду са Албанцима са Косова били су велики број неписмених, слабо познавање српско-хрватског језика, проблеми исхране, а наметнута је и потреба да се поново организује течај за описмењавање нових бораца. Појачан је и политички рад и будност ради могућег деловања непријатеља у јединицама и ширења прочетничке пропаганде, коју су новим војницима преносили родитељи и рођаци приликом посета. Упоредо са политичким активностима у јединицама се развијао партијско-политички рад, како у јединицама, тако и на терену где је бригада боравила. У јединицама бригаде организовано је такмичење, а и између бригада 27. дивизије под паролом »све за Сарајево«. Због тога су партијске и скојевске организације неуморно радиле на мобилизацији целокупног састава бригаде. Поред тога, у четама и батаљонима интензивно се развијао и културно-забавни рад. Такмичење је почело прославом светске омладинске недеље, а требало је да траје до 30. априла. Основне

²³¹ Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 107. и 131, АВИИ, фонд НОП к. 1111 рег. бр. 11/22.

²³² Зборник НОР, том IX, књ. 9, док. бр. 71.

²³³ Исто.

²³⁴ Зборник НОР, том IX, књ. 9, док. бр. 93.

обавезе су биле ко ће више ликвидирати непријатељевих војника, која јединица, вод, чета, а сама имати мање губитака, ко ће бо В е извршити борбени задатак, ко ће више описменити бораца и слично.²³⁵

У духу одлуке Оперативног штаба групе корпуса НОВЈ, штаб 27. дивизије наредио је штабу 19. бирчанске бригаде да поседне по-

Борци бригаде, Тузла 1944. Ристо Митрашевић, Цвико Вирковић

ложе је на линији Стари Град - Чукарица са задатком да изврши напад и пресече комуникацију на одсеку Хан Обоћаш-Зелене Воде, 16. бригади да поседне положаје у рејону Расолина-Голо Брдо, са задатком да нападне непријатеља на комуникацији на одсеку Љељен-Чавчево поље, а 20. бригада да поседне положаје Малу Градину, Рашетницу и Соколац-Мандра, са задатком да фронтално напада на Поховац и Велику Градину.²³⁶

Општи напад јединица 27. дивизије на непријатељева упоришта почео је 28. марта у 4 часа ујутро. Деветнаеста бирчанска бригада је одлучним нападом са северне стране друма на упоришта Лучевник, Хан Обоћаш, Љељен и Расолина, до сванућа разбила непријатеља и узела поменута упоришта, пресекла друм и спојила се са деловима 16. бригаде, који

су држали Љељен. Тиме су немачке снаге на Црвеним стијенама раздвојене од снага на Чавчевом пољу и Романији.²³⁷

У исто време, јединице 37. и 38. дивизије успоставиле су контролу на сектору Пусто поље-Мокро. Овим успесима 19. и 16. бригаде из 27. дивизије и јединица 37. и 38. дивизије доведен је у окружење 363. немачки пук.²³⁸

У преподневним часовима јединице 19. и 16. бригаде запоселе су положаје према Црвеним стијенама, а главним снагама продужиле дејства ка Чавчевом пољу. Тако је целог дана вођена борба за Чавчево поље, Копривице и Лисину. Поједини положај неколико пута

²³⁵ Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 107. и 137.

²³⁶ Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 107.

²³⁷ Зборник НОР, том IX, књ. 9, док. бр. 71.

²³⁸ Зборник НОР, том IV/34, док. бр. 7.

прелазили су из руке у руку. У току борби 20. марта 19. бригада је имала 12 рањених бораца.²³⁹

Главнина јединица 3. корпуса почела је да стеже обруч и потискује непријатеља од Чавчева Поља према Дикаљима, чиме су стварани услови за разбијање и уништење већ окруженог 363. немачког пука. Међутим, штаб 27. дивизије, па ни штабови бригада у то време нису располагали резервама, па се постигнути успех није могао потпуно искористити. Због тога је донета одлука да се приступи цепању снага непријатеља на мање делове, који би се могли разбити и уништити постојећим снагама дивизије.

На основу наређења штаба 27. дивизије, бригаде су 31. марта извршиле општи напад на снаге 363. немачког пука и у жестокој борби јединица 19. бригаде у садејству са деловима 20. бригаде успеле су да овладају непријатељевим упориштима код села Инџића и избију на комуникацију изнад Карауле, а у рејону Лисина (К.1292) непријатељ је давао жесток отпор још из неколико бункера. У исто време, жестоке борбе вођене су у рејону Чавчево Поље, Поховац и Великој Градини, али без видног успеха.²⁴⁰

Активношћу јединица 27. дивизије 363. немачки пук био је раздвојен у три дела, један део био је блокиран на Црвеним стијенама, други у рејону Чавчева Поља и Копривица, и трећи у рејону Подроманије. Првог априла штаб 27. дивизије донео одлуку да концентричним нападом јединица 19. и 16. бригаде разбије непријатеља у рејону Чавчева поља и Копривица.

У исто време штаб 21. немачког корпуса оценио је да су његове снаге ангажоване у одбрани Сарајева дејством јединица 2, 3. и 5. корпуса. У веома тежак оперативни положај доведена је НОВЈ и због тога, 2. априла, доноси одлуку за повлачење својих снага са сарајевског сектора. У заштитницу одређује 181. пешадијску дивизију којој ставља под команду 964. тврђавску пешадијску бригаду и 8. усташко-домобранску дивизију. Оценивши да се 363. пук налази у најтежем оперативном положају, 30. марта из рејона северозападно од Вареша упутио је 14. пук 7. СС дивизије Принц Еуген правцем Очевље-Олово-Подроманија, са задатком да ударом у бок и позадину јединица НОВЈ, деблокира 363. пук, 181. немачке дивизије.

Када је 14. СС пук избио у рејон Медојевићи, према њему је прво ангажован 4. батаљон 19. бригаде, који се налазио у бригадној резерви, а касније и главне снаге 20. бригаде и још један батаљон 19. бригаде постављен је на положај Стари град ради заштите позадине 2. и 3. батаљона који су држали положаје у рејону Лисина-Инџићи и заједно са јединицама 16. бригаде имали су задатак да спрече спајање 363. пука са снагама на Црвеним стијенама.²⁴¹

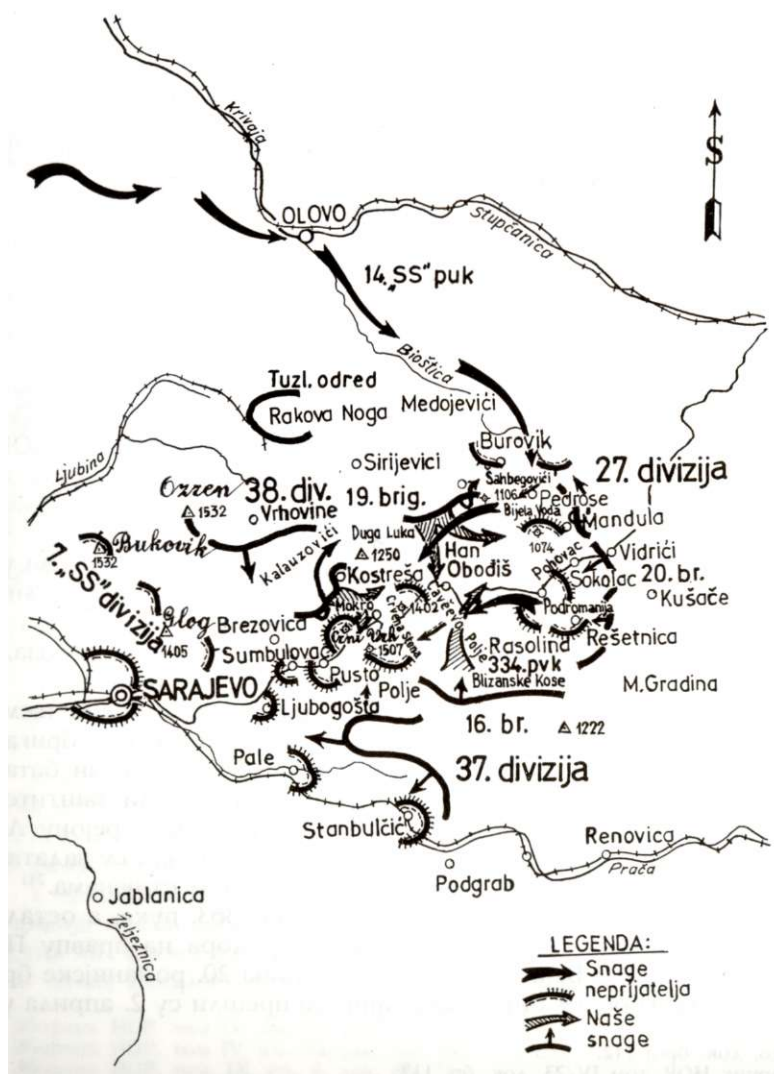
Тиме је био обустављен напад на делове 363. пука, а остале су недовољне снаге за спречавање његовог продора на правцу Поховац-Подроманија и Велика Градина. Главнина 20. романијске бригаде и један батаљон 19. бирчанске бригаде прешли су 2. априла у на-

²³⁹ Исто, док. број 112.

²⁴⁰ Зборник НОР, том IУ/23, док. бр. 112.

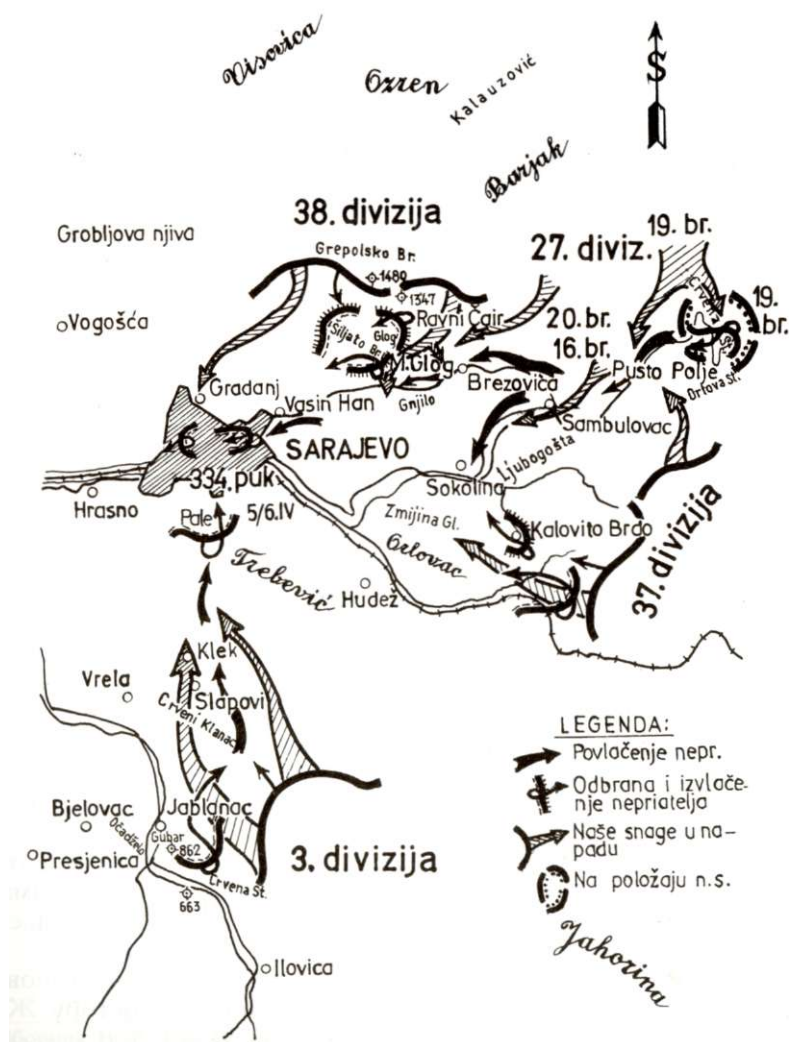
²⁴¹ Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 107, 131. и 136.

пад са линије Подише-Бијела Вода и до сванућа потиснули делове 14. СС пука ка Старом граду, где се налазила главнина 38. дивизије и један батаљон 19. бригаде. Тоба дана је преузела борбу против 14. СС пука 38. дивизија, а јединице 27. дивизије извучене су из борбе. Четрнаести СС пук није се спојио са 363. пуком, али је својим дејством и привлачењем на себе јединица 3. корпуса олакшао деблокаду 363. пуку. Нападом делова 181. дивизије у јутарњим часовима 2. априла код Црвених стијена ка Чавчевом пољу и активним дејством јединица 363. пука од Чавчевог поља, 16. бригада је била принуђена да се увече повуче ка Гласинцу, а непријатељ је овладао Ра-солином и Љељеном и отворио пут ка Сарајеву. Трећег априла глав-

Прва етапа Сарајевске операције

нина 19. бригаде našla se северно од друма преко Романије. Међутим, делови 363. пука 181. дивизије извршиле су напад на положаје јединица 19. бригаде и после жестоке борбе оба батаљона 19. бригаде била су принуђена на повлачење од комуникације, што је омогућило непријатељу извлачење снага према Сарајеву. Ту је по наређењу штаба 27. дивизије, 19. бригада све до 3. априла водила жестоке борбе са заштитним деловима 181. немачке дивизије и непрекидно нападала на упоришта Чукарица, Хан Обођаш и Црвене стијене, а 3. априла одбила је напад непријатеља са правца Соколца који је надирао ка Црвеним стијенама. Том приликом убијено је 13 и рањено 26 непријатељевих војника и старешина. Само у току борби 1. и 3. априла бригада је имала 4 погинула и 13 рањених другова.

Друга етапа Сарајевске операције од 4-6. априла 1945.

По повратку са лијечења из Италије Група бораца у Сарајеву, новембра 1945. године

Четвртог априла снаге 3. корпуса овладале су целом дужином комуникације од Соколца до Црвених стијена и избиле на Црвене стијене, а сутрадан на подручје Пусто поље, Сумбуловац, Брезовица и Гњило брдо. Тиме је прва етапа за ослобођење Сарајева била завршена. Истог дана Штаб 3. корпуса наредио је штабу 27. дивизије да са линије Горње брдо-Мали глог, главним снагама пређе у општи напад у садејству са осталим јединицама НОВЈ за ослобођење Сарајева. Око 18 часова истог дана јединице дивизије избиле су на капију Сарајева у рејон Вратник. Са Вратника је извршен продор у град и до 16 часова 5. априла ослобођена је Башчаршија, а 6. априла до 8 часова ујутро Сарајево.²⁴²

Деветнаеста бригада је задржана у резерви на положајима Црвене стијене. По наређењу штаба 27. дивизије, 5. априла је са три батаљона извршила покрет ка Сарајеву, а један батаљон задржан је и даље на Црвеним стијенама ради обезбеђења. Шестог априла у 7 часова бригада је стигла у Сарајево и разместила се у рејону Вратник, а сутрадан се пребацила у рејон Кошева са задатком да изврши потпуну и среди јединице.

У борбама за ослобођење Сарајева 19. бригада је само у току марта имала избачених из строја 30 руководица, међу којима и комесара 3. батаљона, Стеву Милановића. За одмор и сређивање јединица бригаде у Сарајеву било је веома мало времена.

Наиме, после борбе за Сарајево, непријатељ је у општем повлачењу долином Босне у заштитници својих снага на простору Жеп-

²⁴² Збор. НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 107. и 131, А. Бонлагић н.д. стр. 474.

че-Завидовићи задржао 181. немачку пешадијску дивизију са задатком да обезбеђује комуникације Жепче-Завидовићи-Маглај, ради извлачења својих снага. Сем тога, ова дивизија је имала задатак да руши мостове и друге објекте на комуникацијама. Због тога је дуж комуникације мањим снагама запоседала повољне положаје, а главне снаге задржала у Жепчу и Завидовићима, организовала одбрану мостова и са обе стране реке израдила бункере и припремила ватрени систем. Штаб 3. корпуса је наредио 27. дивизији да гони непријатеља и да најповољнијим правцем изврши усиљени марш ка Жепчу и Завидовићима, а затим да са источне стране дејствује на друм и железничку пругу, наноси губитке непријатељу и спречава му извлачење.²⁴³

У духу тог наређења, штаб 27. дивизије је одлучио да покрет са јединицама дивизије отпочне 8. априла у 5 часова ујутро, с тим да тешке делове уз потребно обезбеђење упути преко Соколца и Зворника за Тузлу и Добој. Ове делове обезбеђивао је 3. батаљон 19. оригаде.

²⁴³ Зборник НОР, Том IV, књ. 34, док. бр. 103.
²⁴⁴ Истој док. бр. 121.

Борбе у долини Босне и ослобођење Оџака

Напад на Завидовиће

На основу наређења штаба 27. дивизије, 19. бригада се без 3. батаљона 8. априла 1945. године усиљеним маршом кретала ка Брези. V рејону Брезе јединице су преноћиле и сутрадан у 6 часова продужиле ка Варешу, а 10. априла избиле су на простор Ноћајевићи-Криваја. У то време између Жепча и Завидовића у долинама река Босне и Криваје била је концентрисана 181. немачка дивизија. Њен ојачан 334. пук бранио је Завидовиће. Ова дивизија имала је задатак да у том рејону прихвати 7. СС дивизију и остале снаге које су се повлачиле од Зенице према северу. Низводно од Маглаја била је у повлачењу 369. немачка дивизија. Немци су добро оценили да од успешне одбране Завидовића као саобраћајног чвора у многоне зависи извлачење снага 21. немачког корпуса ка северу.²⁴⁵

Због тога су до максимума искористили раније фортификацијске објекте за одбрану и организовали кружну одбрану Завидовића. У том циљу посели су отпорне тачке у рејонима: кота 380-ушће Криваје, и у међуречју к. 352, а на левој обали реке Криваје посели су Дебело брдо к. 454, тт. 513, а непосредно уз обалу Мајдан, Билачиће и Дубравицу. У граду су утврдили више зграда и повезали их са раније изграђеним ватреним објектима од тврдог материјала. За одбрану мостова имали су од раније бетонске бункере са обе стране реке.

Штаб 27. дивизије одлучио је да из покрета овлада мостобраном на десној обали Босне, запоседне друм јужно и северно од Завидовића, а затим изврши напад на град.²⁴⁶ За извршење задатка борбени поредак је постројен у два ешелона. У првом ешелону била је 19. бригада (без батаљона), и 20. романијска бригада. Замисао штаба дивизије била је да се снаге непријатеља разбију код к. 204, где се улива речица Гостовић у реку Босну и на линији Мичевићи-Завидовићи, те првобитно овлада положајима који доминирају мостовима, на реци Криваји и Босни, а затим изврши напад на град Завидовиће.

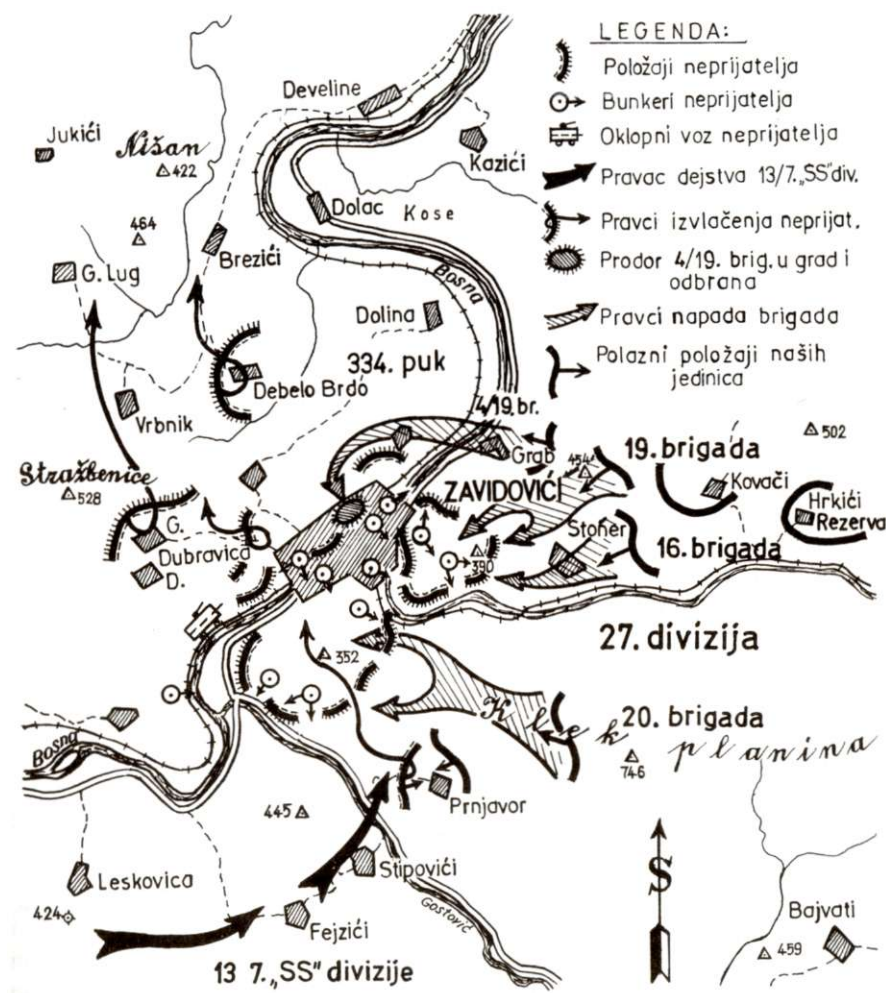
У исто време на левој обали Босне требало је да напада 53. дивизија 5. корпуса НОВЈ, али је ова дивизија раније била ангажована

²⁴⁵ АВИИ, к. 111, рег. бр. 20-22.

²⁴⁶ АВИИ, к. 409, рег. бр. 3/15-8 и К-111, рег. бр. 20-22.

за друге задатке и развучена на широком фронту, па је за овај задатак ангажовала своју 14. средњобосанску бригаду. Због тога је терет борби у долини Босне био на 27. дивизији.

По избијању пред Завидовиће, штаб 19. бригаде примио је усмено наређење од штаба 27. дивизије за напад на Завидовиће. По том

Борбе за ослобођење Завидовића од 12-15. априла 1945

наређењу 19. бригада је имала задатак да напада на одсеку село Граб-село Довуље, тт. 390, с тим да са трећином снага дејствује десном обалом реке Криваје, ка колском мосту и групи кућа на десној обали Босне, а затим да ватром дејствује по железничком мосту. Другом трећином снага да напада непријатеља на коти 380, и коти 199 и бочном ватром потпомаже ликвидацију непријатеља у групи кућа на десној обали Босне. Снагама једног батаљона да пресече цесту на одсеку: Мошевци-Завидовићи и бочно обезбеђује главне

снаге бригаде се иривца Дола и Мраморја. Десном обалом Криваје нападала је и 16. муслиманска бригада без два батаљона и непосредно садејствовала 19. бригади у ликвидацији групе кућа на десној обали реке Босне. Остале снаге 16. бригаде задржане су у дивизијској резерви у рејону Хркићи. V међуречју Криваја-Гостовић нападала је 20. бригада. Почетак напада одређен је у 2 часа после пола ноћи 12. априла.²⁴⁷

У духу тог наређења 19. бригада је почела напад по предвиђеном плану и у првом налету разбила је непријатеља, пресекла друм и ликвидирала један број упоришта, али није успела да потисне непријатеља на леву обалу Босне и да овлада прелазима.

Због јаке ватре непријатеља, даљи напад и продор у град није био могућ, па је одлучено да све бригаде остану на достигнутој линији. Ноћу 13/14. априла поновљен је одлучујући напад на Завидовиће. Деветнаеста бригада је у овом нападу успела да овлада северним мостом, преко којег се на леву обалу реке Босне пребацила једна четвртина снага 2. батаљона, а 4. батаљон је у току ноћи после жестоке борбе успео да продре у град и запоседне неколико зграда од тврдог материјала. Осетивши присуство батаљона у граду, Немци су прегруписали своје снаге и одсекли батаљон од осталих јединица бригаде и дивизије, настојећи да га униште. Батаљон се упорно пуна два дана бранио у окружењу, везао за себе јаке снаге непријатеља и тиме омогућио продор осталих јединица 27. дивизије у град. У току 12. априла вођене су одбрамбене борбе за освојена упоришта приликом напада. Непријатељ је посебно тежио да задржи мостове у својим рукама, користећи за то јаку артиљеријску ватру »флакова« који су дејствовали из града. Противнападима поједини положаји неколико пута су прелазили из руке у руку.²⁴⁸

И поред жестоких напада јединица 27. дивизије, непријатељ успева да задржи нека упоришта на десној обали реке Босне и да овлада мостовима. У току 14. априла вођене су жестоке борбе како у граду, тако и на спољним положајима. Штаб 27. дивизије је у току борбе прегруписао своје снаге. Тако је на правцу напада 19. бригада половином својих снага нападала 16. бригаду, а 19. бригада је са две трећине својих снага (1. и 2. батаљон) под жестоком борбом форсирала реку Босну на одсеку Ноћајевићи-Завидовићи и продужила напад на град са северне стране у правцу православне цркве. Делом снага штитила је прелаз преко реке Босне, ширећи мостобран у оба правца и спречавајући непријатеља да набаци снаге 27. дивизије на реку. У самом почетку напада ликвидирана су готово сва непријатељева упоришта на десној обали реке Босне, али упориште Швабско насеље још се чврсто држало. Сва три моста преко реке Босне била су под дејством митраљеске ватре. Око 20 часова и 30 минута непријатељ је од правца Жепча пребацио део снага преко реке Босне и преко села Ловринца-Прњавор-Петковићи к. 446 и извршио напад у позадину 20. бригаде, присиливши је да повуче своје снаге и усмери их у супротном правцу. Овим је непријатељ успео да убрзо

²⁴⁷ АВИИ, к. 409, рег. бр. 3/15-8 и К-111, рег. бр. 20-22.

²⁴⁸ АВИИ, к. 111, рег. бр. 20-22.

Борци бригаде: Душан Николић, болничар из Великог орашја, Живорад Ивановић, болнички кувар из Трноване, Славко Ивановић, болнички Иисар из Црквенца, Нума. ..., болничарка, Симон Симоновић, референт батаљона из Великог Орашја и Миле Машић, болнички писар из Кушљева.

запоседне сва три моста и ослободи комуникацију. То му је омогућило да извуче своје снаге из Завидовића, а затим да поруши мостове и повуче се у правцу Маглаја. У исто време 53. дивизија НОВЈ ослободила је Жепче, а делом снага извршила је продор у Маглај на левој обали реке Босне.²⁴⁹

Завидовиће су наше јединице ослободиле 15. априла у 6 часова изјутра. У току тродневних борби јединице 19. бригаде заједно са осталим јединицама 27. дивизије избациле су из строја 310 непријатељевих војника и старешина, а заплена су два магацина од чега један са храном, а други са муницијом и наоружањем. Деветнаеста бригада је у овим борбама имала 21 погинулог и 54 рањена. Поред тога, нестало је 7 другова и другарица. Ту је погинуо и командант 1. батаљона Радивоје Перић, родом из Милића, који је са сва три брата приступио НОП-у у првим данима устанка. Радивоје је био борац и командир вода у 6. пролстерској источнобосанској бригади и са њом је прошао пету офанзиву где је испољио изванредну храброст и израстао у смелог војног руководиоца.

Едвард Кардељ је из Сарајева априла 1945. године дао високу оцену јединицама 27. дивизије и преко штаба 3. корпуса упутио следећу депешу Митру Бакићу: »Предложи Маршалу да похвали 27. дивизију која је са ванредним хероизмом и великим жртвама спасила

²⁴⁹ Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945, ВИИ, Београд 1965, кн>. 2, стр. 537.

од уништења највећу пилану - фабрику у Завидовићима, чиме је огромно помогла нашој иривреди - Кардељ».²⁵⁰

После ослобођења Завидовића, штаб 27. дивизије наредио је 16. и 20. бригади да гоне непријатеља и по могућности пресеку му одступницу и онемогуће организацију одбране у рејону Маглаја.²⁵¹

Деветнаеста бирчанска бригада је задржана у дивизијској резерви, са задагком да маршује левом обалом реке Босне до Маглаја. По пристизању у рејон Маглаја, 19. бригада је по наређењу штаба дивизије, 17. априла, заједно са 20. бригадом извршила усиљени марш у правцу Добоја и имала је задатак да заједно са 20. бригадом разбије непријатеља и ослободи Добој. Она је прешла реку Босну код Маглаја, а затим продужила покрет ка Усори. У рејону Усоре стављена је у резерву дивизије. Снаге непријатеља које су се налазиле у Добоју, осетивши брзо продирање јединица 28, 53. и 27. дивизије напустиле су Добој и повукле се у правцу Дервенте. У току гоњења непријатеља само су делови 20. бригаде сустигли заштитницу на косама Крчевине, западно од Добоја, са којом је вођена краћа борба. Осамнаестог априла све јединице 27. дивизије налазиле су се у ослобођеном Добоју, на простору Добој-Усора. Сутрадан 19. априла у 4 часа ујутро по наређењу штаба 27. дивизије 19. бригада се пребацила на простор Карановац, Брезици, оријентисана према Озрену са задатком да разбије четнике на том простору.²⁵²

Шеснаеста бригада је упућена на простор: Срнице, Градачац, Модрича, оријентисана ка Требави, Посавини, а 20. бригада распоређена је на простор Завидовићи, Маглај, Добој и Карановац, такође оријентисана ка Озрену. Бригаде су требало да формирају по 3 до 4 ударна летећа одреда на сваком батаљонском одсеку, с тим да ти одреди буду лако покретљиви и добро наоружани. Задатак бригаде био је да очисте од остатака четника и зеленог кадра терен Озрена, Посавине и Требаве, и учврсте народну власт. У састав 19. бригаде 21. априла пристигао је и 3. батаљон који се налазио у обезбеђењу тешких делова 27. дивизије. На овом простору 19. бригада се задржала све до 23. априла и држала положаје Пурачић, Лукавац, Карановац и Соколац.²⁵³

Борбе 19. бригаде против усташке групације на подручју Оџака

На подручју Требаве и Посавине јединице 19. бригаде дејствовале су до 30. априла и делом снага обезбеђивале прелаз преко реке Босне до Модрича. Мање борбе на овом подручју вођене су углавном против усташа и четника.²⁵⁴

Према замисли штаба 3. корпуса, 27. дивизија имала је задатак да у садејству са деловима 25. дивизије разбије и уништи усташку

²⁵⁰ А. Бонлагић, н.д., стр. 490.

²⁵¹ Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 154 и 156.

²⁵² Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 154, 160.

²⁵³ Исто, док. бр. 154, 160.

²⁵⁴ АВИИ, к. 112, рег. бр. 2-11.

Дијелови 19. бирчанске бригаде прелазе ријеку Босну у заплијењеном њемачком чамцу 2 км сјеверно од Завидовића, 12. априла 1945.

Успомена из Добоја 1945. године. Симон Симоновић, Бесим Берберих, Јован Лоринген и Слободан Милутиновић

групацију на подручју Оцака, али одласком 25. дивизије према доњем току реке Уне, задатак за уништење усташке групације у Оцаку додељен је 27. дивизији.

Штаб 27. дивизије, у духу тог наређења, упутио је 16. бригаду преко реке Босне да садејствује јединицама 25. дивизије у извођењу напада на усташе на простору Поточани, Влашка Мала и Балеговац. Штабу 19. бригаде наређено је да постави јединице на простор који је до тада држала 16. муслиманска бригада од Јакеша до села Срнавe, што је она и учинила до 1. маја.²⁵⁵

На подручју Нови Град, Влашка Мала, Оцак, Мрка Ада, Балеговац, Дубица и Пруд, концентрисано је око 3500 до 4000 усташа огрезлих у злочинима. Систем њихове одбране на овом подручју био је изграђен у виду сталне и полусталне фортификације. Израђени су троспратни бункери, повезани са подземним склоништима и стрељачким рововима пуног профила. По дубини одбрана је организована по групном систему у виду отпорних тачака и чворова одбране. Предња одбрамбена линија протезала се ивицом села Нови Град-Д. Брезик-Влашка Мала-Оцак-Мрка ада. Свако од тих села фортификацијски је било уређено за најупорнију одбрану и свако за себе је било чвор одбране. У међупросторима ископани су стрељачки закони пуног профила, са појединим митраљеским рововима. Влашка Мала, као централни чвор, најјаче је била утврђена. Поред великог бункера опасаног са три реда препрека од бодљикаве жице, за одбрану је била припремљена и велика школска зграда. Остала села и засеоци по дубини одбране такође су били добро утврђени, а нарочито Дубица и Пруд. Све до 4. маја 19. и 16. бригада су се углавном дању утврђивале и извиђале непријатеља а ноћу нападале.

Напад јединица 19. бригаде, непријатељ је из ровова и бункера дочекао снажном и добро организованом ватром, те и поред великих губитака које су јединице имале у овом нападу (14 погинулих, 23 рањена и 14 несталих) бригада није успела да одбаци непријатеља и противнападима је била враћена на раније положаје.²⁵⁶

Наредне ноћи 2/3. маја јединице 19. и 16. бригаде поново су пошле у напад на усташе. Деветнаеста бригада је нападала са три батаљона у правцу Оцака, а 16. бригада са два батаљона у правцу Поточана. Жестока борба вођена је целу ноћ и сутрадан, али су се усташе одсутно браниле из упоришта. Након снажне ватрене припреме, батаљони 16. бригаде успели су да потисну непријатеља ка Прњавору и Влашкој Мали, а главнина 19. бригаде и даље је вршила притисак ка Оцаку, али је из упоришта Оцак уследио противнапад усташа и батаљони су се под борбом повукли на полазне положаје. У овој борби из бригаде је избачен 41 борац и старешина.

Четвртог маја, штаб 27. дивизије доноси одлуку да обе бригаде (19. и 16. бригадом) предузму општи напад на упоришта непријатеља. Идеја штаба 27. дивизије је била да се напад изведе кроз међупросторе и поцепа одбрана непријатеља, а затим по деловима

²⁵⁵ Исто.

²⁵⁶ АВИИ, К-111, рег. бр. 211.

Курири бригаде, Калиманићи, новембра 1943.

уништава жива сила.²⁵⁷ У луху те замисли 19. бригада је требало да главним снагама разбије непријатеља и изврши продор између Балеговца и Оцака, а 16. бригада лево од 19. бригаде између Балеговца и Влашке Мале и да дејствује ка селу Г. Дубица.²⁵⁸

Почетак напада био је предвиђен 5. маја увече. Штаб 19. бригаде је главне снаге усмерио према Срнови, обухватајући са леве стране упориште Оцак, а помоћним снагама везивао је непријатеља са фронта. Задатак батаљона је био да овлада положајима на јужним и источним прилазима ка Оцаку. Нападу је претходила ватрена припрема са минобацачким групама, али она није неутралисала непријатеља, и када су батаљони кренули у одлучан напад, дочекани су снажном ватром из ровова и бункера. И поред тога, поједине чете упале су у ровове непријатеља у којима је вођена борба прса у прса. Међутим, усташе су као и до тада предузеле противнапад којег су јединице бригаде успешно одбиле, вршећи и даље притисак на Оцак.²⁵⁹

Тај притисак јединица 19. бригаде на Оцак олакшао је продор јединицама 16. бригаде ка Горњој Дубици у рејон к. 93. Овим продором одбрана непријатеља на првим положајима била је раздвојена на два дела, али је са правца Влашке Мале уследио противнапад на јединице 16. бригаде које су биле доведене у тежак положај и при-

²⁵⁷ Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 166.

²⁵⁸ Исто.

²⁵⁹ АВИИ, К-112, рег. бр. 2-11.

моране на повлачење и то уз осетне губитке. У овој борби 19. бригада је имала 7. погинулих, 23 рањена и 11 несталих.

После овог неуспелог напада, штаб 27. дивизије наређује штабу 19. бригаде да делом снага 6. маја поседне положаје које је до тада држала 16. бригада, а остатак снага да напада на правцу Оцака. Шеснаестој бригади наређено је да се са главнином снага дуж десне обале Саве убади ка Пруду у позадину непријатеља. Штаб 19. бригаде је са два батаљона (2. и 3) преузео положаје 16. бригаде, а са првим и 4. батаљоном 6. маја поподне нападао је према Оцаку. Увече према Оцаку и Влашкој Мали прешла је у напад цела бригада. У том општем нападу 2. и 3. батаљон избили су на село Дубицу, а 1. и 4. батаљон до периферије Оцака.

На овим положајима до сванућа је вођена жестока борба прса у прса, а у свануће је непријатељ извршио снажан противнапад и одбацио јединице бригаде на раније положаје. У том повлачењу 3. батаљон је би потиснут ка Поточанима. Овим нападом јединица 19. бригаде омогућено је убацивање у позадину непријатеља јединица 16. бригаде, али је 19. бригада у току те борбе имала тешке губитке. Погинуо је 21 борац, а међу њима и командант 4. батаљона Милош Тришић и помоћник политичког комесара батаљона Урош Урошевић, а 32 друга су рањена, а нестала су 22 борца.²⁶⁰

После извлачења јединица 19. бригаде из борбе на полазне положаје, штаб 27. дивизије у току ноћи 6/7. вратио је 16. бригаду на њене раније положаје.²⁶¹

Тако су јединице 19. и 16. бригаде сваког дана и ноћи нападале на непријатељева упоришта од 1-7. маја када је на овај простор стигла и 14. бригада 53. дивизије са два дивизиона артиљерије.²⁶²

По пристизању ове бригаде и артиљеријских оруђа, штаб 27. дивизије наређује да 8. маја све јединице изврше детаљне припреме за општи напад на упоришта непријатеља. У току ноћи 8/9. маја после изведене артиљеријске припреме, ујутро у 3 часа, отпочео је општи напад ојачане 27. дивизије на целом сектору.²⁶³

У првом ешелону нападале су јединице 19. и 16. бригаде 27. дивизије, 14. бригаде 53. дивизије и Посавско-требавски одред. У резерви 27. дивизије задржан је део снага 20. бригаде, који су обезбеђивали прелаз преко реке Босне. Деветнаеста бригада је нападала на Оцак, а главнина 16. муслиманске и 14. средњобосанске бригаде ка Влашкој Мали.²⁶⁴

Жестоке борбе са усташама вођене су до 12. часова 9. маја. Јединице 27. дивизије продрле су до села Дубице и блокирале Влашку Малу и Оцак, али по избијању на тај простор, непријатељ је увео у борбу јаке резерве и извршио противнапад. Због надмоћности његових снага бригаде су се под заштитом ватре повукле на раније положаје. У овом нападу били су велики губици у људству и код је-

²⁶⁰ Зборник НОР, Том IV, књ. 34, док. бр. 166.

²⁶¹ Исто.

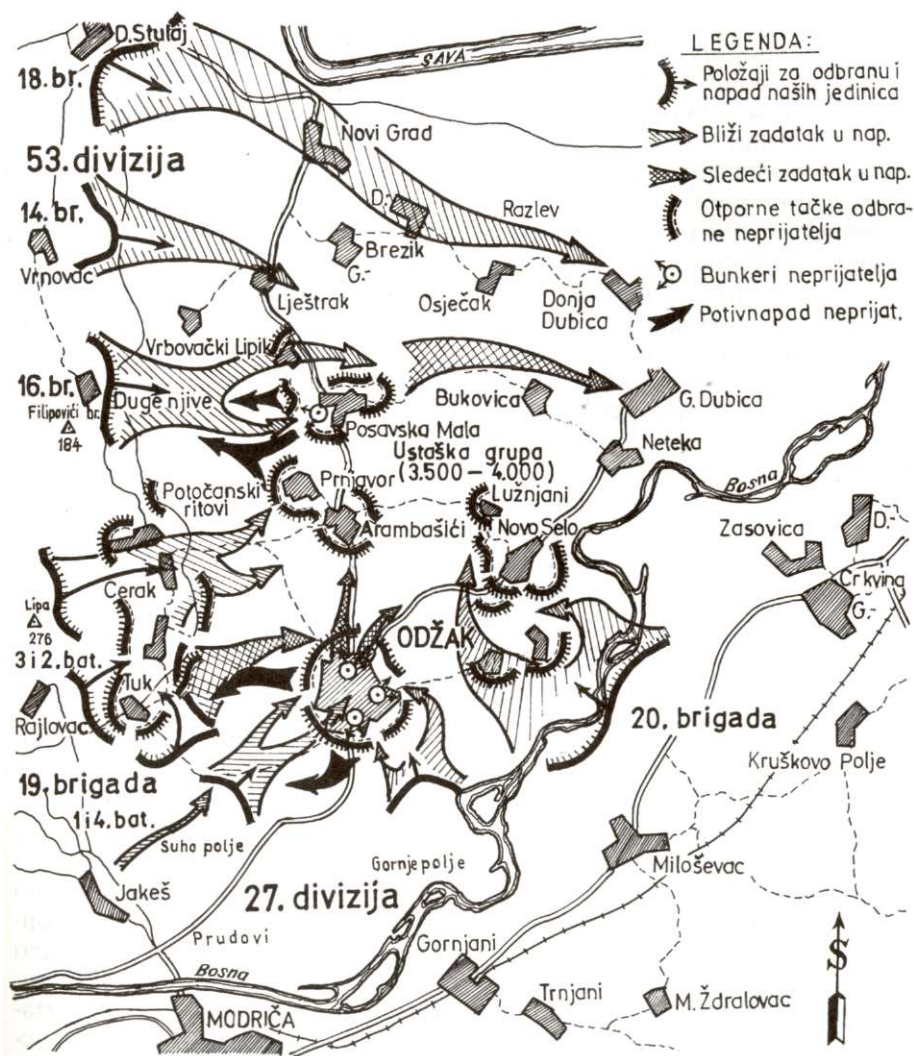
²⁶² АВИИ, к. 112, рег. бр. 2-11.

²⁶³ Зборник НОР, Том IV књ. 34, док. бр. 166.

²⁶⁴ Исто

диница 27. дивизије и код усташа. Била је то борба прса у прса, гушање и хватање са усташама.

Све до 15. маја јединице 27. дивизије свакодневно су офанзивно деловале на упоришта непријатеља, али су усташе на сваки напад бригаде и батаљона 27. дивизије узвраћале противнападом и испадима ка положајима јединица НОВЈ, иако су при томе трпели вели-

Борбе за ослобођење ширег подручја Очака

ке губитке. На основу искустава петнаестодневних борби, штаб 27. дивизије закључио је да и поред сталних офанзивних дејстава јединица дивизије, борба на подручју Очака има позициони карактер ратовања и да исцрпљује снаге, што јединицама НОВЈ није одговарало. Због тога је одлучено да се од штаба 3. корпуса тражи подршка авијације и упуте тенковске јединице, јер се без њиховог

учешћа усташка упоришта без великих жртава не могу ликвидирати.²⁶⁵

У протеклих 15 дана борби, само 19. бригада је имала 66 погинулих, 145 рањених и 71 несталог друга и другарицу, а према нашим подацима избацила је из строја 393 непријатељевих војника од тога 138 погинулих и 255 рањених. Иако је усташка групација на подручју Оцака за ових протеклих 15 дана имала велике губитке, њена борбеност и упорност у одбрани нису попустили, а стално су радили на појачању својих упоришта. На основу тога, закључено је да је та усташка група зликоваца решена на борбу до последњег. Због тога је штаб 27. дивизије одлучио да са својим снагама потпуно блокира усташка упоришта и онемогући извлачење усташа из окружења, а мањим јединицама да стално врши напад на упоришта у циљу исцрпљивања непријатеља и прикупљања података, а остале јединице дивизије да се среде, поуне и припреме за одлучујућу борбу по доласку авијације и тенковских јединица.²⁶⁶

У духу те замисли, штаб 27. дивизије је 19. бирчанску бригаду ојачао са једним батаљоном Посавско-требавског одреда и поставио јој задатак да поседне положаје у рејону Срнава јужно од Оцака, 16 муслиманској бригади наређено је да поседне положаје Дуге њиве-Поточани и Срнаву, а 20. бригади да поседне положаје јужно од Мрке Аде. Четрнаеста бригада 53. дивизије посела је положаје село Свилај-Врбовац и Липик. Посавско-требавски одред без једног батаљона од Мрке Аде до Бос. Шамца, а батаљон хрватске дивизије КНОЈ-а на левој обали реке Саве од Свилаја до Шамца. До 25. маја вршене су припреме јединица 27. дивизије. Поред тога оне су свакодневно са мањим снагама изводиле нападе на усташка упоришта, а убацивани су и извиђачки делови у дубљу позадину непријатеља ради прикупљања података. Ови напади су имали демонстративни карактер, а циљ је био да се узнемиравају усташе и вежу за упоришта. Оваквом тактиком јединице 27. дивизије успевале су да извуку усташе из упоришта и да им нанесу знатне губитке. У међувремену одобрено је учешће авијације у операцији на подручју Оцака. Тако је 22. маја авијација вршила извиђање и бомбардовање усташких упоришта.²⁶⁷

Сагласно плану операције, 23. и 24. маја авијације је непрекидно бомбардовала непријатељева упоришта Оцак, Влашку Малу, Дубицу, Мрку Аду, Балеговац и Пруд. У току бомбардовања већи део непријатељевих упоришта био је разорен, нанети су му велики губици, због чега је у његовим редовима настала општа дезорганизација и деморализација. Овим су створени услови за ликвидацију усташке групације.²⁶⁸

Борци и старешине 27. дивизије, па и 19. бирчанске бригаде, заветовали су се да ће до рођендана Врховног команданта друга Тита разбити и уништити усташку групацију на подручју Оцака, ослобо-

²⁶⁵ Зборник НОР, том X књ. 2, док. бр. 34 и том IV, књ. 34, док. бр. 171.

²⁶⁶ Зборник НОР, том IV, књ. 34, док. бр. 171.

²⁶⁷ Зборник НОР, том X, књ. 2, док. бр. 54.

²⁶⁸ Никола Андрић, н. чл. стр. 422.

[illegible]

Бригада
Бригада се показала на истом простору да мајини 209
тачка. Бригада 20.29.28.27. по добијеном критеријуму, у
22^б највишим жонским тимовима по дефиницијома уопштеним
укуп. Брзотак и остале. Брзотак је изабрао да 22^б
уопштено је дефиницијом изабрао неке тимове из дефини-
тих критеријума. По дефиницији уопштених критеријума су
укупни у брзотак изабрали од дефиницијом и дефиницијом
дефиницијом. Дефиницијом се је изабрао у дефиницији
поједи на су брзотак изабрали са дефиницијом брзотак
брзотак изабрао 1 брзотак и 1 брзотак - дефиницијом брзотак 10 брзотак
12 брзотак и 4 брзотак дефиницијом у дефиницији брзотак
у дефиницији брзотак дефиницијом и дефиницији

[illegible]

У том циљу 19. бригада је 24. маја у 23 часа у садејству са деловима 20. бригаде извршила енергичан напад на непријатељева упо-

[illegible]

ришта Оцак и после жестоке борбе успела да разбије непријатеља и да овлада упориштем. Ослобођењем Оцака јединице 19. бригаде створиле су услове за општи напад осталих јединица 27. дивизије на најјаче упориште непријатеља у рејону Влашка Мала. Општи напад је отпочео 25. маја у 4 часа ујутро. V току овог напада 19. бригада је делом снага садејствовала јединицама 53. дивизије у ликвидацији упоришта Влашка Мала, а делом је нападала са југоисточне стране на упоришта Дубица и садејствовала јединицама 20. бригаде у лик-

видацији овог упоришта. По разбијању усташке групације у Оиаку, јединице 19. бригаде, и остале из 27. и 53. дивизије одмах су наставиле гоњење усташких група. У току 26. и 27. маја настављено је чишћење целог овог сектора од остатака разбијених усташких снага.

У току једномесечне жестоке борбе са усташком групацијом на подручју Оџака у време када је готово цела земља била слободна, а Трећи рајх потписао безусловну капитулацију, 19. бригада је у тешким борбама са усташама, према нашим подацима, избацила из строје 754 непријатељева војника и старешине, од тога је убијено 420 и рањено 334.²⁷⁰

Међутим, на прагу коначног ослобођења земље, из јединица 19. бригаде је у овој последњој операцији на подручју Оџака, поред осталих, погинуло неколико прекаљених и храбрих бораца и старешина, који су се калили и развијали кроз разне борбе које је бригада водила у току готово двогодишње своје ратне историје од њеног формирања. Ти људи су се развили у изванредне руководиоце, школовали кроз сурове офанзиве непријатеља и, ето, на Оџаку, у последњој бици, дадоше своје животе за слободу наших народа и циљева КПЈ. То су, поред осталих, Молош Тршић из Милића, командант 4. батаљона. Он није био само врстан командант него је имао изванредне људске особине, волео је борце, знао је у тешким данима за време офанзива, иако је и сам гладовао, када би добио нешто хране да сачека курира да то заједно поједу, обично би рекао: »Хајде, гдје си, не могу више од глади да те чекам«. Сличних људских особина и храбрости били су: Адолф Шпадијер из Дервенте, комесар батаљона, Смајо Мемишевић из Чајнича, комесар чете. Знао је Смајо и у најтежим тренуцима да поразговара са борцима, да се нашали и покрене их у акцију. Затим, Милош Делић из Зелене-Спреча, командир чете, веома млад и храбар старешина, као младић растао је и развијао се кроз борбу у јединицама 19. бригаде, Раде Момчиловић из Шековића, командир чете, Бранко Петровић из Шековића, заменик командира чете, и други. То су били тешки губици 19. бригаде, јер већина тих људи издржала је све тешкоће борба и маршевања које је бригада од свог формирања до краја рата изводила све до последње битке на Оџаку.²⁷¹

Борбени пут 19. бригаде завршава се 27. маја 1945. године, после часно и успешно завршених последњих борби на Оџаку. Након тога, по наређењу штаба 27. дивизије, одржана је свечаност за све јединице 27. дивизије у рејону Градачца, а после те свечаности 19. бригада је упућена на нову територију у привремене мирнодопске гарнизоне - Сокол, Карановац, Пурачић, Добој, Маглај и Грачаницу. У овим гарнизонима је, поред других, добила и борбене задатке да уништи остатке четника и усташа на Озрену и Требави.

²⁷⁰ исто

²⁷¹ Оперативни дневник команданта 19. бирчанске бригаде.

Руковођење и командовање у јединицама бригаде

Већ раније је речено да је руководећи кадар у 19. бирчанској бригади био веома млад, као и у већини бригада Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије. И да је, за разлику од других оперативних армија, стваран и обучаван кроз борбу. За старешине су бирани истакнути борци и то они који су поседовали веће ратне искуство и истицали се у храбрости и другим људским особинама. Они су путем кратких курсева обучавани да руководе јединицама од одељења, вода, чете па више, а основ њиховог школовања биле су свакодневне борбе и коришћење тих искустава. Структура штабова била је прилагођена потребама партизанског начина ратовања. Штабови су у бригади били релативно малог бројног стања и имали су: команданта, политичког комесара, заменика команданта, заменика политичког комесара, начелника штаба, интенданта, обавештајног официра, референта санитета и омладинског руководиоца. У четама, команде чета су имале у свом саставу, као што је и раније поменуто, командира, заменика командира, политичке комесаре, водне делегате, референте санитета-болничаре и омладинског руководиоца. Попуна са овим кадровима била је различита и зависила је од могућности, јер се упоредо са развојем јединица развијао и растао руководећи кадар. Што се тиче техничких средстава за руковођење и командовање, њихов број у штабовима зависио је првенствено од тога колико је тих средстава заплењено од непријатеља, и са колико их је располагао дотични штаб. Због тога, један од кључних принципа у руковођењу био је лични пример старешине од најнижег до највишег. Друго, сложеност руковођења и командовања у јединицама бригада огледала се и у томе што су оне дејствовале на великој територији, одвојеним правцима и просторима. Тај проблем руковођења штаба 19. бригаде, па и потчињени штабови, решавали су поделом органа команде у потчињене јединице приликом извршења борбених задатака. Сем тога, задаци су давани нижим командама и штабовима за дужи период времена, а само иницијатива у подузимању акција као и одговорност за предузето била је од пресудног значаја. Брзе промене ситуације на територији захтевали су од команди и штабова јединица и брзо доношење одлука и преношење наређења до потчињених јединица, што је у условима недостатка техничких средстава везе било веома отежано. Тај проблем, штаб бригаде, потчињени штабови, па и команде чета решавали су добром организацијом курирске

службе, присуством појединих чланова штаба у нижим штабовима и командама, и непосредним утицајем и помоћи истим у руковођењу и командовању. Имајући у виду да је обим руковођења и командовања, како на нивоу штабова батаљона, тако и на нивоу штаба бригаде, био веома широк и кретао се у границама од организационог јачања јединица, њихове попуње новим људством, наоружавања, исхране, смештаја, обуке политичког и културног уздизања, па све до развијања борбеног морала и других позитивних људских особина код борачког састава. Терет у решавању ових питања и главну улогу одиграле су организације КПЈ и СКОЈ, чији су чланови својим примером и васпитним деловањем дали непроцењиве доприносе, да штабови и команде те проблеме решавају успешно. Наиме, познато је да све до друге половине 1943. године основни извори за снабдевање јединица (од исхране до наоружања) били су отимање од непријатеља, а тек у другој половини 1943. године отпочела је и помоћ савезника. Посебно ширину обавеза у руковођењу и командовању представљала су питања од не мањег значаја као што су рад на територији где је бригада боравила и ратовала. Требало је, поред бриге о јединицама и планирању борбених дејстава, упоредо са тим решавати питања заједно са партијским радницима на територији као што су: стварање и јачање органа народне власти, стварање и усмеравање рада партијских и скојевских организација на територији, организација АФЖ, Народног фронта, УСАОЈ, и др. Организовати културно-забавни и просветни живот и објашњавати политику и циљеве народноослободилачке борбе и развијати код становништва партиотизам, а упоредо са тим раскринкавати пропаганду непријатеља, окупатора и домаћих издајника. Сва ова питања решавана су успешно, благодаречи интензивном раду партијске и организације СКОЈ-а у јединицама бригаде и штабовима. Значајну улогу у свему томе имали су партијски руководиоци у јединицама и штабовима, који су усмеравали, организовали и били одговорни пред Партијом за успешно реализовање наведених задатака из ове области.

Метод рада и развијање степена одговорности, како код борачког тако и код старешинског састава, био је од пресудног значаја да бригада успешно решава напред поменуће проблеме. Наиме, после сваке борбе, како у оквиру штабова, тако и у оквиру јединица и команди потчињених, вођене су расправе на којима су истицани позитивни примери и указивано на слабости појединаца и јединице као целине, даване поуке и постављани конкретни задаци и задужења за решавање насталих проблема. Критика и самокритика, свакако конструктивна, била је главно оружје у раду партијске организације и организације СКОЈ-а. Она је истовремено, у то време, схватана од оних који су критиковали као непроцењива помоћ у њиховом даљем раду, без обзира на положај који су заузимали у дотичној јединици, али је истовремено била и обавеза да се критикована слабост не понови. Истицање позитивних примера из борбе или рада на терену исто тако позитивно се одражавало на целокупан састав и доприносило већој активности људи и јачању борбеног морала у јединицама. Посебан утицај који се одражавао на успешно руковођење и командовање у бригади и њеним потчињеним јединица-

ма и штабовима имали су међуљудски односи и брига о љидума, која је била развијена код целокупног руководећег кадра бригаде. Лзудски Однос старешина према борцима и брига о њима, развијали су код бораца осећање поверења према старешинама и спремност да изврше сваки задатак без обзира на опасности које их очекују.

Упоредо са тим развијали су се међуљудски и другарски односи код бораца у јединицама бригаде. Све је то омогућило да 19. бригада све задатке које је примала од претпостављене команде веома успешно и часно решава. Курурска служба у систему руковођења и командовања у јединицама и бригади заузимала је видно место, тим више што се недостатак техничких средстава везе негативно одржавао на брзо преношење наређења јединицама, као и на пријем извештаја од потчињених штабова. Због тога је ова служба организована у свим командама и штабовима потчињених јединица бригаде, па и при штабу бригаде. Као и у другим нашим бригадама, курири су били при командама чета, штабовима батаљона, а код штаба бригаде у прво време било је одељење, а у првој половини 1944. године формиран је вод курира. То су, углавном били борци из батаљона и пратећих јединица бригаде. Према томе, највећа организацијско-формацијска структура курирске службе у бригади био је вод. Ко су били курири и критериј њиховог избора. У 19. бригади, па и у њеним потчињеним јединицама, избору курира посвећивана је посебна пажња, с обзиром на значај задатака које су курири преносили потчињеним, па и претпостављеним штабовима и командама, као и на потребу тајности ових података. То су били основни разлози да се за курире у јединицама бригаде, с обзиром на потребу брзог преношења наређења, бирају млађи људи, који су претходно проверени у јединицама кроз извршење борбених и других задатака. То су обично били чланови СКОЈ-а који су потпуно били опредељени за НОП и спремни да поднесу и највеће тешкоће ради извршења задатка.

Курирска служба у 19. бригади све до друге половине 1944. године, па и касније, била је главно средство везе, а у другој половини 1944. године при штабу бригаде формиран је технички вод, који је у свом саставу имао одељење за везу, са претпостављеном командом. Ово одељење било је опремљено са једном радио станицом, два до три телефона и неколико калемова телефонског кабла. Међутим, те телефонске везе према претпостављеној команди ретко су кориштене. Пре свега због велике удаљености команде, због нагле промене ситуације, покретљивости и слично, као и због недостатка кабла за успостављање везе. Више пута, нарочито у другој половини 1944. године, за везу са претпостављеном командом уз одговарајуће поправке кориштене су сталне ПТТ линије.

Но, и поред увођења овога вода који је био недовољан за решавање проблема руковођења и командовања у бригади, интензивно се развијао рад куририма. Тако је свако слободно време кориштено за њихово политичко, просветно и војно-стручно уздизање. Многи од њих су у току рата израсли у добре војне и политичке старешине у јединицама бригаде, постали су командири одељења, водова и чета, водни делегати, заменици или командири чета. Бирчански

одред, из кога је формирана 19. бирчанска бригада, у организацији ове службе, а и подвизима курира, имао је славну традицију. Одред је био главна веза између Бирча и Мајевице и између Бирча и Романије, а један део тих обавеза касније је преузела на себе 19. бригада. Везу са Мајевицом било је веома тешко одржавати, посебно ако се има у виду да је непријатељ на комуникацији Тузла-Зворник имао сталне посаде, а у многим селима налазиле су се четничке, усташке и зеленокадровске јединице.

У току новембра 1943. године из Тузле су извезене извесне количине соли и другог материјала неопходног за потребе јединица НОВЈ и народа опустошеног Бирча, које су биле смештене на подручју Калесије, а у то време један део Калесијске легије био се прикључио НОБ-у, па су њихови стражари обезбеђивали ту опрему и материјал. Међутим, представници 2. батаљона 19. бригаде, који су се налазили заједно са легионарима код те опреме, обавестили су да легионари краду и разносе ту опрему. Због тога је штаб батаљона из рејона Ракино Брдо упутио курира Зарију Андрића, родом из Зелине, са поруком штаба батаљона да их се упозори да су одговорни за безбедност опреме извучене из Тузле. Међутим, када се курир враћао назад ка штабу батаљона, наишао је на заседу легионара и био убијен.

Након тога, упућен је један вод у Калесију са задатком да извиди ситуацију и разоружа легионаре, међутим, десило се обратно. Легионари су, опазивши могућност повратка Немаца на то подручје, били спремни да се поново прикључе Немцима, па су сачекали ову групу наших бораца и у рејону објекта где се налазила опрема разоружали их, скинули са њих одела, а сутрадан их вратили у рејон Ракина Брда. Од ове групе у току ноћи успела су да побегну и да не буду разоружана два борца, који су обавестили штаб батаљона о ситуацији. У међувремену, легионари су уз помоћ месног становништва разнели по селима на подручју Калесије добар део те опреме. Тако је Зарија Андрић био први курир који је погинуо на извршењу борбеног задатка од формирања бригаде. У току VI непријатељске офанзиве, командовање и руковођење јединицама било је веома отежано због честе промене ситуације, лоших временских услова и сталних покрета јединица потчињених и штаба бригаде. Основни проблеми су били како у таквој ситуацији, када су батаљони дејствовали на удаљеним подручјима један од другог и брзо мењали положаје, успостављати везе. С друге стране, штабу бригаде била је наметнута потреба да има увид и непосредно утиче и усмерава борбена дејства јединица бригаде. Осим тога, требало је стално одржавати везу са претпостављеним штабовима, партијским руководством на подручју Бирча, да би се колико-толико ублажили ови проблеми и пратила ситуација, а тиме и правовремено предузимање мјера из области руковођења и командовања. При штабу бригаде, поред бригадних курира, били су курири из састава Бирчанског одреда и Окружног комитета за Бирач, који су преносили обавештења о ситуацији на појединим деловима територије и обавештавали надлежне органе о стању. С друге стране, доносили су обавештења штабу бригаде у везу са мерама које предузимају органи власти на

територији и партијско руководство. Ради помоћи потчињеним штабовима у руковођењу и непосредном усмеравању дејстава јединица, батаљона и штаба бригаде, упућивани су поједини чланови штаба, а курирска служба како при потчињеним штабовима, тако и при штабу бригаде, била је максимално ангажована на преношењу наређења, извештаја и обавештења. То је омогућило да се обезбеди непрекидност командовања и руковођења са јединицама, као и да се одржи непрекидна веза са петпостављеном командом, органима народне власти и партијским руководством на подручју Бирча. Посебан значај за успешан рад и функционисање курирске службе имао је идеолошко-политички и васпитни рад чланова КПЈ и СКОЈ-а. Тим радом не само да је развијана политичка свест код курира, него и будност и смелост у извршавању задатака. Сем тога, не мали допринос дали су и водичи са територије преко које су се кретали курири, мештани који су добро познавали ту територију и места где се непријатељ налази, па је и њихов избор био од огромног утицаја на сигурност кретања курира, а тиме и на извршење постављеног задатка, посебно на територији где је непријатељ имао већи утицај. Из ове области постоји низ позитивних примера и доживљаја курира 19. бирчанске бригаде, због тога ћу навести само неке од њих. Рајко Соколовић, провоборац из села Осмака, познат многим нашим бригадама као поуздан водич, Милан Божић као теренски курир и водич, и Илија Ребић и као курир на терену, а и водич, обојица из села Сајтовића, Мићо Алибић, првоборац из Тупковића, Срећко Борћих са Цапарди, и као курир органа народне власти на подручју и као водич многим нашим јединицама, и други. Заслужују да буду поменути и они водни, четни, батаљонски и бригадни курири који су готово пуне две године постојања и ратног дејства 19. бригаде, савесно и успешно обављали курирске задатке: Милан Влачић, Боко Лулић, Саво Видаковић, Трипко Влачић, Тривко Шарчевић из Шековића, Миладин и Вељко Гајић - два брата из Гојчина, Танасије и Милош Божић из Сајтовића, Елександар Шикунљак из Кисељака код Сарајева, Славко Драгутиновић из Гојчина, Вељко Поповић из Осмака, Блашко Лукић из Зелине, и многи други. Сви ти млади људи издржали су тешке услове рата, борбе, маршовања, временских непогода, гладовања и слично, само захваљујући бризи партијске организације и старешина 19. бригаде. Тежиште у обезбеђењу спровођења система руковођења и командовања у јединицама 19. бригаде преношењем наређења на потчињене, успостављању везе са органима на територији и у одређеним ситуацијама са претпостављеном командом било је углавном на курирској служби. Марта 1945. године формиран су при штабу бригаде и других бригада 27. дивизије, технички водови, који су у своме саставу имали одељење везе, а сем тога, и потчињење јединице бригади биле су снабдевене са неопходним средствима за везу, посебно са претпостављеном командом, што је олакшало рад курирске службе, а истовремено омогућило руководству да брже и ефикасније преноси наређења на потчињене, прима обавештења и наређења од претпостављених, и успоставља садејство са суседним јединицама НОВЈ у току извођења борбених задатака.

Рад и организација КПЈ и СКОЈ-а у 19. бригади

Већ је речено да је 19. бригада формирана октобра 1943. године од Бирчанског партизанског одреда и да је Одред тада имао 610 бораца од чега 43 члана КПЈ, 23 кандидата и 59 чланова СКОЈ. Бригада је одмах по формирању ушла у састав 27. дивизије, а зати самостално дејствовала на подручју Сребренице, Милан Планине, Бирча и Спрече. После њеног формирања, док се још није била организационо учврстила, бригада се налазила у сталним борбама и маневрима. Кроз те борбе морала су се решавати и питања организационог карактера и привикавати се новим условима ратовања за разлику од дотадашњих дејстава која је изводио Бирчански партизански одред.

Један од проблема који се одмах у почетку испољио у раду партијске и организације СКОЈ у бригади био је у томе што је ваљало мењати раније навике и прилагођавати се још тежим условима ратовања. Већина чланова Партије, па и СКОЈ, била је са малим партијским стажом, а тиме и са скромним искуствима партијског руковођења и рада. Поред тога, негативно се одражавала и фамилијарност, а посебно негативан утицај на интензиван рад партијске организације и организације СКОЈ-а имали су веома тешки услови које је наметнуо непријатељ својим офанзивним дејством, па је рад на идеолошко-политичком уздизању чланова у овој фази био веома скроман. Углавном су одржавани радни састанци, на којима су разматрани основни проблеми свакодневне борбе, анализиране слабости, даване поуке и задаци за наредна дејства. У фебруару 1944. године, када се Бригада вратила у састав дивизије на романијски простор, а затим заједно са осталим јединицама дивизије пребацила се у Горње Подриње, највећи проблем пред партијском и скојевском организацијом бригаде био је како сачувати компактне јединице бригаде, обзиром на ненавикнутост бораца да се удаљавају са свога матичног терена, услед чега се одмах у почетку појавило дезертерство. У прво време та појава изненадила је штаб бригаде и није се одмах најбоље снашао, а у штабовима батаљона руководећи кадар био је веома млад, посебно у 1. и 3. батаљону. Нижи политички руководиоци нису били у потпуности дорасли својим обавезама, јер су то били веома млади људи, са малим партијским стажом и искуством.

Партијске ћелије у јединицама бригаде углавном су сачињавали руководиоци без и једног борца, а партијска одговорност, као што

Делегати Првог обласног партијског савјетовања, Власеница, 22. фебруара 1944. године

Делегати источне Босне и Војводине на Другом конгресу УСАОЈ-а, Дрвар, маја 1944.

Је и раи и Је напоменуто, ни Је била довољно развијена као и критика и самокритика. Ванредних састанака није било, а теоретски ниво чланова, такође није био на завидној висини. Политичко-културни рад се сводио на организовање течајева за рад са неписменим борцима, на хорове и приредбе које је изводио мањи број људи.²⁷²

За време боравка у Горњем Подрињу, партијска организација и организација СКОЈ-а, обзиром на услове у којима се налазила бригада, имала је да решава низ сложених проблема, као што су: слаба и недовољна исхрана људства, хладноћа, слаби смештајни услови, стални покрети, незадовољавајућа обућа и одећа код великог дела бораца, свакодневне борбе са непријатељем, недостатак муниције, појава тифуса, дезертерство и друго. Све то наметнуло је потребу да поменуте проблеме партијска и организација СКОЈ-а решавају у ходу, или, на застанцима и одморима, што је било недовољно за ефикасно отклањање слабости.

Овај рад убрзо се показао ефикасним и омогућио је да се очува и поред наведених тешкоћа борбени морал код борацког састава и позитивно се одражавао на развијање свести код бораца да се рат не добија код куће и да га треба водити и на другим деловима наше територије. То је омогућило да бригада, и поред знатних губитака у људству, самовољног

²⁷² Зборник НОР, том IX, књ. 6, док. бр. 18.

Божо Лукић, комесар Пратеће нете штаба 27. дивизије, Милица Косић-Мица, члан Среског одбора АФЖ-а, Слободан Јелачић-Бацан, члан ОК СКОЈ-а за Мајевицу и Милорад Михаиловић - Маћин, замјеник комесара 2. чете, 2. батаљона 19. бригаде.

Радивоје Видаковић и Мићо Ракић, Прњавор, 1944.

удаљавала бораца из јединице, тифуса и другог, захваљујући интензивном раду партијске и организације СКОЈ-а и личног примера комуниста у савлађивању тешкоћа, да се многе слабости отклоне, консолидују јединице и очува борбени морал код бораца. Тако је 19. бригада, и поред великих губитака у људству, кроз борбу, интензивним радом партијске и организације СКОЈ-а калила се и јачала. Иако је бригада била бројно смањена, она је у априлу 1944. године била јача у аутоматском наоружању и ватреној и ударној моћи, него када је кренула у Горње Подриње, иако су били мали састави по батаљонима по броју људи, ипак су представљали јаку ударну снагу прекаљених бораца. Мада је непријатељ у то време преносио гласине на територију матичног подручја бригаде да је она разбијена и уништена и да се нико неће вратити, она се из Горњег Подриња маја 1944. године на подручје Бирча вратила јача у ватреној моћи и ударној снази. Партијска организација бригаде за време боравка у Горњем Подрињу својим радом и утицајем обезбедила је: да се Италијани који су додељени бригади ради попуне (75 бораца и 3 официра) правилно прихвате и брзо здруже са борцима 19. бирчанске бригаде, што је и по оцени штаба дивизије добро урађено.²⁷³

Поред тога, партијска организација и СКОЈ у јединицама бригаде интензивно су радили на јачању органа народне власти и других друштвено-политичких организација, у ком циљу су одржане конференције у низу села, где је бригада боравила, а 1. батаљон бригаде организовао је заједно са теренским радницима организацију УСаОЈ-а. Тако су на подручју горњег Подриња створени ослонци Народноослободилачке војске.²⁷⁴

Повратком са подручја Херцеговине на подручју Бирча и Спрече маја 1944. године, основни задаци који су стајали пред партијском организацијом били су сређивање јединица, мобилизација нових бораца, борба против четника и зеленог кадра и партијско-политички рад на терену.

Већину задатака бригада је успешно спровела. Одржан је низ састанака и конференција, зборов са грађанима, дато је неколико приредби по селима и слично. Резултати таквог рада били су видни. Бригада је до 25. јуна повећала своје бројно стање на 500 бораца (од тога 40 другарица). У селу Брезик одржан је збор грађана и дата приредба, где су заједно присуствовали и Срби и Муслимани, организовани су органи народне власти у селима Брда, Калесија, Прњавор и Међаш. Према оцени штаба дивизије, војнички и политички рад у бригади био је добро ораганизован, нарочито после партијског саветовања које је одржано 20. јуна 1944. године. При штабу бригаде организован је курс за ниже старешине, кога је похађало 20 слушалаца, а редовно су одржавани састанци идеолошко-политичког оспособљавања нижег политичког кадра, политички комесари чета прорађивали су теме о развоју устанка и о народној власти. Поред тога, комунисти су се ангажовали на развијању културно-просветног рада у јединицама и на терену.²⁷⁵

²⁷³ Зборник НОР, том IX, књ. 6, док. бр. 18.

²⁷⁴ и с т о

²⁷⁵ Зборник НОР, том IX, књ. 6, док. бр. 101.

У току септембра 1944. године партијска организација бригаде имала је три батаљонска бироа и 17 партијских јединица, 107 чланова партије и 85 чланова СКОЈ-а. У партијским јединицама бригаде и организације СКОЈ-а одвијао се интензиван идејно-политички и образовни рад. Прорађивани су чланци из Нове Југославије, »Пут Нове Југославије«, »О масовном партијском раду« од Калињина, а у организацији СКОЈ-а прорађивана је »Борба« и листови »Ми млади« и тема међународни положај Југославије и »Ријеч омладине«. У септембру је осам чланова СКОЈ-а примљено у КПЈ и то они другови и другарице који су се истицали у борбама при ослобођењу Зворника, Тузле и разбијању четника. Захваљујући интензивном раду партијске и организације СКОЈ-а, питање дезертерства из јединица бригаде више се није постављало као проблем, али се о њему и даље водило рачуна. Тежиште партијског рада било је усмерено на васпитавање новопримљених бораца, а сви задаци углавном су решавани кроз такмичења, која су била организована по свим секторима, поводом прославе годишњице формирања 27. дивизије и 19. бирчанске бригаде, као и у вези са одржавањем дивизијског скојевског саветовања.²⁸²

Колика је активност партијске и организације СКОЈ-а у јединицама 19. бригаде била у току септембра 1944. године, најбоље се види из следећег: одржано је разних састанака по активима 27, теоријских 29, ванредних 1, четних омладинских конференција радних 7, политичких 8, скојевских батаљонских конференција 2, омладинских конференција на терену Видаковићи 1, састанака батаљонских комитета радних 6, теоријских 4, ванредни 1, састанака бригадног комитета 1.

Поред тога, 6. септембра 1944. дошло је до кадровских промена у партијској јединици штабова бригаде. Командант и политички комесар бригаде Војо Илић и Радо Јакшић отишли су на нове дужности. На предлог дивизијског комитета и штаба дивизије за команданта бригаде дошао је Војо Ивановић Црногорац, а за политичког комесара бригаде Никола Андрић, за заменика команданта бригаде Жарко Вуковић Пуцар, дотадашњи командант 2. батаљона. Дотадашњи начелник штаба бригаде Спасо Мићић отишао је такође, на нову дужност.

У октобру 1944. године, организација СКОЈ-а у бригади имала је 99 чланова. Њихова борбеност, активност и дисциплина према оцени скојевског руководиоца Бригаде били су на завидној висини, служили су за пример другим омладинцима. На састанцима су разматрани бројни проблеми па и слабости рада. Политички и теоретски рад био је интензиван, а интересовање омладинаца у дискусији било је добро. Побољшана је и будност код борачког састава и активност на сузбијању слабости у јединицама. Политичка активност омладинаца у позадини такође је била добра. Одржане су конференције са омладином у селима око Илинчице, Пар Села, Симин Хана, а дате су приредбе у Горњој Тузли, Симин Хану, Креки, Живиницама и у Тузли. Поред тога, одржано је радних скојевских састанака 25, тео-

²⁸² Зборник НОР, том IX, књ. 9, док. бр. 131.

Спасо Мићић замјеник команданта бригаде и Никола Андрић политинки комесар.

ријских 30, скојевских батаљонских конференција 20, састанака батаљонског комитета 5 од тога радних 3, састанака бригадног комитета 2, теоретских 1, омладинских конференција 5. Главни проблем у јединицама бригаде у овом периоду био је недостатак изграђеног омладинског кадра.²⁷⁷

У току новембра, када се бригада пребацила на простор Романије, основну карактеристику партијског рада чине постигнути резултати у ширењу братства и јединства, гдје је, према оцени штаба дивизије, доста постигнуто. Наиме, у то време у јединице бригаде примљен је већи број бораца, који су се раније налазили у разним непријатељевим формацијама, због чега се максимално ангажовала партијска и организација СКОЈ-а, да се они добро прихвате и зближе са борцима који су се одраније налазили у бригади. У том смислу је одржано низ састанака по четама и водовима, а одржана су и два састанка са штабовима батаљона и интендантима и њиховим помоћницима, и са руководиоцима санитета. За то време, при штабу бригаде налазио се и политички комесар дивизије Зарије Шкеровић.

Основни проблем у бригади у то време представљао је недостатак кадра у четама. Тада је било упражњено осам места, од тога већина за нижи политички кадар. Борбеност и морал бораца у овом периоду, према оцени штаба дивизије, били су на завидној висини и бољи него у осталим јединицама дивизије.²⁷⁸

²⁷⁷ Зборник НОР, том IX, књ. 7, док. 63.

²⁷⁸ Зборник НОР, том IX, књ. 8, док. бр. 136.

У јануару се проблем руководећих кадрова још више испољавао у оштријој форми него раније, наиме, у јединицама бригаде било је упражњено 24 места (од тога 12 политичких). Да би се бар донекле решило ово питање, организован је курс при штабу бригаде који је похађало 16 израслијих бораца, а упоредо са тим одржан је и санитетски курс који је завршило 16 старешина санитета.²⁷⁹

У борбе за ослобођење Сарајева, према оцени штаба 27. дивизије, 19. бригада је ушла војнички и политички добро припремљена, што је свакако резултат интензивног рада организације КПЈ у бригади и њеног руководећег кадра. Основни проблем у то време представљало је пријем и рад са новим борцима из Србије, посебно с борцима Албанцима са Косова и Метохије. Њихов пријем и однос према њима, по оцени штаба дивизије, био је бољи него у другим бригадама. Но, и поред тога, и овде је било проблема које је морала да решава партијска и организација СКОЈ-а. Многи од Албанаца нису били писмени, нити су познавали српско-хрватски језик. Због тога је требало поново организовати течајева за описмењавање, а упоредо с тим развијати интензиван политички рад. Тако су у току маја са њима обрађиване теме из историје НОБ-е, а упоредо са тим, партијска и организација СКОЈ-а усмеравале су своју активност на сузбијање дезертерства из јединица, јер је тих дана дезертирало 25 бораца, углавном са подручја Србије.²⁸⁰

Основна слабост у раду партијске организације у овом периоду била је недовољан рад са млаћим руководећим кадром у јединицама и неусмјеравање младих кадрова у погледу чувања у борби, због чега је само у току марта 1945. избачено из строја око 30 руководиљаца.²⁸¹

У јануару 1945. године, у Тузли је одржано прво партијско саветовање јединица 27. дивизије. На овом саветовању разматрана је војно-политичка ситуација на нашем ратишту и шире, анализирани успеси и слабости у борбама против немачких снага! које су се повлачиле долином Дрине, и о припремама комуниста и СКОЈ-а на плану учвршћења војничке дисциплине у јединицама и питање прихватања нових бораца. Поред тога, ово саветовање је усмерило комунисте и припремало их за сложеније задатке који су у то време предстојали јединицама 27. дивизије, а то су: борба за коначно ослобођење Сарајева, главног града Босне и Херцеговине, и коначно разбијање и протеривање непријатеља са наше територије. Са овога саветовања упућени су телеграми Врховном команданту другу Титу, Централном комитету, Покрајинском и Обласном комитету, Штабу 3. корпуса и ЗАВНОБиХ. У документима са овог саветовања стоји да су се комунисти 27. дивизије обавезали да ће све задатке часно извршавати не жалећи ни своје животе, а ту своју обавезу они су часно и до краја и извршили. Састанак са свим руководиоцима СКОЈ-а 27. дивизије одржан је 30. децембра 1944. године. Састанку је присуствовао Решад Салетовић, члан Обласног комитета СКОЈ-а.

²⁷⁹ Зборник НОР, том IX, књ. 8, док. бр. 100.

²⁸⁰ Зборник НОР, том IX књ. 9, док. бр. 71.

²⁸¹ Исто.

Састанак је одржан са једном тачком дневног реда: Припреме за саветовање СКОЈ-а у дивизији које је требало да се одржи 5. јануара, али то саветовање није одржано. Тек је 18. марта 1945. године

У ослобођеној Тузли, септембра 1944.
Лазар Тадић и Анто Ереш

одржан састанак руководи-
лаца СКОЈ-а 27. дивизије са
напред споменутим дневним
редом: припреме за такмиче-
ње поводом светске омла-
динске недеље и предстоје-
ћег ослобођења Сарајева. По-
ред тога, у фебруару и марту
су одржана два састанка са
комесарима дивизија и бри-
гада под руководством коме-
сара 3. корпуса, а основни
циљ је био припрема једини-
ца за ослобођење Сарајева, а
посебно припрема руководи-
ћег кадра и оспособљавање
нових бораца за сложене ак-
ције и борбе. Што се тиче
пријема нових бораца у орга-
низацију СКОЈ-а, и ту је било
слабости. Наиме, у априлу
1945. године у другом ба-
таљону 19. бригаде без до-
вољно провере и припреме
омладинаца одједном је при-
мљено у СКОЈ 17 другова и
другарица, што је било неуо-
бичајено у дотадашњем раду,

иако је организација СКОЈ бројала до тада 214 чланова организова-
них у 23. актива. На ове слабости је одмах указано, а тих дана од-
ржана је и конференција свих скојеваца у 2. батаљону, где је гово-
рено о војно-политичкој ситуацији и задацима у вези са припремама
за 1. мај и Први конгрес УСАОБиХ-а.²⁸²

²⁸² Зборник НОР, том IX, књ. 9, док. бр. 131.

Културно-забавни и просветни рад у јединицама 19. бригаде

Овај рад се у прво време, када је формирана 19. бригада октобра 1943. године, углавном сводио на организацију и рад аналфабетских течајева по јединицама, учење партизанских борбених песама, увежбавање хорова и припремање мањих приредби које су борци појединих чета давали народу.²⁸³

Повратком бригаде из горњег Подриња на подручје Бирча и Спрече, појачан је културно-забавни рад, одржано је низ зборова са грађанима, дато неколико приредби по селима, а активност се одвијала и на плану идејно-политичког и културно-просветног образовања и васпитања борачког састава. У току септембра 1944. године, интензивно се радило на ликвидацији неписмености у бригади, али због недостатка писаћег материјала није се постигло колико се могло постићи. У септембру су основани хорови по четама и батаљонима у које су укључени омладинци који су имали смисла за овај рад, а вршене су интензивне припреме за писање чланака и скечева и за одржавање омладинских зборова и конференција на терену.²⁸⁴

У току октобра културно-просветна делатност осетно је порасла како у јединицама 19. бригаде, тако и на терену. У овом периоду на подручју Тузле дато је низ приредби у Горњој Тузли, Симин Хану, Креки, Живиницама и у Тузли, а приводио се крају и рад на ликвидацији неписмености у јединицама. Поред тога, активно се радило са омладином на терену. Одржаване су конференције у околини Илинчице, Пар Села, Симин Хана, где је постигнут одређени успех, наиме, после ових конференција омладинци су се добровољно јавили у бригаду из свих ових места.²⁸⁵

У току новембра 1944. године бригада је дејствовала у захвату цесте Соколац-Рогатица, те, и поред свакодневних акција и борби са усташким и немачким снагама, културно-просветни рад у јединицама бригаде био је нешто живљи него обично, али још недовољно организован, иако су формиран и културно-просветни одбори, комесари су још увек били носиоци културно-просветног рада. У то време организовано је неколико села по селима и дате су неколике приредбе за народ.²⁸⁶

Према оцени политичког комесара 27. дивизије Зарије Шкерковића, у периоду јануара 1945. године културно-просветни рад у 19.

²⁸³ Зборник НОР, том IX, књ. 6, док. бр. 18.

²⁸⁴ Зборник НОР, том IX, књ. 7, док. бр. 34 и 35.

²⁸⁵ Зборник НОР, том IX, књ. 7, док. бр. 99.

²⁸⁶ Зборник НОР, том IX, књ. 7, док. бр. 136.

MARIŠ XIX BIRČANSKE BRIGADE

Tekst i muzika: Dušan Popović
Adaptacija teksta i melodije i
harmoniske oznake dao: SREĆKO KATAVIĆ

BIR - ČA - CI MI ŠMO PO - NO - SNI — BOR - BOM SLA - VU
ŠMO PRE - NIJE - LI, SLO - BO - DE ČA - SAK RA - DO - SNI, —
NA - RO - DLI ŠMO DO - NIJE - LI —, IZ KR - VI
PA - LIH DRU - GO - VA — NIK - LO JE BRAT - STVO I JE - DIN - STVO
I SA NAJ - VE - ČIH VI - SO - VA — O - RI SE PJE -
ŠMA SLO - BO - DE —! U BOJ ZA PRAV - DU I JE - DIN - STVO
I BRAT - STVO NA - ŠIH NA - RO - DA, SVE, DA - JE - MO NA - ŠEH RO - DLI.
ZA SLO - BO - DLI I ZA TI - TA, ZA SLO - BO - DLI I ZA TI - TA,
ZA SRE - ĆU SVI - JU NAS —. STOG NA - ŠA PJE - ŠMA NEK' SE
O - RI, I NEK' SVU - DA GLA - ŠNO PRI - ČA, HOR
NA - ŠIH GR - LA NE - KA ZBO - RI, DA ŠMO BOR - CI SLAV - NOS BIR -
ČA —! U ČA —!

Факсимил текста и музике за „Мариш 19. бирчанске бригаде“

Са партизанске приредбе - Шековићи, лето 1944.

бригади био је живљи него у другим бригадама 27. дивизије. У том периоду у јединицама бригаде одржано је 8 предавања из географије (о постанку земље, континентима, географском положају Југославије и о Балкану). Ова предавања имала су за циљ подизање образовног нивоа борачког састава, а интересовање бораца на часовима било је веома добро.²⁸⁷

У периоду борби за ослобођење Сарајева пропагандни одсек 27. дивизије дао је пуну помоћ културно-просветним одборима у јединицама бригаде на организацији културно-просветног рада, због тога је тај рад постао редовна појава, дато је неколико приредби за народ и војску. На тим приредбама извођени су скичеви са врло добрим мотивима, који су говорили о најактуелнијим догађајима у источној Босни, о увлачењу четника и усташких агената у народноослободилачке одборе, о разбијачкој делатности ових агената приликом формирања одбора народноослободилачког фронта, обнове земље и слично.²⁸⁸

Тај културно-забавни живот у јединицама бригаде настављен је и у току априла, али је тежиште било усмерено на описмењавање новопримљених бораца из Србије и са Косова.²⁸⁹ Попуном бригаде са Албанцима са Косова, поново се појавио велики број неписмених бораца. Одмах по њиховом описмењавању, истовремено су одржаване приредбе које су давали борци и те приредбе прерастале су праве свечаности. На њима су заборављене све тешкоће и проблеми којима су посебно новопримљени борци били оптерећени.

²⁸⁷ Зборник НОР, том IX, књ. 8, док. бр. 100 и књ. 9, док. бр. 71.

²⁸⁸ Зборник НОР, том IX, књ. 9, док. бр. 131.

²⁸⁹ Исто, док. бр. 71.

Закључак

А еветнаеста бирчанска бригада формирана је у фази релативно повољне војно-политичке ситуације у источној Босни и шире. Наиме, после пете непријатељске офанзиве и пробоја Главне оперативне групе, јединице НОВЈ са Врховним штабом и другом Титом на подручје Романије, као и њиховим преласком у офанзивна дејства, ослобођени су многи градови, створена је велика слободна територија, а после ослобођења рударског и административно-политичког центра Тузле, 2. октобра 1943. године, створени су и услови за масовни развој НОП-а на том подручју. Ратни плен јединица НОВЈ и прилив нових бораца омогућили су попуну постојећих и формирање нових партизанских бригада, одреда и дивизија.

Напред је већ речено да је Бирчански партизански одред у другој половини 1943. године представљао јаку и добро организовану јединицу, а политички услови на подручју Бирча омогућавали су да се од Бирчанског одреда формира бригада, а да одред и даље постоји. Ти и други фактори пресудно су утицали да штаб 3. корпуса донесе одлуку о формирању 19. бирчанске бригаде. Још раније је Окружни комитет за Бирач интензивно радио на јачању Бирчанског одреда, на формирању нових одреда (Кладањског и Сребреничког) са основном наменом да се од Бирчанског одреда формира бригада. Та идеја успешно је реализована 24. октобра 1943. године у Власеници.

Борбени пут 19. бирчанске бригаде одвијао се на подручју које је било од стратегијског значаја за НОБ, посебно са становишта реализације раније идеје Врховног штаба и друга Тита о преношењу тежишта ратних дејстава јединица НОВЈ у Србију.

Истовремено, ово подручје било је и за Немце, са становишта маневра њихових снага и даље одбране Балкана, јако значајно. Због тога су овом подручју посвећивали посебну пажњу и стално држали своје јаке посадне снаге, а у бројним селима усташке, четничке, зеленокадровске и легионарске јединице.

Подручје Бирча често је остајало без присуства оперативних јединица НОВЈ, па је непријатељ користио ту околност и повремено вршио испаде на слободну територију, пљачкао имовину, убијао становништво и рањенике, ометао рад органа народне власти и онемогућавао деловање партијско-политичких радника на терену. Због тога је 19. бирчанска бригада од првог дана формирања, поред оперативне улоге, задржала и неке обавезе из надлежности Бирчанског одреда, а њено присуство на овом подручју било је од великог вој-

но-политичког значаја. Тако је, поред заштите слободне територије, интензивно радила заједно са партијским радницима на терену на стварању органа народне власти и друштвено-политичких организација, обезбеђивала повољније услове за њихов рад, прихватала и обезбеђивала рањенике многих бригада и дивизија НОВЈ, снабдевала са неопходним потребама корпусну болницу у Шековићима, више пута пребацивала рањенике и комору преко комуникације Тузла-Зворник и Мајевица за Трнову и обратно.

Поред тога, 19. бригада доприносила је остваривању боље везе између Бирча и Мајевице, Бирча и Романије, а у другој половини 1943. године активно је деловала на успостављању везе са партизанским покретом у Србији, у циљу разбијања четничког покрета на подручју источне Босне. Деветог новембра 1943. године, штаб 19. бригаде је штампао летак у коме се уз дата образложења налазила и порука генерала Вилсона главнокомандујућег савезничких снага у Средоземљу. У летку је указано на издајничку политику Драже Михаиловића и дата је задња опомена четницима да се прикључе НОП-у.

Напред је речено да је 19. бригада формирана у повољним војно-политичким условима, али, насупротив томе, она свој двадесетомесечни борбени пут започиње у веома тешким ратним условима. Наиме, док се још није кадровски попунила и консолидовала, започела је шеста непријатељска офанзива. Тако је она у фази консолидације јединица и њиховог борбеног оспособљавања била принуђена да у тешким зимским условима води жестоке свакодневне борбе против немачких снага, а јануара 1944. године, заједно са осталим јединицама НОВЈ, учествује у сложеној операцији напада на Тузлу, где је имала знатне губитке у људству. Од фебруара до прве половине маја 1944. године, заједно са осталим јединицама 27. дивизије, пуна три месеца, готово свакодневно води борбе против немачких снага (деловима 7. СС Принц Еуген дивизије), четничких и усташких јединица на подручју горњег Подриња, Горажда, Фоче, Калиновика и у долини Неретве. Бригада се борила и против низа тешкоћа, као што су: нередовна исхрана људства, велика хладноћа, незадовољавајућа одећа код борачког састава, недостатак муниције, појава тифуса и самоудаљавање бораца из јединице, великих губитака у људству и комори и слично. Деветнаеста бригада се у мају 1944. године вратила на своје матично подручје - Бирач, па, иако је бројно смањена, она је у борбеној и ватреној моћи била јача него кад је кренула у горње Подриње.

У току двадесетомесечних борби, она је заједно са осталим јединицама 27. дивизије и другим јединицама НОВЈ, учествовала у ослобађању многих градова и села (Тузла, Зворник, Власеница, Сребреница, Горажде, Соколац, Калиновик, Кладањ, Олово, Сарајево, Завидовићи, Маглај, Добој, Оцак, и др.). Успешно је водила борбу против јединица 181. немачке дивизије, 7. СС Принц Еуген дивизије, 901. моторизованог наставног пука, 13. СС Ханцар дивизије и других немачких јединица из Групе армије »Е«, четничких снага Драже Михаиловића, усташко-легионарских снага и коначно, усташке групе на Оцаку.

Према подацима које је штаб бригаде средио у току јуна 1945. године, за 22 месеца борбених дејстава 19. бригаде, погинуло је: 345 бораца и старешина, од рањавања и болести умрла су 54 друга и другарице, а 661 је лакше или теже рањено.

За изванредне уснехе постигнуте у борбама против окупатора и домаћих издајника, и стварање и развијање братства и јединства наших народа, бригада је одликована: Орденом заслуга за народ са златном звездом и Орденом братства и јединства са златним венцем. Из састава јединица бригаде 4 друга и другарице проглашени су за народне хероје. То су:

Тодор Ивановић Војо Црногорац, командант 19. бирчанске бригаде, рођен 13. 11. 1914. године у Доњој Буковици-Бијељина, трговачки помоћник, члан КПЈ од 1941. године. За народног хероја проглашен је 27. 11. 1953. године, умро 5. 11. 1980. године;

Равијола Рава (Симе) Јанковић, референт санитета Бригаде, рођена 1919. године у селу Осијек код Сарајева, домаћица, члан КПЈ од 1942. године, погинула новембра 1944. године код Црвених стијена на Романији, за народног хероја проглашена 20. децембра 1951. године;

Зарко Пуцар (Јове) Вуковић, заменик команданта 19. бригаде, рођен 1918. године у Зелињи, СО Калесија, пољопривредни радник, погинуо у јесен 1944. године, за народног хероја проглашен 26. јула 1945. године;

Спасоје (Димитрија) Мићић, начелник штаба 19. бригаде, рођен 27. маја 1921. године у Травнику, машинбравар, члан КПЈ од јуна 1942. године, за народног хероја проглашен 27. новембра 1943. године. Умро у Београду 1985. године.

У току двадесетомесечних борби колико је и трајао борбени пут 19. бирчанске бригаде, команданти бригаде били су: Војо Илић, Војо Ивановић Црногорац и Ратко Јовичић. Политички комесари бригаде били су: Радо Јакшић и Никола Андрић, заменици команданта 19. бригаде били су: Стојанца Милиновић, Спасо Мићић, Светозар Вуковић (Жарко Пуцар) и Мирко Симић. Начелници штаба бригаде били су: Иван Крилов, Јаков Водошек и Живко Гајић. Помоћници политичких комесара били су: Милан Вуковић, Перо Јовичић и Милош Илић. Обавештајни официри бригаде били су: Слободан Бобар Боћо, Стјепан Сарић, Јозо Андрун и Бокан Савић. Интенданти бригаде били су: Рајко Мићић, Петар Крстић и Роса Марић. Референти санитета бригаде били су: др Борће Драгић, Рава Јанковић и Благоје Васић. Руководиоци СКОЈ-а у бригади били су: Стојан Бабић, Видак Симеуновић, Гордана Танасковић, Вука Кујовић и Анђелко Борић. Према прикупљеним подацима и сећањима другова, руководећи кадрови батаљона били су:

Први батаљон - командант батаљона: Борће Симић, Арслан Готовушић, Радивоје Перишић. Политички комесари батаљона: Винко Маркотић, Мирко Николетић, Стево Милановић. Заменици политичких комесара били су: Ратко Алтарац и Светозар Поповић. Заменик команданта батаљона: Нећо Лулић.

Други батаљои - команданти батаљона били су: Слободан Бобар Бођо, Жарко Вуковић Пуцар, Живко Гајић, Цвијан Шевкушић и Лазар Тадић.

Политички комесари батаљона били су: Никола Андрић, в.д. Лзубо Вукајловић, Слободан Марковић, Анте Ереж. Заменици команданта батаљона били су: Недељко Гајић, Сајо Стевановић. Заменици политичких комесара били су: Стојан Стојановић, Спасан Ристић, Бошко Билац. Интендант батаљона били су: Кирило Божић, Кајо Јањић, Влајкуша Сандић, Нећо Поповић.

Трећи батаљон - командант батаљона: Драго Мелезовић, Цвијан Шевкушић, Стево Рупчић, Арслан Годовушић. Политички комесари батаљона: Никола Билић, Станко Менић, Мирко Михаљић и Лазар Поповић.

Четврти батаљон - команданти: Рајко Јаћимовић, Милош Тришић, Бокан Савић. Политички комесари: Здравко Перић, Адолф Шпадијер, Смајо Мечишевић.

Према постојећим списковима из састава јединица бригаде (штабова и команди) погинуло је руководиоца:

Из штаба бригаде: Вуковић Жарко Пуцар, заменик команданта бригаде, Јанковић Рава Равијојла, референт санитета бригаде, Јозо Андрум, обавештајни официр бригаде, Видак Симеуновић, омладински руководиоца бригаде.

Погинули команданти батаљона: Радивоје Перишић, Милош Тришић, обојица команданти 4. батаљона. Политички комесари батаљона: Стево Милановић, Стево Вранић, Адолф Шпадијер, Смајо Мечишевић и Мирко Николетић.

Погинули заменици команданта батаљона: Гајић Недељко, Станишић Никодин.

Заменици политичких комесара батаљона: Стојан Стојановић. Интендант батаљона: Кирило Божић, Влајкуша Сандић, Михајло Јањић Кајо.

Командири чета: Комнен Мркајић, Борко Ракић, Владимир Давидовић, Славко Ступаревић, Раде Марјановић, Љубомир Љубо Пантић, Бошко Продановић, Будимир Тодоровић, Цвијан Жепинић, Милош Делић, Милорад Станишић, а још у току друге офанзиве јануара 1942. године, погинули су: командир прве чете Божићар Вукић и заменик команданта другог батаљона Тимо Божић, командир водова Вујадин Бећаревић и Васо Драгичевић.

Бригада је рат завршила концем маја 1945. године са бројним стањем око 2000 бораца и старешина и преко 200 чланова КПЈ и око 280 чланова СКОЈ-а. Из наведених података се види да је 19. бирчанска бригада часно извршила све своје борбене задатке које су јој претпостављени штабови постављали.